

I SKYGGEN AV

VESUV

UTENFOR
ALLFARVEI

I SKYGGEN AV

VESUV

Romerske hemmeligheter i Napoligulfen

Av Aage Hauken

ASCHEHOUG

© 2009 H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo
www.aschehoug.no

Forlagsredaksjon: Stein-Morten Omre
Billedredaksjon: Ane Ellingsen
Kartene: Kart & Grafikk/Gerd Eng Kielland

Omslag og design: MILLA;DESIGN
Repro: Løvaas Lito, Sarpsborg
Papir: 100 g Arctic Silk
Trykk og innbinding: Livonia Print, Riga, 2009
Printed in Latvia

ISBN 978-82-03-23682-2

Baksidebildene:

Utsikt over Napoligulften fra nord mot syd. Vesuv ruver sentralt i landskapet, med Napoli til venstre. Herculaneum ligger ved foten av fjellets midte, med Pompeii ytterst til høyre.

Dette oljemaleriet av Angelika Kauffmann (1741–1807) viser øyeblikket da Plinius, hans søster og nevø (Gaius) ser utbruddet fra Vesuv. De befinner seg i pretoriet i Misenum. Sorrento ligger til høyre i horisonten. Det var like etter at brevet fra Rectina kom og Plinius satte skip på vannet for å begi seg til Herculaneum for å redde menneskeliv. Dette førte til hans egen død dagen etter.

Napoligulften for 2000 år siden – et øyenvitne beretter om Vesuv utbrudd 24. august år 79	15
--	-----------

NAPOLI OG BYER SOM VESUV BEGRAVDE 35

Napoli – en gresk by	40
En beskjeden start	41
Bolla	44
Romernes bidrag til byutviklingen	48
Det oldkristne Napoli	52
Le catacombe di San Gennaro	55

Herculaneum – havnen som Plinius aldri nådde 58

I Herkules' by	59
Dit vi ikke kommer i dag	63
Et arkeologisk eventyr	65
Otium-by	71
Redselskabinett på havnen	75

Vesuv – en kilde til liv og død 79

Hva visste de gamle om fjellet?	80
24. august år 79	84
25. august – den skjebnesvangre dagen	87
Vesuv før og etter 79	88
Senere utbrudd	89

Pompeii – før og nå 92

Langs Pompeiis murer	94
Utgravninger og ødeleggelser	97
Hva slags by er Venus' by?	102
Slaget i amfiteateret	106
Villa dei misteri – «mysterievillaen»	110

Nasjonalmuseet i Napoli – skatter fra hele regionen 114

Vindu inn til en gammel verden	116
Godbiter fra Roma	116
Gjensyn med byene	120
Primo piano – annen etasje	125
Anonyme kunstnere i fleng	126

ROMERSKE HUS – I ALLE FASONGER 131**Oplontis – minnet om Poppaea Sabina 134**

Romernes Oplontiae	135
«Poppaeas Villa»	136
Hva vet vi om Poppaea Sabina?	142

Villa rustica – den romerske bondegård 146

I Pompeiis distrikt	147
En romersk bondegård	149
Villa Regina	153
Antikvariet i Boscoreale	154
En siste overraskelse	156

Stabia – hvor landet Plinius? 158

Castellamare di Stabia	159
Det var hit Plinius styrte sine skip	161
«Villa Arianna»	165
Villa San Marco	167
Fire andre villaer	169

Sorrento – flyktige streiftog i gresk og romersk fortid 171

Dagens Sorrento	172
En fjern fortid	174
Romerne avløste samnittene	179
«Bagni della Regina Giovanna»	180
Punta della Campanella	181

Capri – Tiberius' himmelslott 184

Dagens Capri	185
Hemmeligheter fra gresk tid	187
Hemmeligheter fra romersk tid	188
Tiberius' himmelslott	190
De tolv guders øy	192
Romantikere fra moderne tid	195

CAMPI FLEGREI – BRENNENDE JORD 199**Miseno – flåtehavn i fredstid 202**

Beliggenhet og særpreg	203
En flåtehavn i fredstid	204
Et ord om roerne	207
Hva ser vi av byen Plinius kjente?	208
Misenum kjente også privat luksus	209

Bacoli – akveduktens hemmeligheter 212

Piscina mirabilis – den underfulle cisternen	214
Vannet kommer langveisfra	216
Andre cisterner i Bacoli	220
Keisermorens grav	222

Baia – bad, synd og drama 223

Et navn med bismak	225
Den arkeologiske parken	226
Lagunens hemmeligheter	230
Drama på høyeste plan	232

Cuma – Campania før romerne 234

Gresk ekspansjon i Syd-Italia	235
En gresk by i Campania	238
Hvor holdt sibyllen til?	242
Sibyllen som ikke fikk dø	246

Pozzuoli – fordums storhet 246

Romas havneby	247
Byens historie	251
Det som står tilbake	253
Apostelen Paulus fra Tarsos	259

Solfatara – vulkanens hemmeligheter 260

Vulkanen som kalles Solfatara	261
Den vitenskapelige holdingen	263
Keiservilla på Posillipo	266

Ferden fortsetter – bli bedre kjent med Gaius 268**Litteratur og bilder 272**

Til minne om alle som døde under Vesuvs utbrudd i år 79.

FORORD

Denne boken er blitt til som resultat av et langvarig kjærlighetsforhold til Napoli og gulfen som omgir byen. Dette forholdet har vart i over førti år, og ideen var min, ikke forlagets.

Vi skal oppsøke antikkens best bevarte byer, noe vi kan takke vulkanen Vesuv for. Vi skal gå på leting etter bondegårder og luksusvillaer, keiserpalasser og privathus. Vi skal lete oss frem til akveduktenes hemmeligheter og romernes største ingeniørkunst. Men vi vil også finne spor etter dem som bodde her før romerne: grekere, oskere, sannitter.

Napoligulfen er utrolig vakker – og tilsvarende dramatisk. Dette er sannheten i et nøtteskall. For der skjønnheten er størst, er også det hestlige mest iøynefallende. Ikke bare har naturen fart ille med alle skattene her nede. Men det var også på disse trakter at noen av den gamle verdens grusomste handlinger ble begått. Her ble det konspirert og intrigert. Her ble romerne sin egen verste fiende.

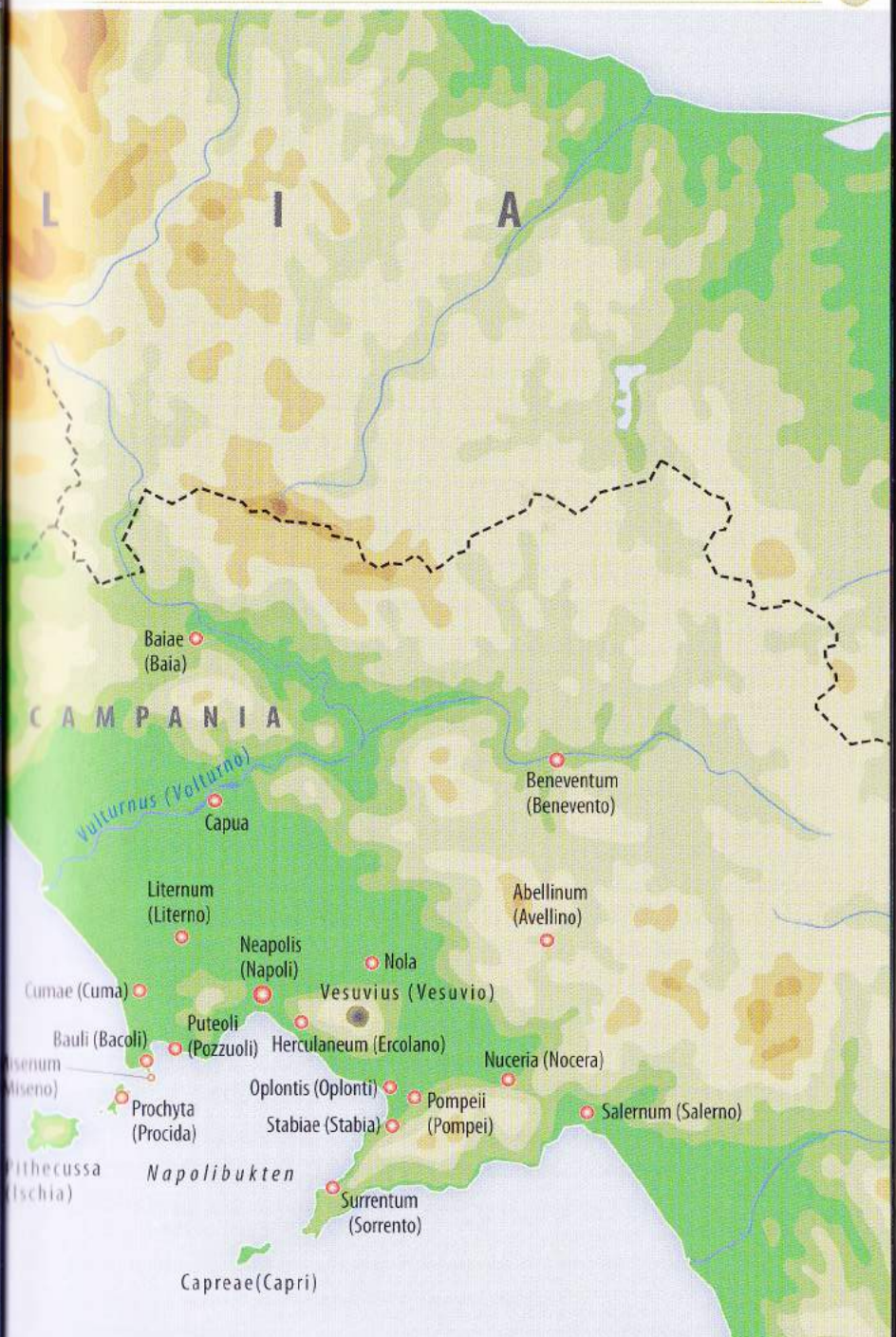
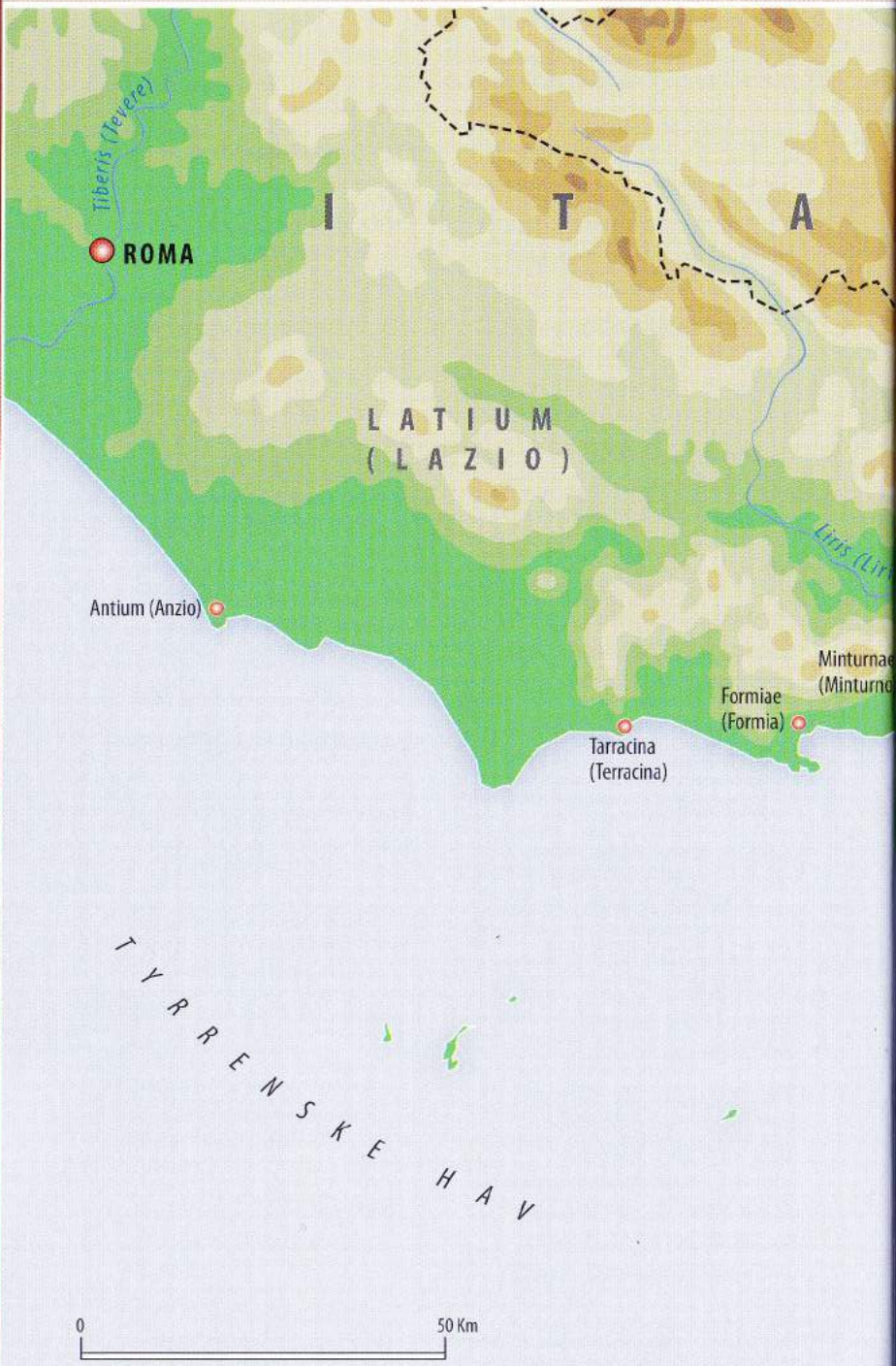
Vi skal bli bedre kjent med noen av Romerrikets mest kjente. Samtidig vil vi møte utallige anonyme ansikter og historieløse navn. Vi kommer også til å lære mye om måten de levde på, om deres smak og behag. En grell kontrast utgjør alle de avstopningene i gips som viser oss mennesker i døden, alle de som Vesuv drepte den 24. og 25. august i det nådens år 79.

Da hadde nettopp Titus avløst Vespasian i keiserembetet og hele verden not godt av den romerske fredstilstand som rådet – *pax romana*. Velstand preget hele regionen, den del av Italia de gamle elsket høyst, og som den dag i dag utgjør en av vår klodes desidert største perler.

VIKTIGE ÅRSTALL I ANTIKKENS CAMPANIA

- **750 f.Kr.:** Grekere bosetter seg på Ischia, grunnleggelsen kalles Pithecusai
- **730:** Greske kolonister fra Euboia grunnlegger Cuma
- **650:** Parthenope grunnlegges av grekere
- **531:** Greske flyktninger fra Samos grunnlegger Dikhai-arkaia
- **505:** Tyrannen Aristodemos av Cuma slår etruskerne; Cuma får bymurer
- **499:** Kong Tarquinius Priscus slår seg ned i Cuma som gjest av Aristodemos; de to templene på byens akropol blir reist
- **492:** Aristodemos myrdes
- **421:** «Sibyllens grotte» hugges ut i Cuma
- **474:** Cuma beseierer etruskerne for godt; Neapolis grunnlegges av grekere fra Syrakus
- **421:** Campi Flegrei invaderes av samnitter; gresk dominans i regionen avtar sterkt
- **343:** Romerne til krig mot samnittene
- **338:** Cuma blir romernes allierte mot samnittene, får status som Civitas sine suffragio
- **215:** Romerne sender 6000 soldater til Puteoli for å stanse Hannibal
- **214:** Hannibal konsulterer oraklet ved Lacus Avernus
- **194:** Scipio Africanus bygger romersk koloni i Rione Terra i Puteoli; Liternum grunnlegges
- **180:** Latin blir offisielt språk i Cuma; Via Consularis Campania bygges
- **105:** Lovtavler på forum i Puteoli vitner om orientalsk religion i byen
- **82:** Neapolis tar parti for Sulla i krigen mot Marius; amfiteater bygges i Puteoli, Cuma og Liternum; store patrisiervillaer bygges i Baia
- **80:** De sibyllinske bøker brenner på Kapitol i Roma
- **79:** Sulla trekker seg fra politikken og slår seg ned i Puteoli; Julius Caesar bygger villa i Baia
- **44:** 15. Mars: Julius Caesar myrdes i senatet
- **43:** Cicero myrdes under borgerkrigens utrenskninger
- **39:** Octavian og Pompeius møtes nær Puteoli
- **38:** Agrippa begynner å bygge Portus Julius; tre militære tunneler graves ut mellom Lacus Avernus og Cuma; Pollios villa i Pausillipo; større havneanlegg i Puteoli; Octavian ombygger templene på Cumas akropol
- **31:** Octavian slår Cleopatra og Antonius ved Aktion i Hellas
- **fra ca. 30:** Misenum blir flåtehavn; Piscina Mirabilis hugges ut av fjellet i Bauli; Aqua Augusta føres frem til Misenum
- **29:** Octavian kommer til Capri første gang
- **14 e.Kr.:** Augustus dør i Nola, Tiberius blir keiser

- **27:** Tiberius trekker seg tilbake til Capri
- **31:** Sajanus' fall
- **37:** Tiberius dør i Misenum; Baia utvides med nye bad og villaer
- **59:** Opptøyer i amfiteateret i Pompeii; Nero myrder sin mor i Baia
- **60:** et nytt og større amfiteater påbegynnes i Puteoli
- **61:** apostelen Paulus kommer til Puteoli
- **62:** Jordskjelv ryster Campania; byer og landsbyer rundt Vesuv blir ødelagt; Gaius Plinius Secundus blir født; Nero ekter Poppaea
- **64:** Nero debuterer i Napoli; nytt jordskjelv; Roma brenner og de kristne blir utpekt til syndebukker
- **65:** Den pisoniske sammensvergelsen; Piso og Seneca begår selvmord; Poppaea dør
- **68:** Nero begår selvmord; borgerkrig
- **69:** Vespasian blir keiser; amfiteateret i Puteoli fullføres
- **79:** 24. August: Vesuv begynner et utbrudd av det voldsomme slaget. 25. August: utbruddets verste dag; en pyroklastisk sky rammer byer og landsbyer rundt Vesuv
- **80:** Colosseum i Roma innvies
- **94:** Tacitus skriver til Plinius
- **95:** Domitian bygger ny vei mellom Via Appia og Puteoli; Via Domitiana
- **100:** Gaius Plinius blir konsul
- **113:** Gaius Plinius Secundus dør i Bithynia
- **138:** Keiser Hadrian dør i Baia; «Neptuns bad» bygges i Puteoli
- **305:** Bradyseisme begynner å senke store deler av kystlinjen mellom Puteoli og Baia; Januarius, biskop av Beneventum, kastes for ville dyr i Puteolis amfiteater sammen med sine ledsagere (blir senere henrettet med sverd i Solfatara, ifølge legenden)
- **535:** Baia forlates; templene i Cuma omformes til kristne kirker

EPISTULARUM

Nulla enim summa computabam
 si munere hoc tertio fungere facili
 ore mihi hic excusationem fore si
 quis in eisdisset quem non debere
 accusare nam cum est omnium offi
 ciorum finis aliquid tuum optime
 libertati venia obsequioque para
 tur audisti consilium et motus super
 est aliter ut ex parte iudicium tuum
 in quo mihi haec iucunda et sim
 plicitas dissidentis quam compro

BANTIS AUCTORITAS Uxle
 C. PLINIUS MAURO SUO SALUTEM
 PERCRATUM EST MIHI QUOD TANDILICE
 TER LIBROS AUCULIONAE ILECTITAS UT
 HABERE OMNES SUE LIS QUAE RASQ. QUI
 SINT OMNES DE FUNCA RINDICIS PARTIB.
 ATQUE ETIAM QUOSINT ORDINES SCRIPTI
 NOTUANTIBI FACILIAE STENIOMHAE
 QUOQ. STUDIO SIS NONINIUCUNDAE COE
 NITIODEIACULATIONEEQUE STRIUNUS
 HUNC CUM PRAEFECTUS ALAE MILITA
 RET PARINCE NIO EURAQ. COMPOSUIT
 DEUITA POMPONISE CUNDI DUO ALQ. UO
 SINGULARITER AMATUS HOC MEMORIAE
 AONICQUASIDE BITUMMUNUSEXSOL
 UIT BELLO QUAE ERMANIA EUICINTI QUI

En side av det eldste manuskriptet vi har av Gaius' *Epistulae* (hans brev-samling i ti bind). Det skriver seg fra Italia og stammer fra sjetten århundre. Teksten er skrevet i store bokstaver (majuskler) uten mellomrom mellom ordene og uten komma eller punktum. Vi ser overgangen mellom annen og

NAPOLIGULFEN
 FOR 2000 ÅR SIDEN

– ET ØYENVITNE BERETTER OM VESUVS UTBRUDD 24. AUGUST ÅR 79

Til Cornelius Tacitus.

Takk for at du ber meg skrive en beretning om min onkels død, slik at du selv kan gi ettertiden en nøyaktig beskrivelse. Jeg vet at du vil berømme ham for evig ved å fortelle om hans endelikt. Det er riktig at han omkom i en katastrofe som ødela jordens vakreste områder, en skjebne hele byer og deres befolkning delte med ham. Onkel var stasjonert i Misenum, som admiral for flåten.

SLIK BEGYNNER ET BREV som allerede i første linje introduserer oss for tre betydelige *litterati* fra romersk keisertid.

Det er skrevet av Gaius Plinius Secundus (heretter kalt Gaius), og adressert til ingen ringere enn historikeren Cornelius Tacitus. Onkelen det er tale om, er heller ingen ukjent størrelse: Plinius d.e. var tidens mest kjente naturhistoriker, og vi har hans verk den dag i dag (*Historia Naturalis*), i 37 bind, ferdigskrevet i år 77, like før tragedien hans unge nevø beskriver. Foranledningen til brevet er at Tacitus har bedt om informasjon om Plinius den eldres død. Siden de to er venner, lar ikke svaret vente på seg, og slik har det seg at vi sitter med en øyenvitneberetning om Vesuvus utbrudd, for det var på grunn av dette at onkelen døde.

La oss bli bedre kjent med de tre hovedpersonene i brevet før vi fortsetter.

Tacitus er den mest anerkjente av de romerske historikerne, både som historiker og som språkkunstner. Og det er i forbindelse med arbeidet på annen del av hans romerske historie (kalt *Historiae*) at han trenger opplysninger om Plinius' død; men dette er den delen som ikke er overlevet. Det er vanlig å datere publiseringen til år 104. Vi vet ikke om Tacitus inkluderte disse begivenhetene i sitt verk om Romas historie, men muligheten er absolutt til stede.

Plinius den eldre (23/24–79) hadde atskillig militær erfaring da han trådte inn i riksførelsen under det flaviske dynasti (69–96). Likevel var han mest kjent for sin litterære produksjon. Den omhandler så forskjellige temaer som militær taktikk, biografi over en venn, en krigshistorie i 20 bind om erobringene i Germania (bøker som Tacitus hadde stor nytte av da han skrev *Germania* og *Annales*), om lingvistiske former (8 bøker), en fortsettelse av Aufudius Bassus' romerske historie (31 bøker), og naturhistorien, det eneste verk vi har fått overlevert, og som har hatt stor betydning for ettertiden (uansett hvor full den er av feil). Det er med andre ord en romersk gentleman vi møter: høyt utdannet og særdeles erfaren, med interesse for alt mulig; han etterlot seg 120 bind med notater. Han var altså flåtesjef i Misenum i 79.

Nevøen Gaius (Plinius Caecilius Secundus: 63–ca. 113) ble den eldre Plinius' sønn ved testamentarisk adopsjon, derfor kaller han ikke onkelen «far» ennå. Han var blitt farløs i ung alder, og det var onkelen som så til at han kom seg til Roma og fikk en skikkelig utdanning. Vi undrer oss derfor ikke over at han fulgte en lignende karriere som onkelen, og han sto keiser Trajan like nær som onkelen hadde stått Vespasian. Hans litterære produksjon består av ti bøker med brev som han publiserte i årene 100–109; siste bok er brevvekslingen mellom ham og keiseren; han skrev også en panegyrikk (en slags lovtale) over keiser Trajan. Brevene fører oss like inn i dagliglivet på hans tid, og er vel den beste introduksjon til romersk antikk som tenkes kan. Fire av dem har spesiell historisk verdi: de to som vi gjengir her, og de to brevene til Trajan angående kristne i Bithynia. Han var 17–18 år gammel da han fikk oppleve Vesuvus utbrudd. Vi kjenner ikke morens navn, men hun kom fra slekten Plinius og kan ha hett Plinia; faren tilhørte familien Caecilius.

Brevene til Tacitus må være skrevet en del år etter katastrofen, kanskje på 90-tallet. Datering av utbruddet kjenner vi bare fra denne kilden, årstallet bekrefte av andre. Vi er i Titus' første regjeringsår, faren Vespasian hadde dødd to måneder tidligere (23. juni).

Utbruddet begynte om ettermiddagen, ved 13.30–14.00-tiden, og blir iaktatt fra Misenum, flåtehavnen ytterst mot vest i Napoligulfen, like overfor Procytha (Procida).

Det var den 24. august at min mor gjorde ham (onkel) oppmerksom på en sky av uvanlig størrelse og form. Selv hadde han vært ute i solen, deretter tatt et kaldt bad og så lagt seg til å spise; akkurat nå arbeidet han på bøkene sine. Han ba om å få skoene og klatret opp til et sted der han best kunne iakttas fenomenet. På grunn av distansen var det uklart hvilket fjell denne skyen kom fra, det var først senere at det viste seg å være Vesuv.

Skyens form kunne best sammenlignes med kronen på en pinje – dette heller enn noe annet tre – for den steg til stor høyde på en slags stamme før den delte seg i grener. Jeg går ut ifra det skyldtes at skyen i begynnelsen ble skutt opp og deretter mistet sitt feste etter som trykket avtok, eller at den ganske enkelt ble tyngt ned av sin egen vekt og av denne grunn bredte seg utover. Noen ganger så den hvit ut, andre ganger flekket og skitten, alt etter hvor mye jord og aske den førte med seg.

Onkels vitenskapelige skarpsinn så straks at fenomenet fortjente nærmere inspeksjon, og han ga ordre til at et hurtigskip ble gjort klart; jeg fikk vite at jeg kunne bli med dersom jeg så ønsket. Jeg svarte at jeg foretrakk å fortsette med mine studier, selv hadde han nettopp gitt meg noen skriveoppgaver.

Vi skal merke oss at brevet forteller et og annet om de gamles form for vitenskap: den besto i nøyaktig observasjon og beskrivelse, ikke i eksperimentell prøving av teorier. Faktisk hadde Plinius tatt notater av det han observerte gjennom det meste av sitt liv, og den enorme mengde nedtegnelser han etterlot seg, handlet om alt som måtte være av interesse. Det er den antikke naturhistoriker vi her ser i arbeid – han vil over til Vesuv og iakttas fenomenet selv, for å kunne beskrive det så nøyaktig som mulig. Forfatteren av brevet etterligner selvsagt onkelens iakttakelsesevner og skrivemåte, noe som også går igjen i mange av brevene. Han er en observant ung mann og refererer med stor nøyaktighet.

Men idet han forlot huset, fikk han overlevert et brev fra Rectina, Tascius' hustru, som bodde ved foten av fjellet og bare kunne unnsnippe ved hjelp av skip. Hun var skrekkslagen over den fare som truet, og ba ham komme og redde henne fra skjebnen som ventet. Følgelig endret han sine planer, slik at det som opprinnelig hadde vært motivert av nysgjerrighet, ble fullført som heltedåd. For han ga nå ordre om at krigsskipene skulle sjosettes. Så gikk han selv om bord i den hensikt å redde mange flere enn Rectina, for denne vakre kyststripen var tett befolket. Han hastet mot stedet som alle andre søkte vekk fra ved å seile rett mot faresonen. Han eide ikke frykt, for han ba om at hver ny bevegelse og endring i dette fenomenet måtte bli nedskrevet nøyaktig slik han selv så det.

Det er med andre ord en redningsaksjon som iverksettes fra Misenum, takket være brevet fra Rectina (en ellers ukjent størrelse). Fra nå av er det imidlertid andres beretning Plinius gjengir, nøyaktig hvem dette var, er et spørsmål vi kommer tilbake til.

Hvor er det Rectina skriver fra?

Herculaneum er det sannsynligste, byen ligger nærmere Napoli enn Stabia. Pompeii lå ikke ved havet, men nær utløpet av elven Sarno.

Denne munnet ut ved Oplontis, men kan også ha hatt en havn lenger mot syd. Ifall Rectina skriver fra Pompeii, er det uklart hvilken strand de tenkte seg til. Dessuten ligger ikke Pompeii «ved foten av fjellet», men litt lenger unna.

Vi leser videre.

Aske var allerede begynt å falle, og den ble bare varmere og tykkere jo nærmere land de kom. Så fulgte biter av vulkansk stein og sorte fjellmasser, de var svidd og forvridd av flammene. Med ett befant de seg på grunt vann, men kysten ble blokkert av alt slagget fra fjellet. Onkel tenkte et øyeblikk på å snu, men da styrmannen også anbefalte dette, nektet han, med den begrunnelse at Lykken står den modige bi, og bød ham å seile til Pomponianus som bodde i Stabiae. Der var nemlig denne, som var hans venn, isolert i en bukt som havet hadde skapt, slik at han foreløpig befant seg utenfor fare, skjønt det var tydelig at faren nærmet seg også der. Pomponianus hadde allerede rukket å flytte sine eiendeler til et skip, for på denne måten å redde seg unna ifall vinden skulle løye. Siden vinden var i onkels favør, klarte han å legge skipet til havn. Han omfavnet sin redselslagne venn, oppmuntret og satte mot i ham. I den tro at hans egen sinnsro skulle klare å roe ham ned, ba han derpå om å bli fort til badet. Etter å ha badet la han seg til å spise. Han var i godt humør, eller lot som han var det, noe som i seg selv ikke er mindre tappert.

Pomponianus er trolig sønn av Plinius' gode venn og velgjører Pomponius Secundus, som lik Plinius kombinerte arbeid i riksadministrasjonen med litterære sysler. Også denne gang dreier det seg om en adoptivsonn, og han har bodd i en større privatvilla i Stabiae.

I mellomtiden hadde Vesuv spydd ut brede ildflak og høye flammer – faktisk var det slik at glansen fra disse bidro til å fremheve nattemørket. Onkel forsøkte så lenge å dempe frykten hos alle som var til stede ved å forklare at det bare dreide seg om bål som bondene hadde etterlatt i sin redsel, eller tomme hus i distriktet som hadde tatt fyr og som bondene hadde forlatt. Så gikk han og la seg og søvnet, for folk som gikk forbi døren til værelset hans kunne høre at han pustet høyt og tungt, onkel var nemlig en korpulent mann. Men vestibylen foran værelset var nå begynt å fylles opp av aske blandet med vulkansk stein slik at gulv høyden stadig steg. Hadde han blitt værende der inne, ville han aldri ha kommet seg ut. Han ble derfor vekket, kom ut og sluttet seg til Pomponianus og resten av husfolkene, de hadde sittet oppe hele natten.

De diskuterte hvorvidt de skulle bli værende innendørs eller ta sjansen på å gå ut. For bygningene ristet nå voldsomt og lot til å svaie frem og tilbake, som om de var blitt revet løs fra fundamentene de hvilte på. Men utendørs var faren alle steinene som regnet ned, selv om disse var lette og porøse. Etter å ha vurdert begge muligheter, valgte de å gå ut. For onkel var valget rasjonelt, for de andre motivert av frykt. Som

vern mot steinene som haglet ned, beskyttet de hodet med puter som var surret fast med tøystykker.

De prøver i første omgang å komme seg ned til skipene, som ikke befinner seg langt fra huset. Men før de når disse, må de ned skråningen til havnen, og her var rikelig med trapper, stier eller tunneler. Villaen det er tale om, ligger på en avsats litt ovenfor kyststripen.

Overalt ellers var det nå fullt dagslys, men våre venner befant seg fortsatt i dette mørket som bare ble svartere og tettere enn noen natt, noe de forsøkte å motvirke ved å tenne fakler og lamper av forskjellig slag.

Onkel besluttet å gå ned til stranden og selv se på mulighetene for å flykte. Men han fant at bølgene fortsatt var store og farlige. De spredte et klede på stranden slik at han kunne legge seg, og han ba gjentatte ganger om vann. Men flammer og sovelukt varslet at ilden nærmet seg og fikk de andre til å flykte mens onkel reiste seg. Han sto nå støttet til to slaver, men kollapset plutselig. Jeg går ut ifra at dette skjedde fordi tykk gass hindret ham i å puste, ved å blokkere pusterøret, som var et svakt punkt hos ham siden det var trangt og ofte betent.

Da daglyset vendte tilbake den 26., to dager etter den siste dagen han fikk oppleve, ble hans legeme funnet intakt og uskadd, fullt påkledd og mer lik en som sov enn en som var død.

Dersom Plinius døde av CO₂ – karbondioksidforgiftning – var det å legge seg ned det verste han kunne ha gjort, all den tid denne gassen er tyngre enn luft og ligger langs bakken. En rutinemessig, men obligatorisk inspeksjon vil ha bekreftet at han ikke var blitt drept av slavene.

Hva skjedde med de andre?

Vi kan gå ut ifra at de andre tok skip til Misenum i løpet av den 26. Det må i hvert fall noen av dem ha gjort, siden vi har denne beretningen som jo nådde nevøen der. De vil ha benyttet krigsskipene som Plinius kom med, og det dreier seg om en større gruppe mennesker. Vennen Pomponianus er sikkert kilden bak historien, for marinegaster og offiserer var blitt igjen på havnen eller på skipene.

I mellomtiden var mor og jeg blitt værende i Misenum, men det er av liten interesse, siden du ba om å få høre om onkels død. Jeg har egentlig ikke mer å fortelle, men vil få tilføye at jeg med flid har beskrevet begivenheter som jeg var vitne til selv eller hørte fra andre like etter at de var skjedd, på det tidspunkt da rapporter er mest pålitelige.

Du får selv velge ut det som best tjener dine behov, for det er stor forskjell på et brev til en venn og historie som skal kunne leses av alle.

TACITUS VILLE IMIDLERTID VITE MER

Vi har et brev nummer to til historikeren, i samme samling (epistula 20), skrevet umiddelbart etter det første.

Til Cornelius Tacitus.

Brevet du ba meg skrive om min onkels død, later til å ha gjort deg interessert i å høre om de redsler og farer jeg selv måtte gjennomgå da jeg var etterlatt i Misenum. For det var her jeg avbrøt min egen historie – «Skjønt min tanke nøler med å huske ... vil jeg ta fatn».

Sitatet er fra Vergils Aeneide. Poenget med brev nummer to er at Tacitus gjerne vil vite hva som skjedde i Misenum, ikke minst hva Gaius selv opplevde.

Etter at onkel var reist, tilbrakte jeg resten av dagen i selskap med bøkene, de som var grunnen til at jeg ble urolig. Flere dager i strekk hadde vi følt mindre jordskjelv, uten at disse bekymret oss større, slike er vanlig her i Campania. Men den natten var rystelsene så sterke at vi følte at ting ikke bare ble ristet eller flyttet på, men likefrem endevendt. Mor kom løpende inn til meg og fant at jeg allerede var i ferd med å stå opp og kle meg for å gå inn og vekke henne såfremt hun fortsatt sov.

Vi satte oss i hallen mellom huset og havet. Om jeg skal kalle dette modig eller dumdristig fra min side – jeg var bare sytten år den gang – vet jeg ikke, men jeg ba om å få et bind av Livius og leste som om jeg ikke hadde annet å gjøre. Jeg fortsatte også med utdragene av det verket som jeg hadde påbegynt.

Så kom en av onkels venner bort til oss, han hadde nettopp kommet fra Spania for å treffe ham. Da han så oss sitte der og hørte meg lese, fikk vi begge en overhaling – jeg for min dumdristighet og mor for at hun lot meg drive på slik. Like fullt forble jeg oppslukt av boken.

Vi er nå kommet til 25. august. Misenums praetorium – som var admiralsens residens – har ligget nær byen, trolig på en høyde til høyre for den ytre havnen, med utsikt mot gulfen.

Det er dagens første timer.

Nå var det blitt morgen, men lyset var stadig svakt og uklart. Bygningene rundt oss var begynt å reane, og stedet der vi satt, var for lite til at vi befant oss utenfor fare dersom huset skulle bryte sammen. Det var dette som til sist fikk oss til å dra ut av byen. En panikkslagen menneskemengde fulgte etter, folk ventet at noen skulle ta ledelsen for dem, og dette er en side ved frykt som egentlig er klok; de jaget oss fremover ved å presse på i en tett klynge.

De drar altså nordover: ut av Misenum, langs veien som passerer Bauli, og fortsetter i retning Baiac. Trolig snudde de et sted på høydene bak; en alternativ rute er veien som gikk til venstre i retning Monte Procida, og fortsatte langs kysten mot Cumae.

Straks vi var kommet utenfor bebyggelsen, stanset vi. I det samme fikk vi oppleve noe ganske skremmende. For vognene vi hadde fått mobilisert, begynte å trekke i de forskjellige retninger, selv om bakken var helt jevn; de ville ikke stå stille selv om vi støttet hjulene med steiner. Vi så også at havet ble sugd vekk og trakk seg tilbake på grunn av jordskjelvet: Vannet ble borte slik at store mengder sjodyr ble liggende på tørr sand. Inne mot land ble en stor og svart sky brutt av flakkende flammer, slik at store ildtunger kom til syne, akkurat som lyn, men mye større.

På dette tidspunktet snakket onkels venn enda innstendigere til oss: «Dersom din bror, og din onkel, fortsatt lever, ville han ønsket at dere begge ble reddet; dersom han allerede er død, ville han ønsket at dere overlevde ham – hvorfor stanser dere?» Vi svarte at så lenge vi ikke visste noe om hans skjebne, kunne vi ikke tenke på å redde oss selv. Uten å nøle lenger tok han til bens og styrtet bort fra faren så fort han kunne.

Like etter sank skyen og dekket havflaten. Den hadde allerede slukt Capri og skjult Misenum for våre øyne.

Det må ha vært på dette tidspunktet onkelen ble kvalt av giftige gasser:

Da var det at mor tryglet og ba meg, ja, kommanderte meg til å redde mitt eget liv. En ung mann kunne saktens frelse sitt liv, sa hun, men selv var hun gammel og gikk tungt. Så lenge hun ikke var skyld i min død, kunne hun dø i fred. Jeg svarte at jeg nektet å redde meg selv uten henne, og jeg grep hånden hennes for at hun skulle gå raskere. Hun ga motvillig etter, men bebreidet seg selv for å forsinke min egen flukt.

Aske var begynt å falle, men ikke så svært tykt ennå. Jeg så meg rundt: en tett, svart sky steg opp bak oss og spredte seg over jorden som en flod. «La oss komme oss vekk fra veien mens vi ennå kan se», sa jeg, «ellers blir vi slått overende i mørket og trampet ned av mengden som kommer bak oss.»

Vi hadde knapt rukket å sette oss for å hvile da mørket falt, ikke et slikt mørke som vi kjenner fra en måneløs eller overskyet natt, men som når en lampe blåses ut i et stengt værelse. Du kunne høre kvinner skrike, spedbarn som hylte, menn som ropte. Noen kalte på foreldrene, andre på barn eller hustruer i et forsøk på å gjenkjenne dem på stemmen. Folk jamret og klaget over sin egen skjebne, og over slektningenes, mens andre ba om å få dø, dette gjorde de av ren dødsangst. Mange påkalte gudenes hjelp, men enda flere mente at det ikke fantes guder lenger og at universet var blitt kastet ut i et mørke som ville vare evig. Noen la innbulte farer til de faktiske. De kunne melde at en del av Misenum hadde rast sammen eller at en annen del var i brann, og selv om dette var usant, fant de nok av dem som ville tro slikt.

Et lysgløtt viste seg med ett, men dette tolket vi som et varsel om at brannen nærmet seg heller enn dagslyset. Flammene holdt seg likevel på avstand. Så ble det mørkt på ny og asken begynte å falle igjen, denne gang i tunge skurer. Vi reiste oss av og til og ristet den av oss for ikke å bli begravet og knust under dens vekt. Jeg ville hatt grunn til å være stolt over at ikke et stønn eller et skrik av redsel kom over mine lepper under disse omstendighetene, hvis det ikke var fordi jeg i min dødelighet fant en fattig trost i den tro at hele verden gikk under med meg og jeg med den.

Omsider ble mørket tynnet ut og forvandlet til røk eller skyer. Så fulgte ekte dagslys. Solen dukket faktisk frem, men gulaktig, som under en solformørkelse. Vi var redselslagne over å se hvor forvandlet alt var blitt, dypt begravd i aske, akkurat som om det var sne.

Endelig vendte vi tilbake til Misenum. Der tok vi oss av våre fysiske behov så godt vi kunne. Så tilbrakte vi en rastløs natt som vekslet mellom håp og frykt. Frykten var sterkest, for jordskjelvene fortsatte, slik at noen hysteriske individer fikk egne og andres elendighet til å se bagatellmessig ut i sammenligning med det de nå forespeilet oss. Men selv da hadde ikke mor eller jeg den ringeste hensikt til å dra derfra for vi hadde hørt nytt om min onkel, til tross for alt vi hadde vært igjennom og fortsatt fryktet.

Disse detaljene er selvsagt ikke viktige nok for historieskrivning, og du leser dem uten tanke på å gjengi dem skriftlig. Dersom du synes de knapt er verd å skrive om i brevs form, har du bare deg selv å takke for det, siden det var du som ba om det.

(BOK VI, EPISTULA 20)

DE TO BREVENE er typisk for antikk litteratur.

For det er den utdannede klasse vi møter i alt som er overlevert, den samfunnseliten som eide og administrerte det hele – de få. Derfor kunne de utgi sine brev. Men da var de gjerne omgjort til litterære forbilder og langt mer polert enn originalen; her var det nok av både tid og penger.

Disse tre herrene er dessuten av det sympatiske slaget.

Plinius den eldre er et imponerende bekjentskap, noe nevoen bekrefter til fulle. Tacitus trenger ingen lovtale, han har udødeliggjort seg selv – og utallige andre – gjennom sitt verk. Plinius den yngre (Gaius) har også vært mye lest gjennom tidene, for manuskriptet ble flittig kopiert i middelalderen. Men han er ikke av samme format som de andre to, faktisk er han langt mindre original og mer av en «flink gutt» enn onkelen og historikeren (for øvrig tar han feil i det han sier til slutt: naturkatastrofer hørte med blant de temaer som historikerne fant verdig å behandle).

Slik er vandringen gjennom all antikk litteratur: Vi møter bare samfunnsstopper – de mange kommer ikke til orde. Dessuten er de for fattige til å etterlate seg gravinnskrifter eller monumenter. Privatbrev som har overlevd, utgjør unntaket fra regelen og kommer oftest fra tørre strøk, siden papyrus ødelegges av fuktighet. Av Romerrikets befolkning, som var over 50 millioner på denne tid, er det knapt en prosent vi kommer i kontakt med; forøvrig er det også det sannsynligste tallet på overlevert litteratur, resten er gått tapt. I tilfellet Vesuvus utbrudd er vi derfor usedvanlig heldige, siden sjansen for at vi skulle være i besittelse av en slik beskrivelse, er svært liten.

Den verden vulkanen begravde i 79, utgjør også et unntak fra regelen. For her får vi unike innblikk i det antikke menneskes dagligliv, enten det dreier seg om byer, luksusvillaer eller keiserlige residenser, for ikke å tale om alle de gårdene som har preget egnen. Og det er denne verdenen vi skal oppsøke i kapitlene som følger. Vi skal bevege oss med urviseren rundt hele Napoligulfen: fra Miseno til Sorrento, og tilbake til Miseno via Capri og Ischia, på jakt etter de klassiske hemmeligheter som Vesuv begravde, og som har dukket frem igjen i nyere tid.

Men først av alt skal vi foreta et lite historisk eksperiment, for bedre å bli kjent med terrenget.

Utsikt over Napoligulfen mot vest

Pozzuoligulfen ligger bak landekapet i sentrum av bildet

RUNDREISE I GULFEN

Vi antar at den unge Gaius en vakker dag ber onkelen om å få låne et mindre skip, med lett mannskap, for å seile rundt gulfen, den som romerne holdt for å være det vakreste sted på jorden. Nærmere bestemt skal vi prøve å forestille oss hvordan denne verdenen så ut dagen før katastrofen. Ergo forflytter vi oss til døgnet før utbruddet – til 23. august for å være helt presis – og følger Gaius på reisen; leksene får vente til neste dag.

Det er en av årets varmeste dager, men havbrisen gjør heten overkommelig. De er alle lett antrukket og tar med rikelig med vann og frukt. Det gjelder bare å starte tidlig, like etter at de første solstrålene stiger opp over den flate toppen av Vesuv og forvandler fjellet til en sort silhuett mot horisonten. Alle i huset sover fortsatt da Gaius går ned til havnen og leter blant skipene som ligger ytterst. Noen vinker til ham – det er folk han kjenner fra idrettsbanen, unge sjøfolk som ikke har nok å gjøre og som er mer enn lystne på en liten avstikker. Styrmannen er eldre enn de andre, og mer erfaren, ansvaret for ferden er hans.

Så legger de ut mens byen fortsatt hviler. Det er få større skip som er satt på vannet, de fleste ligger i dokk i den indre havnen, men flere av de mindre er startklare til enhver tid, i tilfelle oppdrag av mindre fredelig art.

Det er sant – det er festen *Volcanalia*! I dag feires Vulcanus, romernes egen versjon av Hephaistos, ildguden. De feiret den for å beskytte seg mot brann og lignende katastrofer. Den var en av deres eldste fester, og folk pleide å forsones den alltid truende guden ved å kaste levende fisk på bålet. Det ble festet og danset rundt om i byene her i Campania, så mye var sikkert. Ingen skip med varer kom fra Pompeii denne dagen.

Fra Misenum holdt de tett oppunder land, de hadde dårlig sikt på grunn av disen. Det var morgenstille, bare dyrene var begynt å konversere med hverandre. Ikke en krusning var å se på vannet. Da de passerte Bauli, kom et par fiskerbåter til syne, noen av dem hadde fortsatt lanternene tent. Så bar det langs land, forbi Agrippinas grav, keisermoren som var blitt myrdet av sin sønn her nede. Det var i Neros dager, og folk kunne fortelle at han hadde vært enormt populær i sin tid, men hadde ord på seg for å være grusom. Det var bare litt over ti år siden han døde, og Gaius kunne huske borgerkrigen som fulgte i kjølvannet av dette, den som raste inntil Vespasian fikk innført ro og orden igjen. Nå var det hans sønn Titus som regjerte, og han hadde allerede rukket å bli populær i Roma.

Helt nede ved sjoen lå menøder av fiskekummer, store tanker til

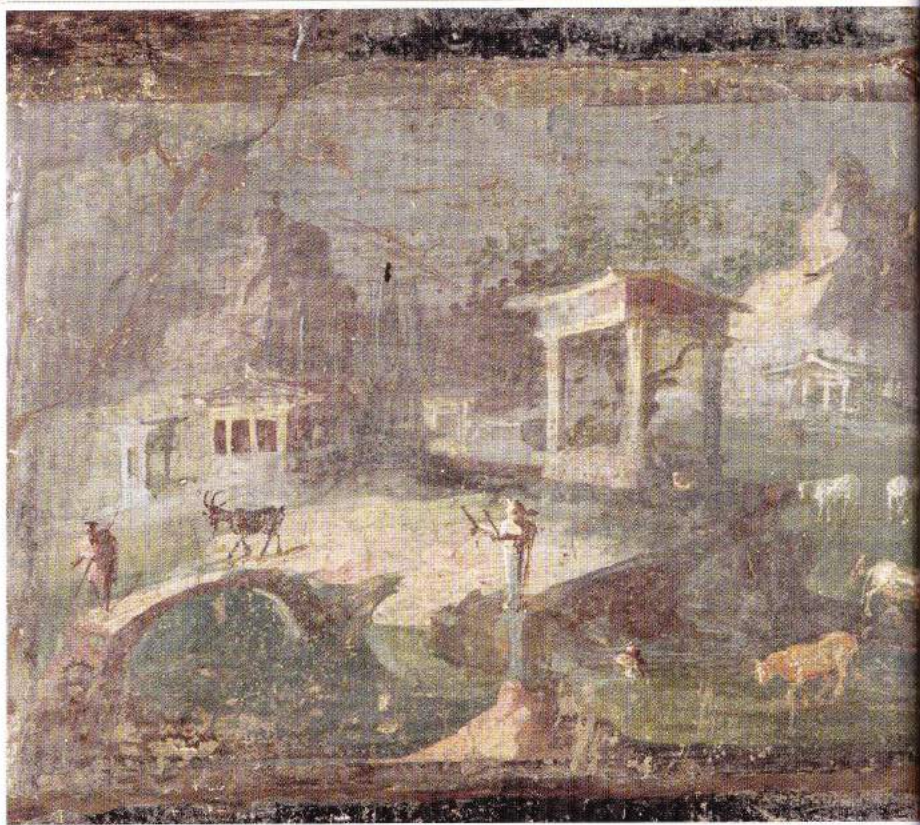
En kunstnerisk rekonstruksjon av Herculaneum, slik byen kan ha sett ut før utbruddet. Havnen i forgrunnen ligger i dag på tørt land. Den utgravde delen er den nederste delen av midtpartiet, mellom de to hovedgatene (*cardines*) som løper i retning av vulkanen i bakgrunnen.

oppdrett, reservoarer for skallfisk, det som var spesialiteten her nede. Praktisk talt hver villa hadde slike, og det var for lengst gått konkurranse i hvem som hadde best resultater; ål var også en spesialitet.

Faktisk lå det villaer rundt hele gulfen, store sommerhus med hager. For dette var stroket der aristokratene tilbrakte sommeren, og villaene overgikk hverandre i eleganse og luksus. Senatet hadde avsluttet sine forhandlinger for flere uker siden, og Gaius visste at nesten halvparten av senatorene befant seg her nede i øyeblikket. De kom oftere og oftere og besøkte dem i Misenum, forstyrret ville vært et bedre ord. Listen med navn over prominente eller rike personer som hadde bygget her nede var lang, viste det seg, Cicero alene hadde hatt tre villaer i Campania: en i Pompeii, en nær Cumae og en i Puteoli. Det var her han hadde skrevet mange av brevene sine, de Gaius hadde måttet studere under utdanningen i Roma.

Nå rundet de neset og styrte mot Baiae, der de fasjonable badene og de rikeste palassene lå; Neros villa lå på venstre hånd for inngangen til havnebassenget. Her var alt stille. Fra øverst på høyden steg det forresten opp røyk, folk var begynt å stå opp. Her lå Julius Caesars villa, men hvem som bodde der nå, visste ingen av dem. Gastene var nykommere til Misenum og kjente ikke stroket særlig godt; dessuten var bare en av dem italiener, de fleste kom fra Afrika eller landene lenger øst. Den mørke huden deres fikk en gylden farge i det disige morgenskjæret.

Akropolen på Cumae, byens festning, var ikke synlig fra båten.

Dette veggmaleriet viser en «pastoral scene» – landlig idyll – som er et gjen-nomgangsmotiv i dekorasjoner fra romerske villaer i Campania. Det vitner om det rike jordbruksarealet som distriktet utgjorde, med gjeter, bondegår-der, husdyr og helligdom.

De rodde videre langs kysten, forbi Portus Julius, den gamle flåtehavnen. Her var fiskebåtene flere; dårlig sikt forhindret dem i å se at det var et lite krigsskip og ikke en stor fiskebåt de vinket til. Så nærmet de seg havnen i Puteoli og måtte ta en stor bue utenom denne for ikke å komme for nær alle skipene som lå der. Faktisk var morgentrafikken allerede i gang, og flere skip var i ferd med å kaste loss; noen vinket til dem. De undret seg sikkert over hva et krigsskip gjorde på disse trakter; de antok vel at en eller annen prominent person fra Roma hadde et tidlig – eller svært sent – ærende. Tåken skjulte fortsatt byen for deres øyne, men Gaius kjente templene der, og visste at snart ville de funkle i gull og marmor øverst i bybildet.

Puteoli var den største havnen i Italia, og det hadde den vært siden keiser Augustus' dager. Hit kom ikke bare alt de trengte til i Roma, men også luksusartiklene som fylte villaene her nede. Overklassens trang til luksus kiente nemlig ingen grenser, enten det gjaldt marmor,

kunst, stoffer, krydder, røkelse, eksotiske møbler, edle steiner, eller annet. Puteoli hadde selvfølgelig vokst til det ugjenkjennelige, hevdet folk som hadde levd lenge.

Det tok tid å ro forbi det enorme havnebassenget. En av gastene pekte mot et par skip som gled inn bukten, men det var umulig å si hvor store de var eller hva slags last de førte. De kom helt sikkert østfra, men de var altfor små til å være kornskip fra Alexandria. De kunne skimte ett av disse inne på havnen, det var av kolossale dimensjoner.

Vel ute av Puteoli holdt de på ny langs land. Da de omsider var på høyde med neset ytterst i bukten, var tåken begynt å lette, og de kunne skimte konturene av den store gulfen. Til venstre lå en stor keiservilla, helt ned mot sjøen, like overfor en liten øy, Nesis, hvor det også steg opp røyk. Det gikk fortsatt historier om ham som hadde bygget den, hvordan han hadde kastet slaver til sulten ål, og at keiser Augustus hadde knust de greske vasene hans til straff. Likevel testamenterte han villaen til keiseren. Her bodde sikkert medlemmer av keiserfamilien, de dro gjerne ned hit om sommeren, i likhet med alle de andre. *Peregrinatio* kalte de denne utflukten fra Roma – utferden til Campania, skjønt ordet egentlig betyr «reise til utlandet».

En bris gjorde det mulig å heise et seil så ferden kunne skyte fart.

De seilte under fjellet Pausillipon inntil de skimtet havnen i Neapolis. Den var betraktelig mindre enn den i Puteoli, men her var det mye aktivitet denne morgenen. Byen lå og badet i morgensolen. De la til ved en molo og tok litt mat til seg. Mange kom løpende og ville vite hva de gjorde her. Solen var nå begynt å bli varmere enn det som var behagelig, så de tok en svømmetur for å kjøle ned sine unge og sterke kropper; dagen ville bli lang, og ferden hadde så vidt begynt. Forhåpentlig kom vinden til å vare ved så de slapp å ro.

De styrte deretter mot Vesuv.

Fjellet hadde nettopp dukket frem fra tåkehavet med klare konturer, og utgjorde midtpunktet i gulfen. Majestetisk og vakker lå den der med sine over to tusen meter. I formen lignet den mest på en spiss høystakk, men den var flat på toppen, forsikret de som hadde klatret opp dit. Onkel mente å ha lest at fjellet hadde vært lik Etna i eldgammel tid. Men nå spydde den ikke ut ild lenger, mest sannsynlig var den helt død. Vinen som kom herfra, var sterkere og søtere enn vanlig, og det skyldtes at jorden var svært fruktbar, slik tilfellet også var på Sicilia, rundt Etna.

Fra Neapolis til Herculaneum holdt de stø kurs. Vesuv ble mer imponerende jo nærmere de kom. Fjellet lot til å vokse for hvert minutt som gikk, og da de la til på havnen, virket det som om det ville oppsluke

hele landskapet ved å trekke det til seg. Her vrimlet det av fiskerbåter, folk var nettopp i ferd med å sette flere av dem på sjøen fra de mange båthusene som var bygd inn i murene langs stranden. På ny var det mange som ville ta det lille krigsskipet i øyesyn, men de slapp ingen om bord, selv om det var nok av dem som svømte ut for å se. Her ga de seg tid til å spenne ut seildukstaket midtskips, til vern mot solen.

Fjellene i Samnium var ikke synlige denne morgenen, men Gaius hadde så vidt skimtet konturene av dem en klar vårdag for noen måneder siden. Her holdt sammittene fortsatt til i fjellandskapet, disse siste stammene som Roma hadde klart å bekjempe. Faktisk hadde de steget ned fra høydene og herjet Campania en gang i republikkens tid, de inntok endog Nola. De kunne takke Marius for at dette tok slutt.

Viktigere var det at det var fra fjellene vannet kom, vannet som kaltes Aqua Augusta og som førte helt til Misenum. Dette var rikets lengste akvedukt, fortalte onkel, og den forsynte alle byene i Campania, til og med Cumae. Den var en av Augustus' mange bragder, uten tvil det største han hadde gjort for livet i gulfen.

Neste stopp var havnen der elven Sarnus rant ut i havet. Den kaltes Oplontiae og var egentlig en liten landsby. Gaius visste at her lå en av de keiserlige villaene, men den var stengt nå. Den skulle i sin tid ha tilhørt Poppaea Sabina, Neros hustru, en av dem han drepte. Det var ikke slik i den nye keiserfamilien. Han hadde en gang sett Vespasian, og han så helt normal ut, med et viljesterkt drag om munnen.

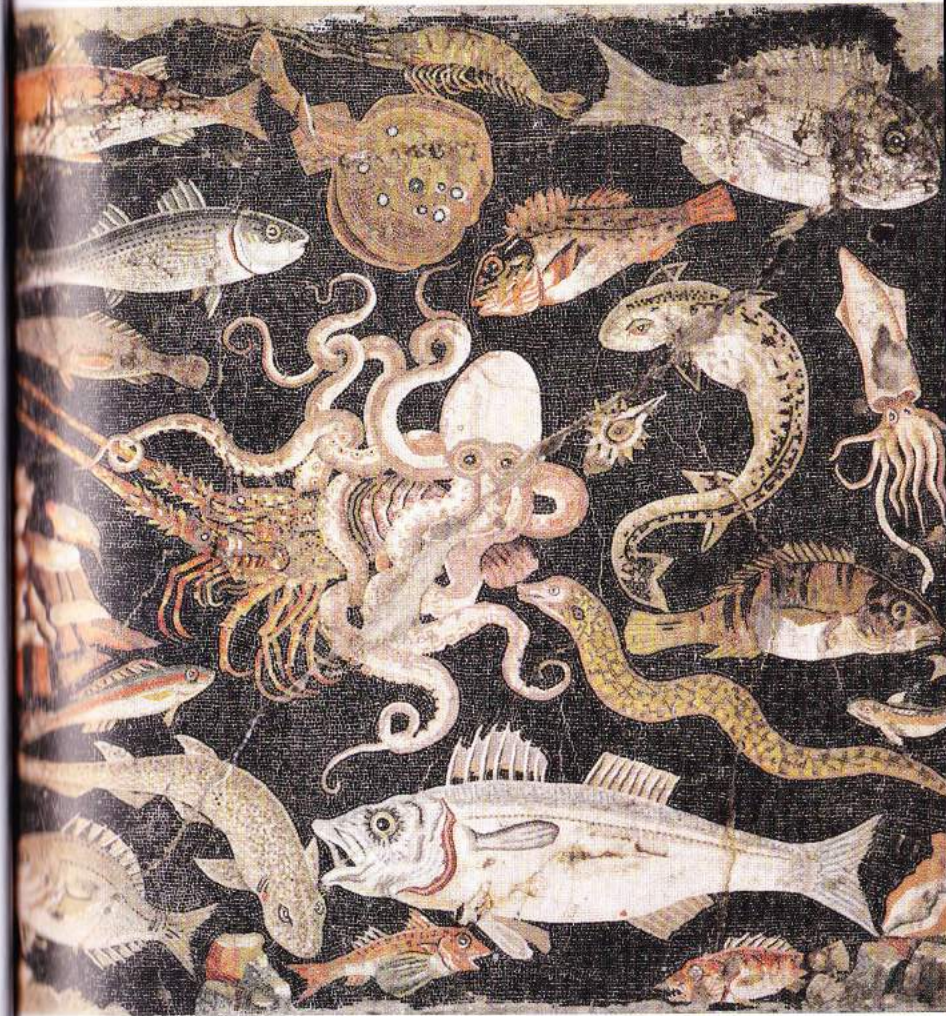
Herfra førte elven til Pompeii, en større by enn Herculaneum, kjent for sin velstand, skjønt den var bygd av sammittene i sin tid. Altså kunne de ikke ha vært så barbariske som folk alltid hevdet. Men før disse hadde grekerne vært her, de grunnla byen her, som en utpost til Neapolis.

Campania var i det hele tatt det rikeste og frodigste Italia kunne oppvise, ikke rart at så mange mektige hadde bygd villaer her nede. Det den unge Gaius kanskje også visste, var at et større jordskjelv hadde lagt hele dette strøket i noe nær ruiner året før han ble født, i 62, og at alt han så, var en verden under gjenoppbygging. Mange av de dyreste villaene hadde stått tomme i over sytten år mens de ventet på å bli restaurert. Kunstnere og arkitekter arbeidet overtid, lot det til, for oppgavene sto i kø.

Selv om Pompeii fristet med sine kneiper, bad og bordeller, hadde de ikke tid til å ta turen opp dit, selv om flere av gastene gjerne ville.

De tok derfor sikte på Stabiae.

Her hadde Gaius aldri vært, skjønt onkelen hadde venner som eide

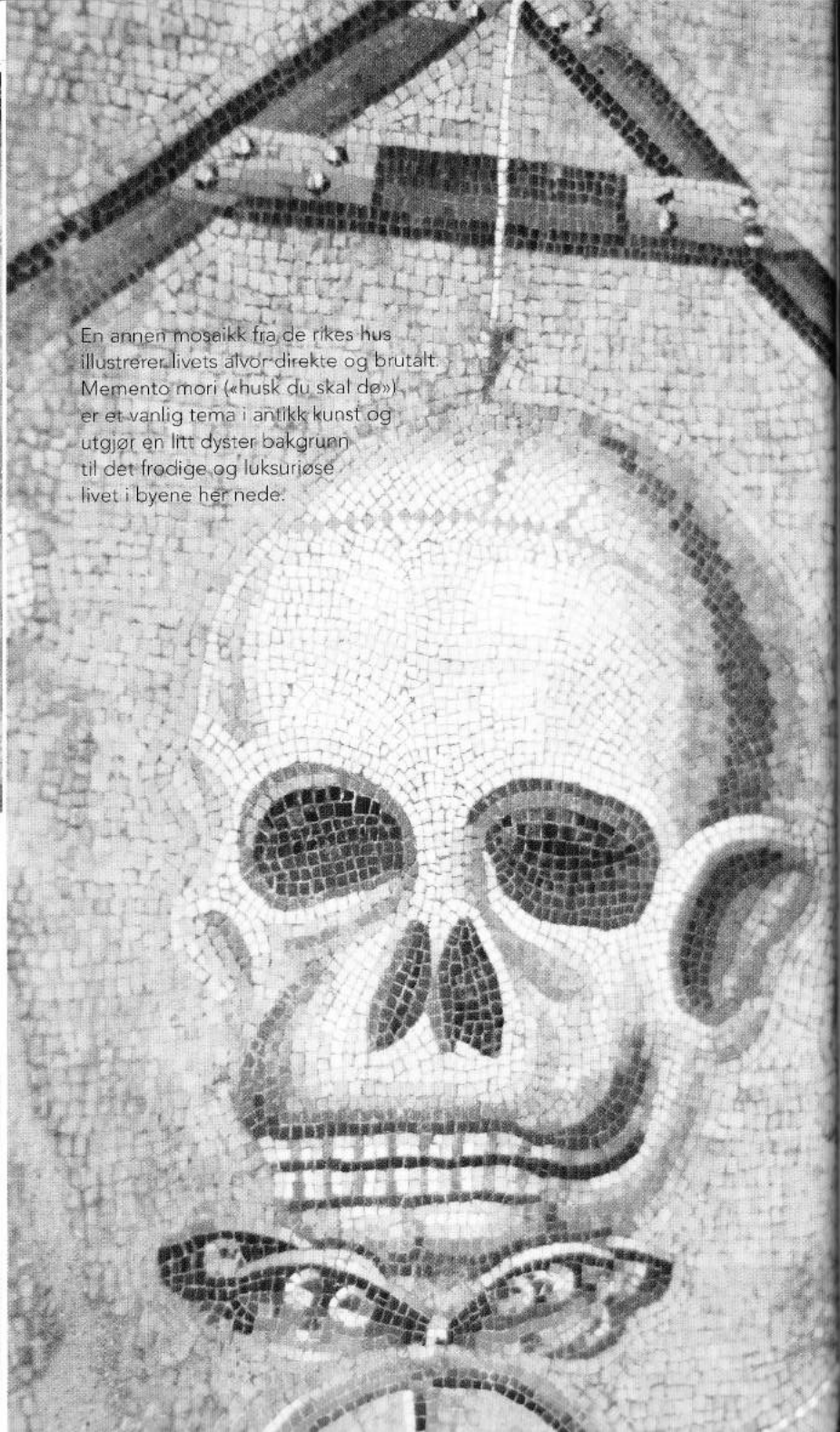

Denne herlige mosaikken er å se i Napolis Nasjonalmuseum. Den er gjort etter hellenistiske teknikker og forbilder i ørsmå biter. Som vegg- eller gulvmosaikk har den illustrert det eventyrlig rike dyrelivet i havet, og vi gjenkjenner straks mange av fiskeslagene.

et rikmannsstrøk, hadde onkel forklart, sommerresidenser for senatorer og finansbaroner. Men etter jordskjelvet sto mye tomt. Likevel var her mye liv å se, folk gikk opp eller ned trapper og stier, tunneler hadde de også. Mange badet for å kjøle seg ned. Dagen var blitt svært varm nå, brisen hadde avtatt, og gastene måtte på ny ty til årene.

Surrentum kjente han fra korte besøk.

Akkurat som i Stabiae var det god forbindelse mellom havnen og byen der oppe, og her var like mange villaer. Her gikk de faktisk i land og fant seg en kneipe hvor de kunne spise litt; igjen var det mange som

En annen mosaikk fra de rikes hus illustrerer livets alvor direkte og brutalt. Memento mori («husk du skal dø») er et vanlig tema i antikk kunst og utgjør en litt dyster bakgrunn til det frodige og luksuriøse livet i byene her nede.

bord, så styrmannen ble tilbake og passet på. Likevel ble folk så påtrengende at han fant det nødvendig å legge ut fra land så lenge.

Den mest spennende siden ved Surrentum var neset ytterst mot Capri, like ved fyrtårnet, kronet av en praktvilla i et dramatisk terreng. Her var utspring og klipper bygd sammen til et eneste stort anlegg, og onkelen hadde flere ganger besøkt stedet, gjerne sammen med mor. Ettermiddagssolen fikk alle bygningene til å funkle i et gyllent skjær. Det minte mest av alt om de vakre landskapsmaleriene som han hadde sett i enkelte hus her nede, med havner, moloer, lysthus, små templer, skip, dyr og mennesker. De hadde et par slike på veggene i praetoret i Misenum.

På Capri steg de i land for å klatre opp den gamle trappen som førte fra havnen til byen øverst, en trapp folk påsto var hugget ut av fjellet av punerne, og som de kalte den fönikiske trapp. Herfra var utsikten den beste. Vesuv kunne så vidt skimtes innerst i den store bukten, før kveldsdisen hadde ikke rukket å dekke gulfen ennå. Men solen var på vei ned. Den var underlig stor og rød denne kvelden, nå sto den over akropolis på Cumae, en by Gaius kjente godt. Han likte nemlig å dra over dit for å se sibyllens grotte, og de gamle greske templene.

De snakket fortsatt gresk på Capri.

Keiservillaen hvor Tiberius hadde bodd, var godt synlig herfra, den lå like overfor neset ved Surrentum. Den minte mest av alt om et himmelsk citadell som kom og forsvant etter som havdisen feide over bygningene. Ingen bodde der nå, hadde han hørt, og innbyggerne på Capri pleide å fortelle besøkende at det spøkte der, at Tiberius gikk igjen, sammen med folk han hadde tatt livet av ved å kaste dem utfor klippen.

De spaserte ned til villaen ved havet og tok skipet fra den lille havnen der. Gastene ville ikke dra før de hadde vært innom grotten med det blå skinnet som de hadde hørt så mye om. Gaius så spørrende på styrmannen. Han nikket – en siste dukkert før de dro hjem via Pithecusa.

Gaius visste at Campania var det gamle navnet på hele strøket, både på gresk og latin. Han visste også at grekerne hadde bodd her før italienerne overtok. For det var på grunn av Odyssevs' seilas etter Trojas fall at noen av heltene hans havnet her, men lenger nord enn til Pithecusa kom de aldri. Senere ble Campania kolonisert fra de greske byene lenger syd eller i hjemlandet. Eldst var Cumae, og Neapolis var deres grunnleggelse, da het byen Parthenope. Puteoli hadde først hett Dikaiarcheia og ble grunnlagt fra Samos. Det nye Neapolis var det folk fra Syrakus som hadde grunnlagt.

Romerne kom sist av dem alle, men det var de som hadde satt sitt preg på byen i senere tid. Overalt hersket fred og velstand. Flåtebasen

de nå seilte hjem til, var ikke lenger et sted for krigere, og marinegastene ble brukt til mange slags nyttige og unyttige formål, fra parader til vedlikehold av akveduktene. Det ryktes allerede at når det store amfiteateret i Roma snart sto ferdig, skulle de veksle om å bo i Roma og spre ut en stor seilduk til tak på varme dager, slik de allerede gjorde i Herculaneum.

Varmen lot ikke til å gi seg denne kvelden. Det var vindstille nå, likevel var det bølger på vannet, noe Gaius syntes var merkelig – det skulle han sannelig fortelle onkel om. Straks han tenkte på det, ble han slått av stillheten som rådet – ingen fugler sang denne kvelden. De andre hadde faktisk merket seg det samme.

Da de rundet moloen i den ytterste havnen, kunne de tydelig se at folk hadde begynt å tenne lys i hjemmene, i restauranter og kneiper. Oppe ved den store tanken for Aqua Augusta var det mange lys å se, her kom vannet fra, det som gjorde livet i Misenum mulig. Her bodde også de som hadde tilsyn med akvedukten, her hadde de sine kontorer og redskapsskur.

Det den unge Gaius selvsagt ikke ante, var at han om to dager ville være sønn av Caius Plinius Secundus og arve hans enorme formue. På grunn av det som ventet, ville han snart hete Caius Plinius Lucii Filius Caecilius Secundus. Dessuten var det ikke bare studier som ventet på ham etter sommerferien, men en begynnende karriere i riksadministrasjonen.

TILBAKEBLIKK

Vi skal i kapitlene som følger ta samme ruten som de unge gjorde denne siste dagen før utbruddet. Og vi skal se på det som står tilbake av det de fikk se – noe vi kan takke Vesuv for. Før dagen etter ble det meste av alt sammen lagt under aske, stein og lava. Vi forlater derfor våre venner her og vender oppmerksomheten mot Napoligulfen slik vi møter den i dag. Vi skulle gjerne vært med dem, sikkert nok, men det er ikke noe problem å følge ruten til lands. Båter fører oss dessuten til øyene for dem som har lyst på en romantisk bonus.

Men vi har noe mer til felles med dem som gjennomførte denne imaginære ferden 23. august 79, på festen for ildguden Vulcanus.

Det vår tids besøkende i Napoligulfen ikke alltid er klar over, er at magmakammeret i Vesuv er fullt igjen, og har vært det en tid, slik at et nytt utbrudd kan være like rundt hjørnet. Men i våre dager bor det godt over tre millioner mennesker her, og en ny katastrofe vil bli uendelig mye større enn den vi skal oppsøke restene av.

En fotnote til sist: Datoen for utbruddet er trukket i tvil (ikke årstallet), av forskjellige grunner. Middelaldermanuskriptene som gjengir de

Dette bildet fra interiøret i domkirken i Pozzuoli viser gamle og nye bygningselementer. Vi ser de godt bevarte restene av et hedensk tempel. Dette utgjorde en viktig del av byens borg (akropol) og var synlig fra fjern og nær. Templet ble ombygd til en oldkristen basilika på 500-tallet e.Kr., og dette er grunnen til at det er blitt bevart. Senere ble det bevart i form av en barokkirke under nok en ombygging (på 1600-tallet).

to brevene til Tacitus, har varierende opplysninger, men andre forhold spiller også inn. I det følgende skal vi holde oss til den tradisjonelle dateringen, selv om utbruddet kan ha kommet senere på høsten.

Vi varierer mellom latinske og italienske stedsnavn (Misenum/Miseno) alt etter hvor vi befinner oss i tid, for vi skal reise på to plan samtidig. Vi har valgt å benytte formene Vesuv, Capri, Herculaneum, Pompeii, samt Campania. Vi har også benyttet de norske formene Horats, Vergil, Ovid og lignende.

Et nytt fremmedord tør være «bradyscismen» (hevninger/senkninger i jordskorpen). Dette er forklart i innledningen til del III.

Fra atriet i en praktvilla («Labyrintens hus» i Pompei). Husene var bygd rundt indre gårdsrom og vendte ikke mot gaten. Dette beskyttet dem mot både varme og kulde. Oppvarming skjedde med hjelp av større eller mindre metallbegre for kullild, disse kunne flyttes rundt om i værelsene etter behov. Takene var ikke beregnet på å stå mot annet enn regnvann, følgelig kollapset disse under nedfallet fra vulkanutbruddet, noe som ødela overetasjen. Normalt er det derfor bare underetasjen vi ser i dag.

NAPOLI OG BYER SOM VESUV BEGRAVDE

Første strekning av vår reise i Napoligulften dekker en moderne storby, som er innfallsporten til hele distriktet, to antikke byer, samt fjellet selv. Vi avslutter denne etappen i Napolis Nasjonalmuseum, der ser vi mange av de viktigste skattene som ble skjult av lava og tuff under katastrofen i 79 e.Kr.

La oss begynne med det gamle Neapolis, som i utgangspunktet var en klassisk gresk by, som romerne videreutviklet og utvidet i sin tid. Dagens Napoli rommer mange hemmeligheter, sjønt dette ikke er en side ved denne kulturrike og livlige byen som turister flest er opptatt av. Besøkende haster ofte forbi viktige historiske landemerker uten å bli gjort oppmerksom på at vi her beveger oss over greske, romerske eller oldkristne kulturminnesmerker. Av og til må vi ned under jorden for å få et gløtt av disse, siden Napoli har utviklet seg i høyden og fordi det gamle ofte ligger flere meter under de strukturene vi ser i dag.

Men like ofte skjer det at vi finner spor av fortiden over bakkenivå: søyler, buer av en akvedukt, et hjørne av en byport eller en bit av gamle murer, rester av en nekropol, tunneler som forenklet livet for de gamle reisende. Straks vi begynner å se etter, blir Napoli et levende museum, lik Roma, og gjengjelder vår nysgjerrighet på en rundhåndet måte. Men litt tålmodighet kreves her og der, samt forståelse for syditalienske særegenheter.

Napoli er navnet på både et distrikt i regionen Campania og på byen selv. Byen har vokst rundt hele Vesuv og har nærmere fire millioner innbyggere. Bildet viser en del av denne forvokste metropolen, med den gamle bykjernen i sentrum til venstre. I horisonten ser vi Sorrentohalvøya. Trekker vi to linjer langs sidene på vulkanen, vil de møtes der toppen på fjellet lå før eksplosjonen i år 79 e.Kr. Med andre ord var fjellet dobbelt så høyt, like til ettermiddagen 24. august.

NAPOLI – EN GRESK BY

*Etter Dikaiarcheia følger Neapolis,
en by grunnlagt av folk fra Cumae.
Senere ble den nykolonisert
av folk fra Khalkis
samt av noen fra Pithecusa og Athen ...*

*Svært mange spor av gresk kultur
finnes her nede ...*

*samt greske navn ...
skjønt befolkningen nå er romersk.
Neapolis har varme kilder
og utmerkede badeanlegg
som ikke står tilbake for de i Baiae.*

*Når folk fra Roma trakk seg tilbake litt
før å finne ro og hvile
etter et travelt liv –
grunnet alder eller sykdom –
tok de godt vare på byens greske skikker.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Hele befolkningen i Napoli-regionen kom
før å se Nero opptre i byen ...
han opptrådte aldri i Roma,
men sa at han foretrakk Napoli
som var en nesten helt gresk by.*

(TACITUS: ANNALER)

*Nero debuterte i Napoli,
og da han sang, begynte jorden å riste.
Ved slutten av forestillingen
takket han både publikum og gudene
for deres applaus.*

*Nero vendte ofte tilbake til Napoli,
Før – som han sa – det var her
han var blitt døpt inn i kunstens verden.*

(SUETON: KEISERBIOGRAFIER)

EN BESKJEDEN START

Det kan trygt hevdes at Napolis historie var beskjeden i utgangspunktet, og vi begynner med starten, siden den klassiske byen har etterlatt seg mange spor i det som i dag er millionby og metropol for et stort distrikt.

Det arkeologiske museet i Napoli har en avdeling som i kart, plan-sjer og fotografier viser oss byens utvikling (2. etg., fløyen til venstre for salen som er viet bronseskulpturene fra Villa dei Papiri). For Napoli har kjent mange stadier: fra å være en klassisk gresk by, som er i vekst gjennom de romerske seklene, til senantikkk og middelalder, og endelig den enorme ekspansjonen vi kjenner fra nyere tid. De aller færreste som besøker byen i dag, tenker på at de befinner seg i den greske verden, såfremt man er villig til å gå bakover i tid.

Det kommer som en overraskelse på dagens turister å finne at det moderne veinettet i Napolis gamle bydel følger den greske byens plan, at vi i det historiske sentrum går over gamle gater og piazzaer, at vi har antikke bygninger liggende like under våre føtter, bygninger vi kjenner fra litteraturen – her kan vi trygt sammenligne med det underjordiske Roma.

Men Napoli har flere hemmeligheter i dypet under byen, historiske reminisenser som Roma ikke kan oppvise maken til; for under restene av den gamle byen ligger det vi kan kalle Napolis innvoller: vannsystemet, grekernes akvedukt og dennes utallige reservoarer og forgreninger. Jungelen på gatenivå har en spøkelsesaktig parallell – en slags negativ – under jorden.

La oss begynne med begynnelsen. Litterære tradisjoner hevder at det var sjømenn fra Rhodos som først kom hit på 700-tallet f.Kr. De grunnla en beskjeden handelskoloni på det høydetraket som i dag kalles Pizzofalcone og på en liten øy som de kalte Megaris, i dag kjent som Castel dell'Ovo (med en større festning fra senere tider, samt den berømte småbåthavnen Santa Lucia like nedenfor).

Dette forhindret ikke at folk fra Cumae grunnla en by her hundre år senere (650–550). Denne kalte de Parthenope etter en av sirenene i Homers *Odysseen* – hun druknet og drev i land her. Men denne byen ble tapt til etruskerne i 524. Med hjelp fra det sterke Syrakus på Sicilia klarte man senere å bekjempe og fordrive inntrengerne, men byen ble flyttet og grunnlagt på ny i år 470. Da fikk den navnet Neapolis, «den nye byen». Denne ligger på et sted litt lenger øst, og vi finner den under Napolis gamle bykjerne. Parthenope ble fra da av hetende Paleopolis (gamlebyen), den minnes fortsatt i navn som Via Partenope.

Grekernes Neapolis finner vi i strøket mellom de viktigste kirkene

i sentrum: domkirken (il Duomo), S. Lorenzo Maggiore, S. Chiara, S. Paolo Maggiore, S. Domenico Maggiore. Her ligger byen vi så på kartene i nasjonalmuseet. Vi skal notere oss at den ligger i en skråning ned mot havet fra det høydepunktet vi kjenner som Caponapoli (med høydedragene Capodimonte til høyre og Vomero til venstre i landskapet), og siden terrenget skråner, har byen alltid ligget på flere plan. Neapolis var avgrenset av svelg og juv som vannet gravde ut i det vulkanske jordsmonnet, det som er så mykt og dypt at vi finner steinbrudd og vannsystem hele 40 meter under byen.

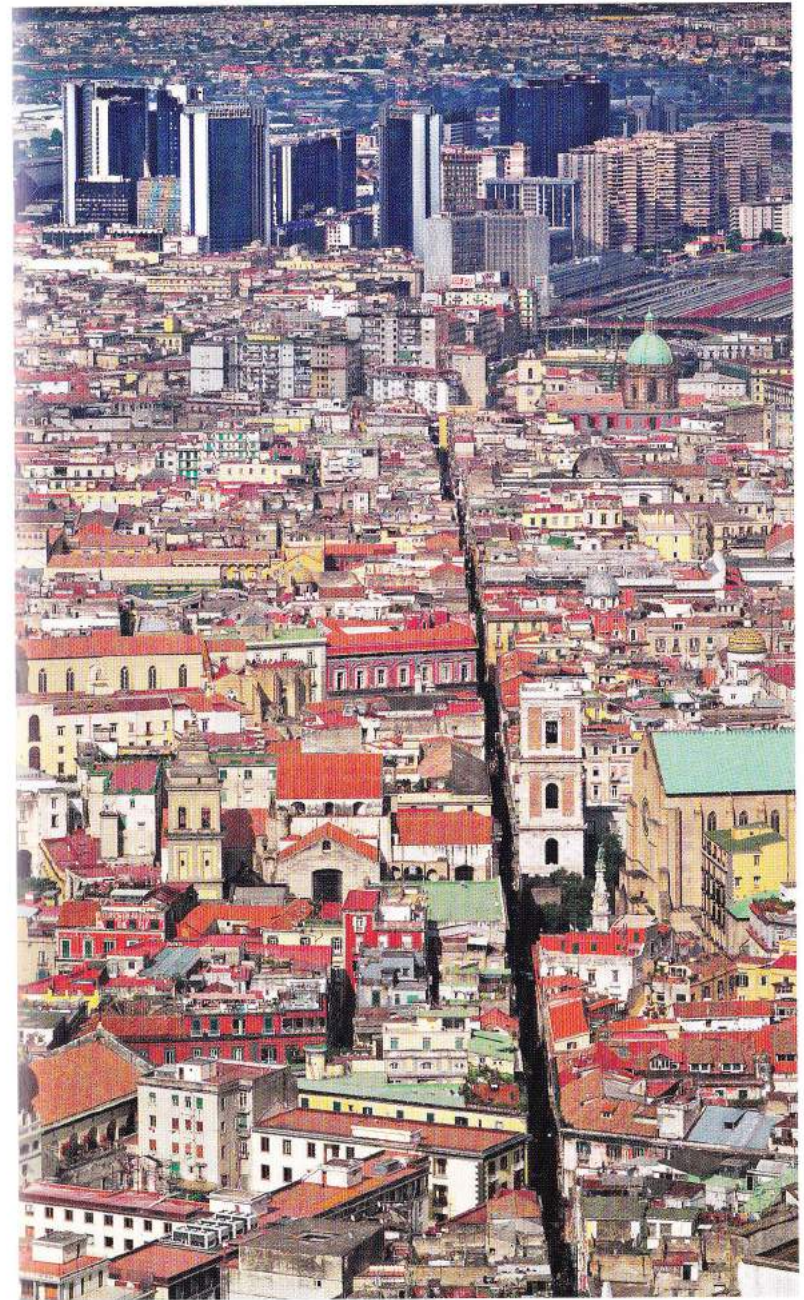
Grekerne klassiske by hadde sin festning (akropol) på høyden S. Aniello på Caponapoli, hvor templet til Demeter lå (under klosteret S. Gaudioso). Bymurene er det mange rester av: de er kvadratiske, og noen biter ligger oppe i dagen. Murrestene på Piazza Bellini er godt synlige i landskapet, de ligger der som en minipark, lett å se fra de mange fortauskafeene rundt statuen av komponisten Bellini. Restene vi finner ved Teatro Trianon er mindre, de har dessuten lidt den sorgelige skjebne å bli benyttet som søppeldyngje.

Veinettet i det greske Neapolis er det rektangulære systemet vi kjenner som «hippodamisk» (oppkalt etter Hippodamos fra Milet, fra rundt 470 f.Kr.), med rette vinkler og kvartaler. For en stor del er dette bevart i dag: Det løper tre hovedgater øst-vest og enda flere i aksen nord-syd (som i dag). Et kjent eksempel er Via dei Tribunali, som tilsvarende hovedgaten (den romerne kalte *Decumanus maximus*). To parallelle hovedgater – *Decumanus superior* og *Decumanus inferior* – er de samme som før. Med andre ord er veinettet svært gammelt, vi kan tale om «upstairs» og «downstairs», som også betyr byen før og byen nå (Roma er ikke slik, den har aldri kjent et velregulert veinett, byen vokste uregelrett og litt tilfeldig).

Havnen i det antikke Neapolis tilsvarte de havneanlegg vi kjenner under navnene Plebiscito og Municipio.

Markedsplassen – grekerne agora – ligger under klostergangen i S. Lorenzo Maggiore og viktige offentlige bygninger finnes det rester av like ved. Templet til Dioskurene (Kastor og Pollux) utgjør fundamentet for kirken S. Paolo Maggiore (Piazza S. Gaetano), og to søyler herfra står i fasaden; disse er lett synlige fra gaten (Via dei Tribunali) og er godt bevart.

Hva boligområder angår, står det lite eller ingenting tilbake. Rettere sagt: Det er ikke mange hus som er utgravd og gjort tilgjengelige for publikum. Det eneste er i skrivende stund den *zona archeologica* vi finner bak og rundt den oldkristne basilika S. Restituta (området ble frilagt i årene 1969–72). Her går vi på gamle greske veier, beveger oss i rester

Bildet viser oss den gamle bykjernen mot en bakgrunn av moderne høyblokker. Hovedgaten i sentrum (Via dei Tribunali) løper nøyaktig over en av de store gjennomfartsårene fra gresk og romersk tid. Kirken til høyre midt på bildet (S. Lorenzo Maggiore) ligger over det gamle markedsområdet (gr.: agora, lat.: *macellum*). Like til venstre for denne ligger nedgangen til Napoli *Sotterranea* og det store underjordiske vannsystemet (Bolla).

av hus og ser tuffblokker som kommer fra steinbruddene under byen.

Gravgater er det mange rester av: i Via Nicotera og Via Cristallini (inngang i nr. 133). Disse stammer fra så langt tilbake i tid som 650 f.Kr., og rommer følgende graver hvor grekerne fra Cumae hviler. Andre er å se i Via S. Tommaso d'Aquino og Vico Traetta alla Santa (nr. 2). Det er såkalte hypogeer, underjordiske gravkamre, vi ser i dag (7–10 m ned i dypet), og flere finner vi i Via S. Maria Antesaecula (nr. 126) og Via Santa (nr. 6).

Det mest imponerende ved det greske Neapolis er imidlertid levningene fra byens vannverk. Disse kan lett oppsøkes, og vi finner ikke noe lignende i andre klassiske byer, selv ikke i Roma. Av alt det vi forbinder med ordene *Napoli Sotterranea* – det underjordiske Napoli – er det dette som må prioriteres.

BOLLA

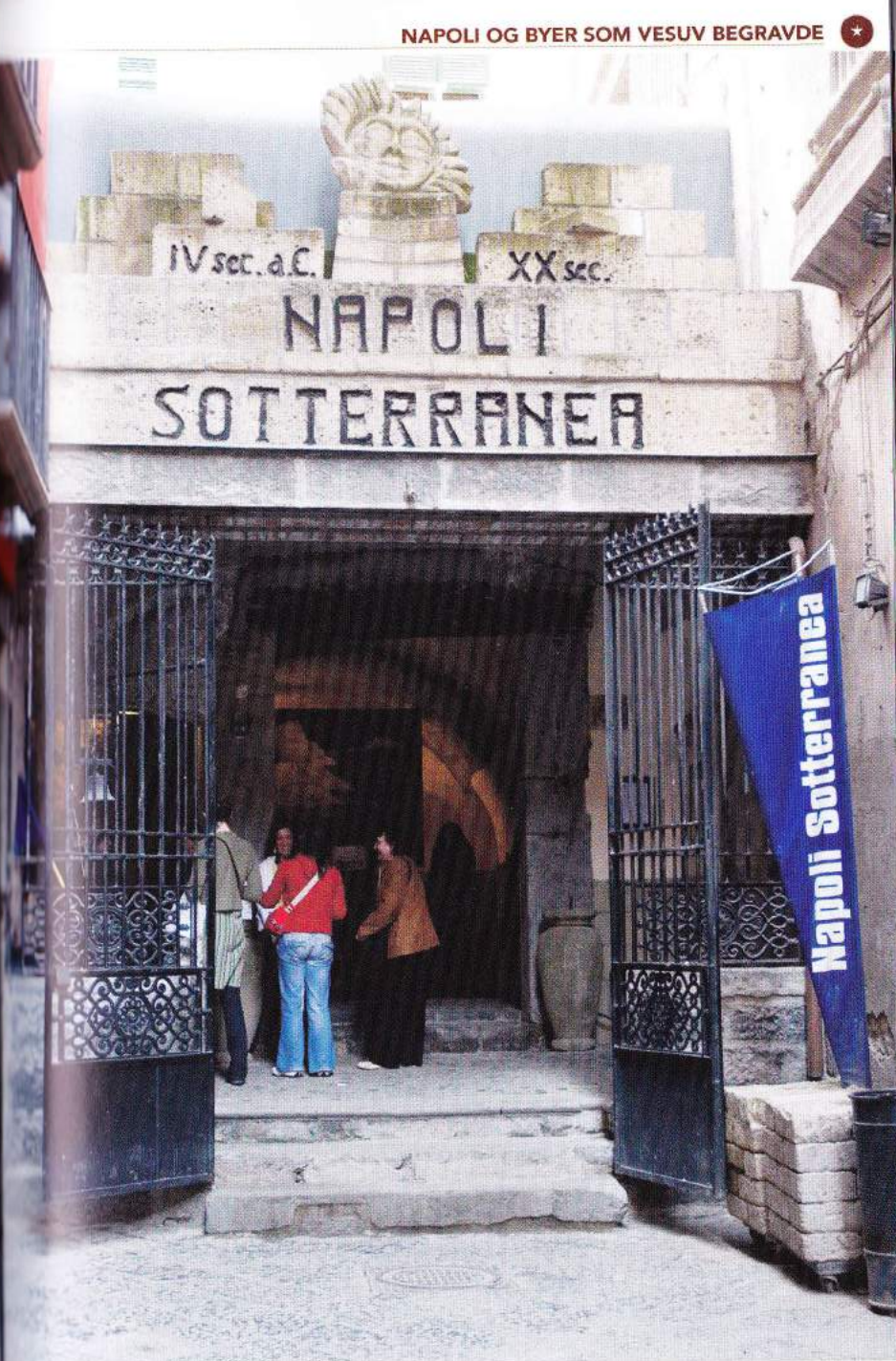
Slik lyder kollektivnavnet på det underjordiske nettverk av akvedukter, kanaler, reservoarer, cisterner og brønner som ligger under hele den klassiske byen.

I utgangspunktet er det tale om steinbrudd som har gitt byen bygningsmaterialer (faktisk finner vi de samme graffiti og symboler på veggene her nede som på steinene i muren på Piazza Bellini!). Men disse bruddene er raskt blitt utvidet og benyttet som vannkamre i en akvedukt som førte friskt fjellvann ti kilometer fra et sted som kaltes Volla (ved Vesuv) og som de ledet inn under byen. «Under» betyr i denne sammenhengen ca. 30–40 meter ned i det massivt av vulkansk tuff som byen ligger på. For så dypt må vi ned for å se dette miraklet av et vannsystem; stort sett er det intakt slik vi finner det i dag.

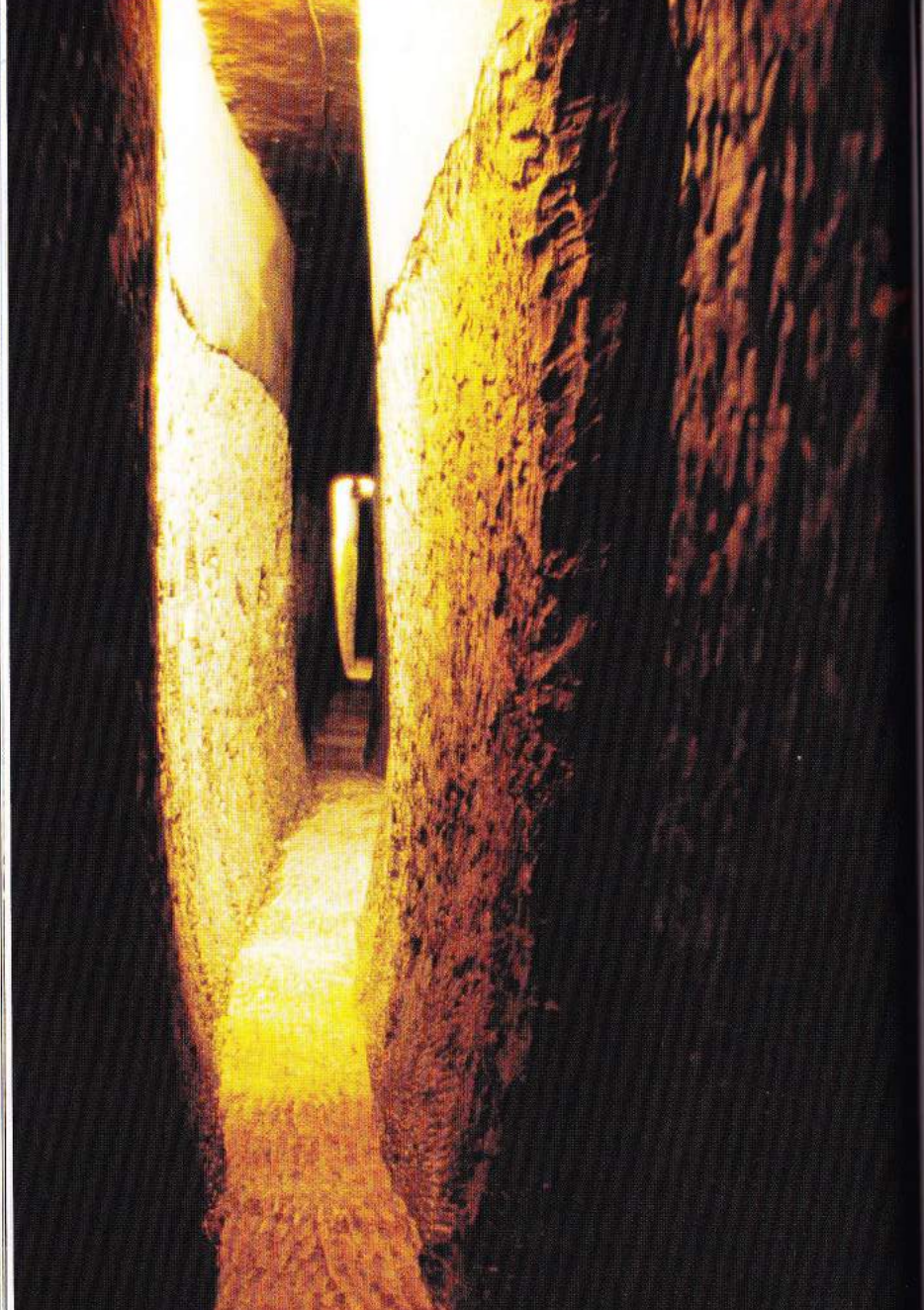
Historien er kort fortalt denne: Det som begynte som steinbrudd, fortsatte som cisterner og endte som akvedukt.

Vannledningen fra Volla gikk under jorden, noe som var den greske løsningen, siden de levde i utrygge tider – det er først med den romerske fredstilstand i keisertiden (*pax romana*) at vannledningene trykt kunne gå over land. Steinbrudd og reservoarer ble bygd ut til en katakombeaktig labyrint som vi kan besøke uten problemer. Gå til Via dei Tribunali (den gamle Decumanus maximus) fra Via del Duomo, fortsett rett frem like til Piazza San Gaetano, der kirken S. Paolo Maggiore står (med gamle tempeløyler i fasaden) – her stanser du opp.

Skilt langs veien forkynner at på høyre hånd er det en inngang som kalles NAPOLI SOTTERRANEA. Her arrangeres det regelmessige omvisninger i undergrunnen, og vi stiger ned en lang trapp som ble

Nedgangen til det underjordiske Napoli er godt markert og lett å finne frem til. Omvisninger finner sted hver time, på flere språk. Her kommer vi mer enn 30 meter under byen, til de store steinbruddene som ble brukt som vannreservoarer både i gresk og romersk tid. Det er tale om en veritabel jungel av korridorer, cisterner og vannkanaler.

Slik ser det ut inne i Bolla, det store vannsystemet som ligger under det meste av den gamle bydelen (*centra storico*). Til høyre ser vi tydelige spor etter meisel. Opprinnelsen til Bolla var stenbrudd, det er en porøs og vulkansk steinsort byen ble reist på, egentlig et lavaflak. Senere ble stenbruddet hovedmottak for akvedukten som førte vann fra fjellene inn i byen (alt gikk under jorden). Selve utgravingen har vært slavearbeid, og noen av vannkanalene er så trange at tanken på barnearbeid umiddelbart melder seg. Omvisningen varer fra én til to timer, men kan ikke anbefales de klaustrofobe

under de over 100 bombetoktene som rammet byen.

Så begynner eventyret: Vi stiger ned ca. 30 meter under byen og begir oss på vandring i det som vi kalte dens innvoller.

Egentlig er det en slags underjordisk katedral vi trer inn i: høyt under taket, fra sal til sal, gjennom små passasjer som leder fra den ene til den andre (noen av disse er så smale at turen ikke kan anbefales for de korpulente), med elektrisk belysning eller stearinlys for visse strekninger. Vi tror ikke våre egne øyne første gangen, det må flere besøk til for sannheten om det greske Napoli begynner å si inn. Akvedukten gikk under jorden til byens høyeste punkt, og ble ledet inn i Bolla derfra. Akvedukter over jorden er noe vi forbinder med romerne og verdensfreden som rådet i keisertidens første århundrer. I utgangspunktet skulle Bolla forsørge en befolkning på ca. 20 000 mennesker.

Det slår oss straks at her er stor likhet med steinbruddene i Syrakus, byen byggherrene kom fra: Det er de samme meiselspor, samme arkitektur, av og til gjenkjenner vi samme proporsjoner og mål. Det er også den samme arbeidskraften som har virket: Veggene er tydelig dekket av meiselhugg fra de stakkars slavene som hugget ut alt dette. Enkelte av vannkanalene er så trange at det må ha vært barnearbeidere som hugget dem. Sannheten slår oss med ubehagelig kraft.

Overalt er det mye tilbake av den beskyttelse som dekket veggene og gjorde vannet trygt – den besto av gips fra tuff. Denne er så slitesterk at den har fungert gjennom hele Bollas historie. I enkelte av de store salene finner vi at gipsen er blitt brukt til graffiti fra krigens dager: Karikaturer av Hitler og Mussolini, bønnerop til helgener, fortvilte skriblinger fra barn som er redd, møter øyet. Vi kommer også til områder hvor den napolitanske motstandsbevegelsen holdt til, for den tyske okkupasjonen av Napoli gikk hardt ut over lokalbefolkningen.

En ting slår oss umiddelbart: Overalt ser vi kanaler i taket, for vannuttak og som nedgang for dem som kontrollerte og rensset vannet. Napoli var nemlig verdens første by med innlagt drikkevann! Dette fordi de tusen hjem ble forsynt fra brønner som fantes rundt om. Disse var små sjakter ned i dypet som alle kunne benytte seg av. Men faren for forurensning var alltid stor, og vi finner gallerier rundt flere av cisterner til bruk for dem som kontrollerte eller rensset vannet. For sykdommer var en stadig trussel, all den tid hva som helst kunne falle ned i brønnene, eller kastes ned dit i et ubevoktet øyeblikk. Pesten i 1656 skyldtes forurensning av vannet, likeså koleraepidemien i 1884.

Det er åpenbart at vannet kom inn gjennom mindre kanaler og ble samlet opp i større kamre, de vi beveger oss i. For at dette skulle fungere, måtte hele nettverket skråne, slik at vannet ikke stanser opp. Og

det stemmer: Bolla ligger ikke på et helt jevnt plan, for vannet har vært i bevegelse, i forskjellige retninger samtidig, noe som også krevdes av sanitetsmessige hensyn.

Hovedinntaket gikk inn under byen et stykke utenfor de gamle bymurene ved Porta Capuana. Bolla er derfor Napolis eldste og egentlige akvedukt, den er frittflytende og ikke skapt av hydraulisk press (som romernes Aqua Augusta er det). Augusta kom hele 79 km fra Avellinum for å nå til Napoli og fortsatte derfra til Misenum, men den styrket også Bolla som et ekstra tilskudd. I hovedsaken ble den brukt til å skaffe vann til bad, fontener og enkelte luksusboliger, og til noen vanlige privathus, slik vi ser det under S. Restituta. Tilførselen fra Augusta ble selvsagt brutt i 79 e.Kr., men reparert like etter.

Hittil er 638 000 kvadratmeter av undergrunnen blitt utforsket, men dette utgjør ikke mer enn 50 prosent av hele systemet. For Bolla ble nemlig utvidet med tiden, først av romerne, så i moderne tid. Like fullt er det en uforglemmelig opplevelse å besøke dette underjordiske nettverket. Omvisningen tar vanligvis godt over en time, selv om vi bare går noen av Bollas mange kilometer. Men ekspedisjonen kan ikke anbefales de som lider av klaustrofobi.

Vi skal notere oss en historisk episode fra bysantinsk tid, da general Belisarius tok byen tilbake fra goterne i 537; den er gjengitt hos historikeren Prokopius. Først kutter de vanntilførselen fra kilden, men innbyggerne overlever lenger enn antatt på grunn av alt vannet som befant seg i reservoarene. Men da Bolla omsider var tørr, gikk soldatene inn i byen gjennom denne.

Bolla fungerte like til 1885. Da ble den erstattet av en ny akvedukt fra Pelosikilden (under trykk). Grunnen var kolerautbruddet i 1884, da rundt 1000 mennesker døde daglig. Etter stengningen kunne man gå tørrskodd gjennom det hele, slik Belisarius' soldater hadde gjort 1500 år tidligere. Problemer oppsto etter andre verdenskrig. Da ble Bolla søppelplass og mange kanaler og kamre tettet igjen. Frileggingen av dette enorme anlegget pågår stadig, men svært langsomt. Enkelte steder kommer vi fortsatt til tunnelganger som er stengt av søppel.

Men her venter flere underjordiske eventyr like ved. Disse skriver seg fra romersk tid og leder oss til neste avsnitt av byens historie.

ROMERNES BIDRAG TIL BYUTVIKLINGEN

Romerne bidro avgjørende til utviklingen av byen. For Napoli ble en av deres favorittbyer i Campania, og mange flyttet hit for å nyte sitt livs *otium*. I år 79 kan vi trygt anta at befolkningstallet var kommet over 50 000, mens den greske byen var atskillig mindre, rundt det halve.

Napoli levde av handel og industri (særlig keramikk) og var godt forsynt med livsmidler fra distriktet som horte inn under byen. Utvidelsen under romerne var godt forenlig med slike økonomiske og sosiale faktorer.

Omslaget kom etter at Marius erobret byen i 82 f.Kr., som følge av at den hadde tatt parti for Sulla i krigen mellom de to imperatorene, skjønt Napoli alltid hadde tatt romernes parti, helt siden de ble deres allierte i 327 f.Kr. Selv om byen fra nå av raskt ble romanisert, understreker våre antikke kilder at det greske preget fortsatt varte ved, noe sitatene foran illustrerer. Men helt gresk var ikke Napoli lenger, og språket ble langsomt latin, selv om mange administrative, religiøse og underholdende trekk stadig minte om byens greske opprinnelse. For eksempel var en olympiade blitt innstiftet i 2 f.Kr., denne ble gjentatt hvert femte år, og keiser Augustus selv besøkte den i 14 e.Kr., like før han døde i Nola.

Vi kan trygt kalle romernes Napoli for «antikens Firenze», for her var det at mange litterati slo seg ned. Navn som Vergil, Catull, Horats, Lucretius og Statius melder seg i denne sammenheng. I tillegg var det en hel del aristokrater som dro hit ned, noe Lucullus' luksusvilla på Megaris vitner om, likeledes Vedius Pollios ekstravaganse på Posillipo, og Pollio Felix' på Riviera di Chiaia, litt nærmere byen.

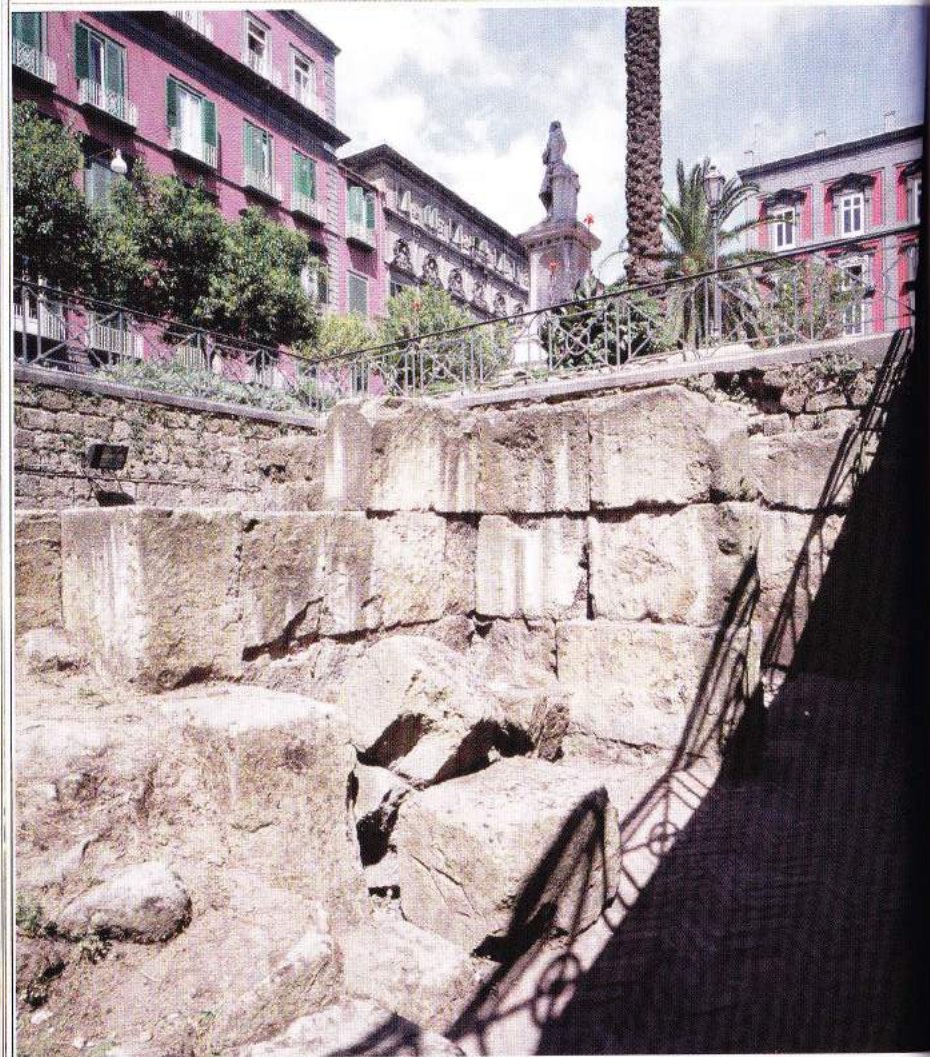
Et typisk utslag av romaniseringen var de tunneler som gjorde gjennomfarten til Puteoli enklere, samt adgangen til noen villaer. Crypta Napoli (gjennom Posillipo) er den mest kjente av disse. Den ble angivelig bygd av arkitekten Cocceius i 37 f.Kr. på 15 dager, ved hjelp av 100 000 slaver (noe som lyder legendarisk, men likevel sier noe om tiltaket). Den nevnes både hos Seneca, Strabo og Petronius, og de understreker at det ikke var helt ufarlig å ferdes her, all den tid her var mørkt, så tyver og banditter fritt kunne skjule seg. Denne er for tiden stengt for reparasjoner, men den såkalte Grotta di Sejano (oppkalt etter en prokonsul med samme navn som Tiberius' beryktede praetorianergeneral). Den fører til villaen ytterst på Posillipo, er blitt rensset og reparert, og kan besøkes etter avtale.

Andre landemerker av den romerske byfornyelsen er lett å finne frem til, og vi skal nevne de viktigste her.

For det første: Forum – byen trengte et større marked i sentrum.

Vi har bevart strukturene av et stort *macellum* (kjøtt- og fisketorg) under klostergangen (il Chiostro) i kirken S. Lorenzo Maggiore, like overfor nedgangen til Napoli Sotterranea. Her har vi en struktur som vi gjenkjenner fra Pozzuoli: et større rektangulært anlegg med en tholos (en rund struktur) i midten. Vi kan bevege oss fritt gjennom butikkgatene og stikke innom bøder, slik man må ha gjort det for to tusen år siden.

På Piazza Bellini er en del av den gamle greske bymuren avdekket. Her ser vi tydelig de store vulkanske tuffblokkene som forsterket byen mot lokale fiender (vanligvis kom disse fra Samnium). Napoli hadde en rektangulær plan som var typisk for greske byer, og som vi også gjenkjenner fra Herculaneum. Andre deler av murene og byportene ligger på Piazza Cavour og ved Teatro Trianon. Det er ikke vanskelig å tegne kart over den greske byen (vi finner slike i Nasjonalmuseet). Romerne utvidet og forskjønnet Napoli ytterligere.

Under de romerske strukturene finner vi rester av grekernes agora, og det viser seg at de historiske lagene går dypere enn ventet. Alt sammen står på en plattform i en skråning, syv meter under dagens bakkenivå.

Templer utgjorde en viktig del av denne offentlige sektoren, og vi har allerede nevnt tempelet til Kastor og Pollux under kirken S. Paolo Maggiore på Piazza S. Gactano (to av søylene herfra står i fasaden, de

har korintiske kapiteler). For det annet: teatret – Napoli fikk behov for mer underholdning.

Faktisk var her to teatre – et større og et mindre (et odeion, med et gresk ord), begge reist over eldre greske bygg, beskrevet av poeten Statius, som var napolitaner og virket under det flaviske dynasti (69–96 e.Kr.). Det store teateret måtte repareres etter jordskjelvene i 62 og 64, og etter utbruddet i 79; i utgangspunktet var det en utvidelse av det gamle greske teateret. Når Tacitus sier at det kollapset under skjelvet i 64 – mens Nero deklamerte – er dette en sterk overdrivelse som var ment å skulle gi lokal koloritt (det er skrevet etter år 79).

Vi kan oppsøke deler av strukturen under en boligblokk like ved inngangen til Napoli Sotterranea, der finner vi også en guide. Fra en beskjeden leilighet på gatenivå kommer vi ned til det antikke grunnplanet via en trapp som ligger under sengen i hjørnet til høyre for inngangen. Her har vi den aller beste anledning til å iakttas romernes bygningskunst, i mur og sement, landevinninger som fikk ingeniørkunsten til å skyte fart og ga fantasien nye muligheter.

Mens guiden forteller om Nero og Napoli, tar vi oss den frihet å kjenne på de gamle steinene i det byggverket vi kjenner som *opus reticolatum* («flettet som et garn»), teknikken som bygde på skrå. Guiden ser oss, kommer over og plukker ut en av steinene fra veggen: Hun forklarer lett og elegant hvorfor denne byggeteknikken ble anvendt så hyppig her nede – den stabiliserer strukturene og verner derfor mot jordskjelv. Det er grunnen til at vi finner lag av vertikale eller «skrå» steiner mellom de vanlige horisontale. Vi gjenkjenner den straks fra Baia og Pozzuoli. *Opus reticolatum* ble hovedingrediens i en byggeteknikk som blander forskjellige arbeider i mur, horisontale og vertikale, og er den aller vanligste i Napoli-regionen.

For det tredje – badene.

Byen trengte mer vann, som nevnt i forbindelse med Bolla og Augusta. Rester av romerske bad finner vi flere steder, tallet vitner om at Napoli var blitt attraktiv som otium-by for de rike og kulturelle.

Mest kjent er utgravningene under klosteret Santa Chiara, fra 50-tallet av vår tidsregning. Vannet kom hit fra Serino-akvedukten – Aqua Augusta – og et vitnesbyrd om denne finner vi i Via Ponti Rossi, hvor noen av buene i akvedukten fortsatt står (navnet spiller på den røde mursteinen som er benyttet). Det er selvsagt en sidegren av akvedukten Augusta vi ser, hovedvannåren – *matrix* – gikk utenfor byen, i retning Pozzuoli. Andre bad er det rester av nær domkirken – il Duomo – i Carminello ai Mannesi og langs Via Terracina, i Fuorigrotta.

Vi skal være klar over at for romerne var bad mindre av en luksus

under keiser Diokletian, og ble mye æret i Syd-Italia. Ifølge legenden var hun fra Karthago og ble drept i Abitene den 12. februar 304. Det skal ha gått slik til: Dømt til å brennes i en båt fylt med tjære dør hun i stedet fredelig mens bødrene kastes i havet av en høyere og sterkere makt – så flyter båten videre og havner til sist i Campania, nærmere bestemt på Ischia (grekernes Pithecussa) – hvor hun ble begravd og senere overført til Napoli (i 439). Relikviene ligger under det enkle alteret som står der i dag (barokkalteret ble tatt ned i 1949).

Lite sier oss at vi står i en konstantinsk sammenheng. Kirken er bygd i fem skip, slik vi finner det i de andre konstantinske byggene i Roma (Laterankirken og Peterskirken), men den ble «barokkifisert» i årene 1689–92. Selv ligger den over et Apollontempel, og mye taler for at de 27 søylene stammer herfra. De er gjort i marmoret som kalles *cipollino* og kapitlene er gamle. Ellers er den barokke utformingen særdeles smakfull, og det kan med god rett hevdes at vi befinner oss i et museum for barokk kunst. Det ytterste av sideskipene er blitt omgjort til kapeller, som alle er rikt utsmykket. Mosaikken i apsis (fra 1322) viser Madonna med barnet, samt Restituta og biskop Januarius, begge holder de bøker i sine hender. Men gulvet er hevet, slik at den opprinnelige gulvmosaikken kun er synlig ved foten av noen av søylene.

Hovedforskjellen ligger imidlertid ikke i utsmykningen, men i det faktum at kirken var dobbelt så lang i antikken: Den fortsatte inn i dagens Duomo og ligger under den nederste delen. Dømkirken selv er reist senere, så vi har i virkeligheten med en dobbelt katedral å gjøre.

Allerede i årene 363–400 e.Kr. ble det her bygd på et dåpskapell, likt det vi finner i Lateranet. Dette var opprinnelig et isolert bygg med egen inngang utenfra, reist av biskop Severus og senere modifisert av biskop Soter. Bygget er kvadratisk i form, men takhvelvet med mosaikkene er oktagonalt. Selve døpefonten ligger i gulvet og er bygd for total neddykking av dåpskandidatene (som normalt var voksne). Den er to meter i diameter og har avløp for vannet, men ikke inntak. Nedstigning og oppstigning er på hver sin side.

Mosaikkene er viktige paleokristne arbeider, og det står tilstrekkelig tilbake av disse til at vi kan beundre deres opprinnelige prakt. De utgjør en dåpskatekese i billedlig form, her er både naturlige og historiske symboler: et khirogram (X og P kombinert), Alfa og Omega, fugl fønix, de fire evangelistene, hyrden med sine får, den samaritanske kvinnen, Jesu egen dåp – alt sammen vitnesbyrd om de første kristnes sakramentale tro. Kvaliteten i disse arbeidene oppveier til fulle det faktum at de er fragmentariske i dag. Vi kan bare tenke oss hvordan

LE CATACOMBE DI SAN GENNARO

Dette er det paleokristne landemerke nummer to. For martyren Januarius, som vi skal møte i Pozzuoli, har gitt navn til den største av Napolis katakomber, den vi finner på Capodimonte (inngang i Via Capodimonte, med regelmessige omvisninger). Katakomben oppstod på hundretallet og vokste til det vi kjenner den som i dag; fjellet er vulkansk tuff, lett å hugge i. Januarius (it.: *San Gennaro*), biskop av Beneventum, er Napolis vernehelgen i dag. Hans ben hviler i dømkirken, der de ble overført i 831, men hans blod oppbevares i en egen beholder som står i alteret i det store kapellet til høyre for inngangen. Dette blodet er for øvrig verdensberømt, siden det gjennomgår en «likvidering» (blir flytende igjen) på visse dager i kirkeåret, et faktum som har voldt vitenskapen mye hodebry.

Katakomben har to etasjer, her hviler mange biskoper og mange martyrer. Den er rikt utsmykket med fresker, de fleste av disse er i god behold, så vi har få problemer med å lese de dodes navn. Vi gjenkjenner lett mange av de symbolene vi fant i Romas katakomber: fisk og brød, korstegnet, seierspalmen, martyrkronen. Personer i alle aldre er avbildet, for barnedødeligheten var stor. Men langt fra alle som hviler her, er martyrer, og de vi finner, kommer normalt fra den store forfølgelsen i årene 303–305.

Andre viktige katakomber i Napoli er *S. Gaudioso* (inngang i S. Maria della Sanità) og *S. Severo della Sanità*.

Napoli ble skadet av jordskjelvet i 62 e.Kr., men utbruddet i 79 var verre for byen. Likevel kom den seg på fote, og livet her fortsatte som før.

Det skjedde ikke i de to byene vi nå skal besøke. Herculaneum og Pompeii ble så grundig begravd av vulkanske masser at de måtte anses som tapt, og bosetningen opphørte. Takket være vulkanen ble disse byene hermetisk forseglet med alle sine skatter og hemmeligheter. Det er historien om gjenoppdagelsen av det hele i moderne tid vi nå skal vende oppmerksomheten mot.

Herculaneum – dagens Ercolano – ligger bare ni kilometer fra Napoli og toget *La Circumvesuviana* er den enkleste måten å komme dit på (linjen som fører til Sorrento).

og mer av en livsnødvendighet enn det vi er vant til, et spørsmål om livsstil, om man vil. Ved siden av veinettet er derfor rikelig vanntilførsel noe av det mest karakteristiske ved romersk sivilisasjon. Vi skal se mer av dette i Herculaneum og Pompeii, to gamle byer som romerne også forvandlet.

Romerne ble grekernes elever i det aller meste, og de utviklet sin egen form for litteratur og drama, uten på noen måte å komme på samme nivå som læremestrene. Vi beundrer dem derfor ikke som åndsmennesker, men som politikere, strateger og juridiske eksperter, samt formidlere av gresk kultur. Men vi forakter dem samtidig for deres plyndring av antikke kunstskatter fra hele riket og sammenligner dem lett med nazistene. Vi grosser ved tanken på deres behandling av dyr og slaver (disse havnet i samme kategori). Vi blir oppgitt over deres forhold til kriminelle. Vi ler av deres manglende ferdigheter til sjøs. Vi rister på hodet av deres utsuging av naturressursene. Vi sukker over sosiale skillelinjer. Vi finner dem plumpe og latterlige til tider. Men på to området avkrever de oss vår fulle respekt: vannverket og veinettet. Uten disse to så forskjellige ingrediensene kunne ikke det romerske verdensriket ha fungert. Ingeniørmessig er begge genistreker, og rester av disse to bragdene står det mye tilbake av den dag i dag – også i Napoli.

DET OLDKRISTNE NAPOLI

Nå kommer vi til en side ved byen som også er vel verd å utforske. *Napoli Paleochristiana* viser seg nemlig å ha etterlatt seg en rekke spor i terrenget, og noen av disse er høyst levende minnesmerker den dag i dag.

Kristendommen kom hit fra Puteoli – det er den mest sannsynlige forklaringen. For alt og alle kom til den store havnebyen, som var tvers gjennom kosmopolitisk og som kjente alle religionsformer. Vi vet fra Det nye testamente at da apostelen Paulus kom hit fra Palestina, som fange på vei til Roma, fant han kristne i byen og fikk lov til å bli blant dem en ukes tid. Dette forbauser ingen, all den tid kristendommen spredte seg på samme måte som jødedommen hadde gjort det: langs de store handelsrutene. Og da blir Puteoli et naturlig utgangspunkt for spredning av kristendommen til Napoli.

To steder må nevnes fremfor andre.

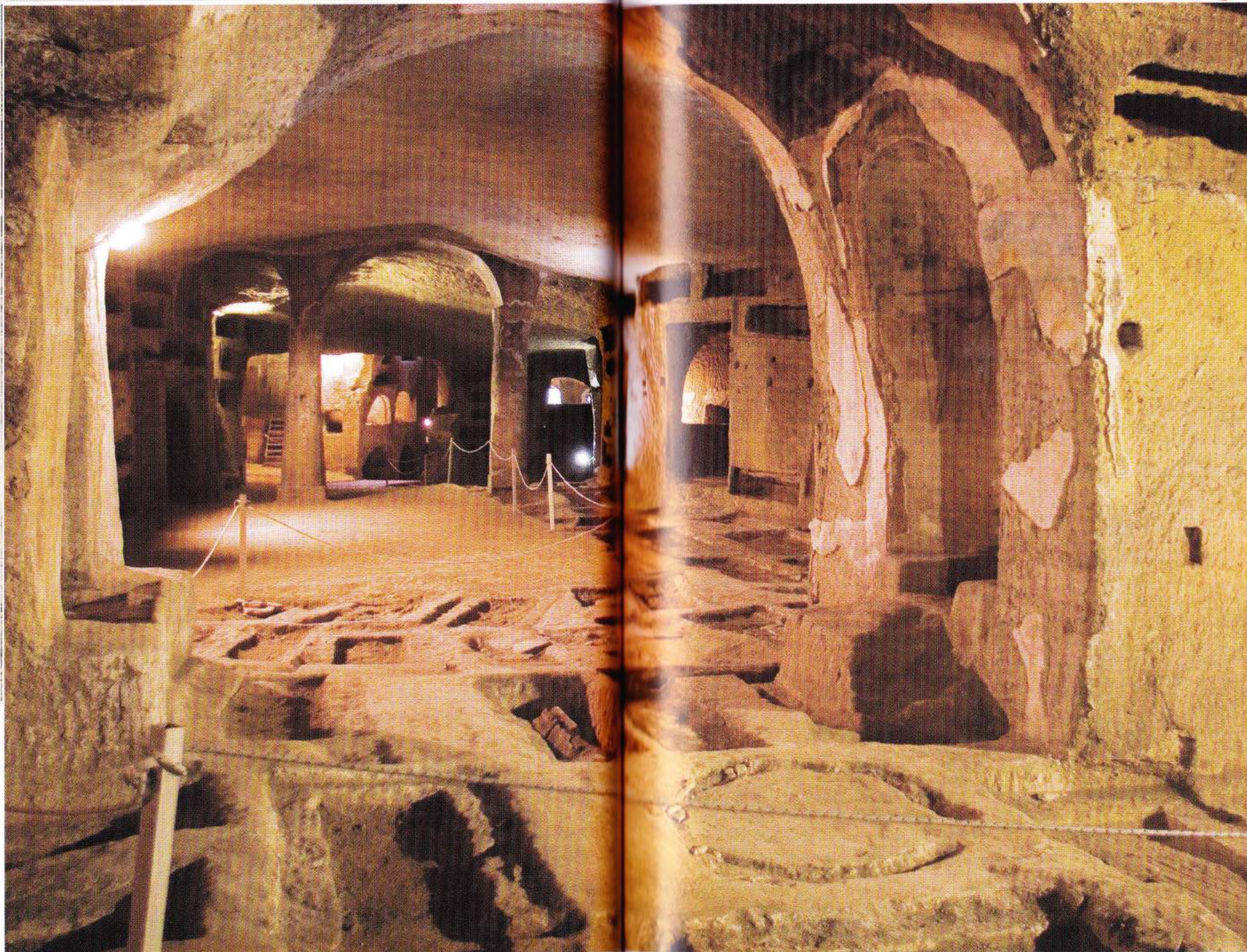
S. Restituta er navnet på en oldkristen basilika som tradisjonen hevder går tilbake til keiser Konstantins dager, det vil si så langt tilbake som det er mulig å komme hva offentlig kristendom angår. Og det sier oss atskillig om kristendommens omfang i byen på hans tid, for dette er

Romernes nye og storslåtte handleborg (*macellum*) ligger under klostergangen ved kirken San Lorenzo Maggiore i Via dei Tribunali. Her ser vi tydelig det gamle veilegemet, butikker, verksteder og annet. Selv om vi bare kan besøke et hjørne av hele strukturen, er det forbløffende stort og vitner om velstanden byen nåt under romerne. Under anlegget ligger det gamle greske markedsområdet, som vi kan se ned til her og der.

helt unikt hva Italia angår, all den tid keiseren ikke bygde kirker utenfor Roma. I tillegg er den en Kristkirke, viet Frelseren (*S. Salvatore*), akkurat som Lateranbasilikaen i Roma opprinnelig var det; senere ble begge bygg knyttet til helgener. *S. Restituta* ligger til venstre straks man kommer inn i domkirken, *il Duomo*. Her finner vi også den underjordiske arkeologiske park som vi nevnte tidligere, for den oldkristne basilika ble bygd like nær og til dels over et virvar av privathus fra gresk og romersk tid.

S. Restituta var en afrikansk martyr som døde i den store forfølgelsen

Katakombene på Capodimonte er omfattende, hugget ut i porøs vulkansk sten, men nokså forskjellig å se til fra de romerske. Mest kjent og besøkt er *Le Catacombe di San Gennaro*, oppkalt etter Napolis vernehelgen, biskopen

fra Beneventum. Mange godt bevarte fresker er å se i småkapeller rundt de store hallene (med graver i gulvet og langs veggene), og takket være disse har vi bevart navnene på mange av Napolis første kristne.

HERCULANEUM – HAVNEN PLINIUS ALDRI NÅDDE

*Herkules' festning ligger
på en naturlig odde langs kysten
og fanger følgelig opp sydvestbrisen
så perfekt at det gjør stedet sunt å bo på.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Herculaneum er en befestet by
med beskjedne murer,
og ligger på en odde ut mot havet,
med to elver rennende forbi,
én på hver side.*

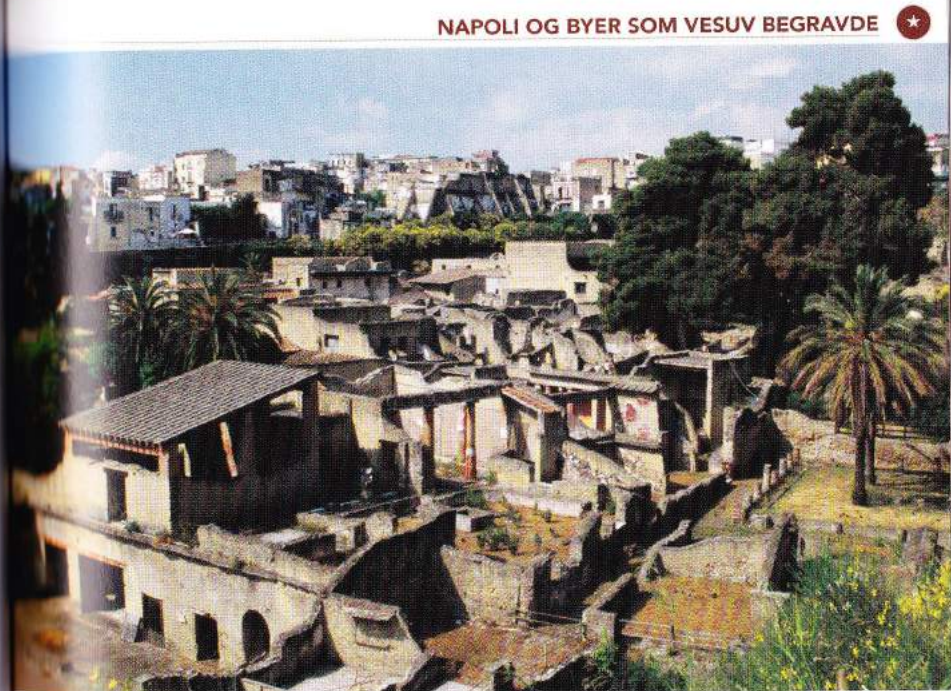
(SISENNA: HISTORIE)

*Deler av Herculaneum er ødelagt
– selv bygningene som står tilbake,
er ustødlige.*

(SENEGA OM JORDSKJELVET I 62)

*Her skjøt Apollinarius godt
– keiser Titus' lege.*

(GRAFFITTO FRA LATRINE I ET PRIVATHUS)

Herculaneum er bare delvis utgravd, her ser vi deler av den sentrale seksjonen. Bybebyggelsen rundt om viser hvor vanskelig arbeidet er, siden en moderne by ligger over det meste av ruinene. Dette er ikke tilfellet i Pompeii. Til gjengjeld er Herculaneum langt bedre bevart siden vær og vind, turisme og andre slitasjefaktorer ikke har fått ødelegge i samme grad som i nabobyen. Dessuten er det tale om en mye mindre by, en luksusby for de kondisjonerte fra hovedstaden Roma. Her er mindre å se – og samtidig mer.

I HERKULES' BY

Hva slags sted er Herculaneum?

Først av alt: Vet vi at det var hit admiral Plinius søkte, det vil si, at det var her fru Rectina skrev fra? Nei. Og en vanlig antagelse er at stedet nevnen Gaius sikter til, er Pompeii, fordi denne er størst. Men en kontakt blant befolkningen i Herculaneum virker mer sannsynlig, all den tid dette var en langt mer aristokratisk by enn Pompeii, og admiralen selv tilhørte overklassen. Dessuten lå byen ved havet, noe Pompeii aldri har gjort. I tillegg kommer den faktor at navnet Resina ble brukt om en fiskerlandsby på stedet fra ca. år 1000 av – er det grunn til å tro at dette refererer til den Rectina vi hører om i brevene?

I alle fall er vi kommet til nok en gresk grunnleggelse, noe navnet tydelig antyder, det gjør også det kvadratiske veinettet vi tidligere har referert til som «hippodamisk». Herkules er ofte avbildet i kunsten, noe som taler for seg: Navnet stammer fra ham. Byen ligger mellom Napoli og Pompeii, et kort stykke fra Vesuv, og står på et tolv meter høyt platå av vulkansk stein. Trolig var her en fiskerlandsby før

Denne veggdekorasjonen vitner om de gamles utsøkte smak i dekor. De likte å trekke naturen inn i hjemmene, men på en måte som samtidig var kunstferdig. Slik klarte de å utvide rommene de levde i, gjøre små og avstengte værelser åpne for verdenen utenfor. Resultatet er blitt en livsglad og frodig kultur.

grunnleggelsen fra Napoli (noe Strabo hevder), en grunnleggelse som bidro til å styrke det greske nærværet, som en slags utpost (på 470-tallet f.Kr.). Den greske navneformen kan opprinnelig ha vært Herakleion («Herakles' by» på gresk). Byen kom under Roma i 307 f.Kr., men gjorde opprør sammen med de andre greske byene under forbundsfelekrigen i 90 f.Kr., og ble tatt tilbake av Sullas general Titus Didius.

Herculaneum – som er det latinske navnet – ligger bare syv kilometer fra toppen av Vesuv, noe som medfører at utgravningene er

vanskelige her. For over et 20 meter høyt lag av vulkansk pimpstein og aske (som er blitt fossilert på grunn av regnvann) ligger et flere meter høyt lag av lava fra senere utbrudd (særlig det i 1631). Byen fikk en hard medfart under jordskjelvet i 62 e.Kr., som sitatet fra Seneca forteller oss, men antas å være totalt gjenreist på kort tid, skjønt vi vet ikke om arbeidet sto ferdig i 79, heller ikke hvor stor del av befolkningen som hadde flyttet tilbake igjen.

Beliggenheten av ruinbyen er svært forskjellig fra det vi finner i Pompeii, for vi ser straks at vi er kommet inn i et dypt underjordisk utgravningsfelt. Byen ligger under oss straks vi går gjennom inngangen for å løse billett – vi går ned til byen, ikke inn i den, med massive vegger av vulkanske masser på alle kanter. Dessuten skråner den mot havet. Men i denne del av gulven har landet steget etter utbruddet i 79, havlinjen ligger i dag 400 meter lenger ute, og det er lett å glemme at den antikke byen lå ved standkanten. På det gamle havneområdet ser vi tydeligst hvor høy denne massen av nedfall virkelig er, og hvilket arbeid det er å utgrave Herculaneum. Men vi ser også at byen er godt bevart: Her er mange tegn på beskyttelse mot elementene, for vulkanen har forseglet byen på en måte vi nesten kan kalle hermetisk.

Hva slags by er vi altså kommet til? Vi trenger en sammenligning for å sette tingene i perspektiv.

Det spennende ved Herculaneum er at den er så forskjellig fra Pompeii, til tross for at den er mindre kjent – 3/5 av Pompeii er utgravd, bare 1/3 av Herculaneum. Likevel er det tale om en atskillig mindre by; her levde kanskje bare 5000 mennesker. Men disse var til gjengjeld mye rikere enn de vi skal møte i nabobyen. Herculaneum bærer nemlig bud om å være en distingvert badeby, et sted for de få, for en romersk elite, kanskje otium-by for hoffet i Roma. «Turisme» er et moderne ord som gjerne brukes for å beskrive stedet. Her er ingen dype hjulspor å se i gatene, ingen graffiti som annonserer valg og politisk aktivitet, ingen tegn på stor travelhet som alltid følger med handel, gatene har ikke «stepping-stones» for å verne dem som skal over veien, for her er ingenting som stanser dem (dreneringssystemet var av toppkvalitet). Romerne skilte mellom *negotium* (arbeid) og *otium* (hvile), og her er det det siste som dominerer. Dessuten er Herculaneum langt bedre bevart, noe som på sin måte bidrar til å understreke velstanden.

Utgravningene har for så vidt en dramatisk historie. For det var en ren tilfeldighet som satte hele eventyret i gang: en brønn som bondene i Resina grov i 1709. Denne ble dyp og endte til sist i det man trodde var en gulvmosaikk fra et privathus, men som viste seg å stamme fra et stort teater. Så gjentok historien seg, og man kom ved en ny tilfeldighet

Marmorrelieff fra Herculaneum. Påvirkningen – inspirasjonen passer bedre – fra det klassiske og hellenistiske Hellas er tydelig å se. Campania – og ikke minst Herculaneum – var bebodd av grekerne før lokale folkeslag og til sist romerne overtok. Men mye av det greske preget ble bevart i Napoligulven.

over en enorm luksurvilla som til dags dato representerer den klassiske arkeologis kanskje største eventyr. Men alt dette skjedd under jorden, ved hjelp av et nettverk av tunneler, en slags katakomber, og intet var synlig fra gatenivå. Slik grov man i noen årtier, og forsynte seg med de herligste antikke kunstskatter (som ofte ble spredt for alle vinder) – inntil Pompeii dukket frem fra gjørmene og asken (i 1763), da gikk all oppmerksomhet ditover. Men på 1800-tallet fortsatte arbeidet, og da var det boligkvarterene i sentrum som ble gjenstand for oppmerksomhet. Disse ble frilagt fra massene over; man gravde ovenfra og ned, så alle kunne se dette vidunderet av en klassisk by. Først på 1900-tallet skjøt arbeidet fart under den store napolitanske arkeologen Amedeo Maiuris ledelse.

I dag er det den private sektoren av Herculaneum vi besøker, den offentlige ligger fortsatt under lava og aske og er usynlig, som før. Forum, teater, basilika og templer er delvis utforsket, men ligger der stadig som underjordiske skatter. Utsiktene til å få ekspropriert og gravd ut de resterende områdene er dårlige, all den tid en ny by ligger over resten av feltet – byen Ercolano, Resinas etterfølger, forhatt av arkeologer og turister, men elsket av dem som bor der, ca. 50 000 sjeler. Det var som følge av utgravningene at byen skiftet navn fra Resina til Ercolano i 1969.

La oss begynne med begynnelsen.

DIT VI IKKE KOMMER I DAG

De første arkeologiske fremstøt ligger godt skjult i dagens bybilde. For teateret kongens arkeologer støtte på, viste seg raskt å være et av antikens praktteatre, et bygg for en eliteby, et syn for øyet, en nytelse for øret, noe litterære kilder vitner om. Den 25 meter dype brønnen fra 1709 førte den moderne verden tilbake til en lukket og forseglest fortid.

Her er ikke lenger adgang, skjønt inngangsportalen i Corso Resina (nr. 123) antyder det motsatte, der står det skrevet TEATRO over en moderne portal. Vi trenger i dag spesialtillatelse og erfarne guider på grunn av all den rasfare som har hjemsokt feltet i nyere tid, og selv med slike sikkerhetsforanstaltninger er besøkstallet sterkt begrenset. Men innsatsen er bryet verd, og vi kan komme ned i korridorene som de aller første arkeologene gravde ut på begynnelsen av 1700-tallet. En innskrift forkynner at bygningen er reist av Lucius Annius Mammianus Rufus, arkitekt var Publius Numisius. Det var plass for 2500 tilskuere, halve byens befolkning (!), fordelt på 23 benkerader.

Her finner vi alt man kan ønske seg i et teater, for det er ikke spart på utstyr, noe som er nevnt hos dikteren Ovid.

Her er akustiske hjelpemidler under scenegulvet – store krukker (amforaer) som gir gjenklang og øker volumet; scenegulvet selv var av tre. Her er spor av mekanismene som vinsjet opp og ned et berømt scenetepp, rikt dekorert. Her var et seildukstak (*velarium*) som ble utspent på varme dager – en jobb for marinegastene i Misenum. Her er losjer for de prominente og kondisjonerte. Her er, bak scenen, et enormt utvalg av tekniske hjelpemidler, de som sørget for at aktørene kom og forsvant når de skulle. Her er utsmykning av aller beste kvalitet: luksussøyler i teaterfasaden, statuer av fineste merke, mosaikkgulv, marmorgulv i orkesterdelen, og så videre. Her er til og med bronsestatuer av keisere øverst på teaterfasaden. Alt tyder på at vi er kommet til en by utenom det vanlige.

Dette ble bekreftet etter hvert som man gravde seg videre i denne offentlige delen av byen, den som stadig ligger usynlig under våre føtter, mellom Corso Resina og Via Mare. For alle viktige offentlige bygg befinner seg i denne sektoren: Forum, basilika, templer. Denne delen av byen ble gjenreist av keiser Vespasian etter skjelveet i 62, sammen med badene (den private sektor klarte innbyggerne selv å sørge for, de hadde god råd, som vi skal se). Derfor er det den offentlige delen av oldtidsbyen som bør frilegges, noe som viser seg vanskelig.

Et av de største og best bevarte husene i Herculanes' by er det såkalte «augustalenes hus», tilhørende presteskaper for den offisielle kulten av guddommeliggjorte herskere, i dette tilfellet det julio-claudiske dynasti (fra Augustus til Nero). Her fant man ikke bare overdådig malerkunst, men også mange statuer av keiserfamilien. Stedet er å betrakte som et kunstgalleri, og presteskaper kom fra byens viktigste familier.

ET ARKEOLOGISK EVENTYR

Neste runde i utgravningene er imidlertid langt mer sensasjonell. For 2. mai 1750 ble det oppdaget en enorm villa like utenfor byens offentlige sektor, den lå mer enn 20-30 meter under jorden, like mot nord for dagens Via Mare. Kongen i Napoli konfiskerte eiendommene over og utgravningene ble overlatt til den meget kompetente sivile

ingeniøren Karl Weber, som gravde en rekke tunneler under jorden i årene 1750–61, slik man hadde gjort når det gjaldt teateret. Det han fant, var et villaanlegg, ca. 250 meter langt, som mest av alt lignet på et kunstgalleri. Her var skulpturer og byster i fleng, praktfulle malerier og fresker, herlige mosaikker, skatter som er å se i Nasjonalmuseet i Napoli. Mennesker var det ikke rester av, men de fant skelettet av en hest samt en forkullet båt.

Anlegget var blitt bygd mellom 60 og 40 f.Kr. og sto på fire forskjellige plan – dimensjonene er de vi kjenner fra senere keiservillaer. Men lavastrømmen fra utbruddet i 1631 lå over nedfall fra utbruddet i 79 og gjorde arbeidet vanskelig. Vi ser tydelig forskjellen på de to lagene når vi går mot inngangen. For av alle de klassiske hemmelighetene vi finner i Napoligulven, er dette den betydeligste til dags dato.

Den største overraskelsen var funnet av et privatbibliotek som avslørte en meget kultivert eier, og som antydte at stedet hadde fungert som et slags hotell for tidens litterati og for filosofer. Dette skjedde den 19. oktober 1752. Rundt 1800 forkullede papyrusruller ble oppdaget i det som viste seg å være den greske delen av biblioteket; den latinske samlingen er ennå ikke oppdaget. Romerne hadde nemlig for vane å skille mellom gresk og latinsk litteratur ved å ha dem i separate biblioteker. Men kanskje fantes det et hovedbibliotek i tillegg til disse? Her har det utspunnet seg en intens intellektuell aktivitet, og samlingen har sikkert vokst med tiden, helt frem til år 79. Faktisk er dette det eneste biblioteket fra antikken som har overlevd, takket være Vesuvs utbrudd. Uten denne katastrofen ville bokrullene ha gått tapt.

Hvem var opphavsmann til det hele?

Det mest sannsynlige er at han het Lucius Calpurnius Piso Caesonius og var Julius Caesars svigerfar, far til Calpurnia Pisonis og fremstående representant for det romerske aristokratiet, like rik som han var distingvert: konsul i 58 f.Kr., legat i Makedonia 57–55, motstander av Cicero (som skrev talen *In Pisonem* mot ham). Han holdt seg nøytral i borgerkrigen mellom Pompeius den store og Caesar på grunn av dateren, støttet Antonius mens han søkte forsoning med Octavian etter mordet på Caesar (44 f.Kr.), kort sagt: en som ruvet i det politiske og sosiale landskapet. Piso samlet seg den enorme rikdommen som villaen vitner om under oppdraget i Hellas, derfra har han også interessen for filosofi og manien for å samle kunstsatter. Piso døde i 40 f.Kr. Hans sønn Lucius Calpurnius Piso Frugi Pontifex fortsatte farens samling av filosofi og litteratur. Av andre kandidater nevnes Appius Claudius Pulcher hvis nevø var en stor beskytter av Herculaneum. Men den eldre Piso er blitt stående som den mest sannsynlige opphavsmann til

villaen og dens samlinger (derav det gamle navnet «Villa dei Pisoni»). Det er tale om en forstadsvilla, en Villa Suburbana, men av eksepsjonelle dimensjoner.

Straks satte man i gang med å rulle ut og studere de forkullede papyrusrullene, et kjempemessig arbeid som stadig pågår ved forskjellige universiteter i den vestlige verden. Spenningen var svært høy, for så lite av den antikke litteraturen har overlevd at muligheten av viktige nye tilskudd var overhengende stor. Ganske riktig – nye filosofiske tekster dukket frem, fra uventet hold. For Piso var mesen av første klasse, vi visste at han fremfor alt understøttet den epikureiske filosofen Filodem fra Gadara, selv var han epikureer av filosofisk legning. Kontakten med Filodem er dessuten noe Cicero henspiller på i sin tale mot Piso, og det skulle vise seg at Filodem selv nevner Piso i flere av sine arbeider.

Ganske riktig – det er filosofen Filodem som dukker frem av asken gjennom papyrusrullene.

Derfor skal vi ikke undre oss over at villaen har en så stor hageseksjon, for Epikurs skole møttes i hans private hus i Athen, i den romslige hagen som hørte til denne. Platons elever møttes i hans berømte akademi utenfor byen, Aristoteles' skole var såkalte «peripatetikere» og vandret mens de diskuterte, stoikerne holdt til i en kjent søylehall i sentrum av byen. Men Epikurs tilhengere valgte altså en hage, et fredelig avlukke hvor de kunne diskutere uforstyrret. Deres mål med livet var å oppnå uforstyrrelighet/upåvirkelighet (gr. *ataraxia*). Dessuten levde de i et fellesskap, en slags kommunitet.

Filodem var en størrelse i sin tid, lærer for romerske litterati av slikt kaliber som Vergil, Horats, Plotius Tucca, Quintilius, Varius og andre, dersom vi skal tro antikke litterære tradisjoner. Men Vergil selv studerte ikke filosofi med Filodem, men med en annen epikureer i Campania som het Siron. Villaen vil derfor kunne avgi verker av disse dersom den latinske seksjonen blir oppdaget. I det hele tatt er det en reell mulighet for å finne hva som helst som utkom før år 79, inkludert klassikere som de greske tragikerne.

Det greske biblioteket hadde kanskje vært Filodems eget referansebibliotek – hadde moderne arkeologer virkelig trengt inn i hans studerkammer? Spørsmålet ligger snublende nær. Men Filodem levde neppe i villaen, har vi grunn til å tro, men i et langt mer beskjedent hus i Herculaneum. Derimot later det til fra det greske biblioteket at villaens eier arvet Filodems bibliotek og gjorde det til en liten helligdom i villaen. Desto større grunn til å anta at hovedbiblioteket fortsatt ligger uoppdaget.

Filodems referansebibliotek inneholdt nesten utelukkende filosofiske

Badene ved havnen vitner om Herculaneums store velstand. Her er all tenkelig luksus, og mange graffiti gir oss et møte med de som kom hit. Romerske byer var helt avhengige av en rikelig vanntilførsel, og Herculaneum var intet

tekster som ble klassifisert i 17 grupperinger, man gjenkjente håndskriften fra hele 34 kopister. Filodem hadde selv forfattet 44 av bøkene, mye av det andre var tekster av Epikur, tekster vi ikke tidligere kjente bortsett fra omtale, og fra andre epikureere. De handler om så forskjellige ting som musikk, logikk, teologi, etikk, poetisk teori, stoicismen, aristotelikerne. Vi skal være klar over at filosofi var universalvitenskap for de gamle, slik vi kjenner det fra Aristoteles' produksjon og som varte ut middelalderen. Filodem (ca. 110–40/35 f.Kr.) ble regnet for å være tidens ledende epikureiske filosof. Han kom til Roma i 75 og ble tidlig protesjert av familien Piso.

Villaen er blitt hetende *Villa dei papiri*, men kunne like gjerne hett Filodems villa. Men det er funnet forkullede papyrusruller på gulvet rundt om i villaen, noe som kan tyde på at folk forsøkte å redde med seg så mye de kunne av det kostbare biblioteket under vulkanutbruddet. Slik har sikkert mye gått tapt.

At romerne dyrket gresk populærfilosofi er godt belagt, og Horats kaller seg selv et «svin fra Epikurs hjord». «Svin» var i det hele tatt et klengenavn for epikureerne siden disse levde i kommuniteter, noe de gamle sammenlignet med griseflokker, og det ble funnet en bronsestatue av en gris på sprang i villaen (nå i Nasjonalmuseet i Napoli); den kan ha stått nær en byste av Epikur. Men de metafysiske skolene – Platons og Aristoteles' retninger – ble for tung kost for italienerne. Stoicismen og epikureismen ble derfor de filosofiske moter blant intellektuelle i keisertiden, som vi her ser et tydelig bevis på, og i ettertid er disse blitt kalt «populærfilosofier», siden de appellerte til flere enn de ytterst få. Epikureerne var materialister og ateister, noe som må ha appellert mer til romerne enn til grekerne. Men deres historie fortsetter, for det har vært atskillig interesse knyttet til dem i moderne tid. Et kjent eksempel er Karl Marx, han var klassisk filolog og skrev en doktoravhandling om Epikur. Det må nevnes at papyrusruller ikke er funnet i Pompeii (herfra kommer derimot en del skrivebrev, det vil si notisblokker).

Men hvordan klarer man å rulle ut forkullede papyrusruller, og hvordan er det mulig å lese dem? Prosessen har vært lang og kronglete frem mot situasjonen vi har i dag, og en god del tekster har gått tapt underveis. I dag er det mulig å utgi disse skriftene, takket være innsats fra mange land. Det mangler heller ikke på norske bidrag, for universitetet i Bergen og professor Knut Kleve har gjort en viktig innsats i denne sammenhengen. I dag er det amerikanernes Brigham Young University som bistår med høyteknologisk fotografering (av typen

Vår beste informasjon om papyrusplanten og papiret som ble laget av denne finner vi hos Plinius den eldre, noe som ikke overrasker. Han beskriver alle plantens egenskaper og papirets tilblivelse, og vi skal ikke gå gjennom disse her, men nøye oss med å fastslå at det er antikkens papir vi taler om, det materialet bøker ble produsert på (inkludert kopiering), pergament ble for dyrt, og vokstavlene som ble brukt som notisblokker, egnet seg ikke til bokproduksjon.

En papyrusrull ble skrevet i vertikale porsjoner (kalt *kollemata* på gresk) og var festet til ruller i hver ende. Man rullet seg frem gjennom teksten: Du ruller sammen med venstre hånd og ruller opp med høyre. Det sier seg selv at lengden på en bok ikke kunne bli særlig stor, det er derfor antikke verk er i så mange bind. Maksimal lengde var som Lukasevangeliet i Det nye testamente, rundt ni meter. Bokrullene var skrevet i form av ark fra stammen i papyrusplanten som ble limt sammen og presset til harde flater, for så å bli limt sammen til en lang strimmel. Man skrev bare på innsiden, ellers ville teksten ta skade under lesningen, utsiden er alltid blank. Blekket er av aske blandet med bindemiddel og er utrolig holdbart, noe papirene fra Herculaneum i seg selv er bevis på. Selve teksten er presentert i kolonner (vertikale porsjoner), skrevet i store bokstaver, uten avsnitt og skille tegn. Den må derfor overføres til moderne skrivemåte for publisering. Første verk av Filodem som ble publisert, var hans bok *De Musica*, og utkom i 1793.

Det kan nevnes som et kuriosum at private papyrusfabrikker eksisterer den dag i dag, for eksempel i Syrakus, der Napolis grunnleggere kom fra. Her kan man kjøpe papyrusark for en rimelig penge. Men det er ikke helt enkelt å skrive på: man trenger riktig blekk og en dertil skikket penn.

Nye utgravninger pågår i skrivende stund.

Fra 1985 har arkeologene utforsket områdene rundt Webers felt og funnet at villaen var større enn tidligere antatt. Samtidig utforskes hovedbygningen ytterligere, i håp om å finne hovedbiblioteket. Ildsjelen i dette arbeidet er professor Marcello Gigante fra Napoli. Omvisninger finner sted etter avtale, men periodevis er dette umulig på grunn av arbeider. En kopi av villaen, kunsten og papyrusrullene er å finne i Malibu i California, i det kjente Paul Getty-museet, og publikasjoner herfra har gjort mye til å spre kunnskap om villaen og dens hemmeligheter.

Rullene oppbevares i Nasjonalbiblioteket i Palazzo Reale i Napoli. Samlingen kan besøkes mot en faglig referanse og et identitetskort. Vær tålmodig i utgangspunktet, det du måtte lide under venting og masing, får du tidobbelt igjen når du endelig når frem til papyrusrullene. De som arbeider der, er alltid høflige og hjelpsomme.

OTIUM-BY

Otium-by er uttrykket som best oppsummerer den private sektor av Herculaneum, den som ble utgravd i perioder av 1800-tallet og på 1900-tallet. Otium-by betyr «hvileby». Dagens inngang er fra Corso Resina. Straks vi begynner å vandre rundt i gatene, skjønner vi at dette er en spesiell by.

For det første er Herculaneum utrolig godt bevart, takket være den måten utgravningene har foregått på: langsomt og varsomt. Byen er ikke blitt herjet og odelagt hverken av amatørarkeologi, vandalisme, verdenskrig eller naturens luner. Den er dessuten godt beskyttet av landskapet. Den befinner seg i en slags stor grøft, og denne beskyttelsen er også hovedproblemet, for byen ligger så dypt i de vulkanske massene at den er vanskelig å grave ut. Men vi blir bedratt på ett punkt: Dette var en badeby ved sjøen – kystlinjen er i dag usynlig fra byen, som tidligere nevnt.

For det annet er det gamle greske veinettet godt synlig: Hovedgater og tverrgater skjærer hverandre med største presisjon og gir vakre kvadratiske eller rektangulære kvartaler. Dette vitner om et gresk opphav – som i Napoli – og det er lett å få oversikt over utgravningsfeltet (som bare viser oss en tredjedel av byen). Under Corso Resina, som vi nettopp har passert, ligger den øverste hovedgaten – *Decumanus superior* – og markerer byens grense mot nordøst, den fører til teateret. *Decumanus maximus* utgjør den øverste hovedgaten i dagens bybilde, og passerer byens store marked (*macellum*) som ligger under de vulkanske massene på høyre hånd: Den fører mot forum, som fortsatt ligger under jorden. Mellom denne og Corso Resina er det derfor et helt bykvartal som venter på å bli utgravd. *Decumanus inferior* er hovedgaten som deler feltet i to. De to tverrgatene – *cardines* – går mot vest, i retning havet. Alt i alt er det byens sydvestlige hjørne som er avdekket.

For det tredje er det soleklart at det er en luksusby vi har havnet i. Her er ingen tunge hjulspor av trafikk i veilegemet, ingen «vadesteiner» som skal løse fotgjengere over en tungt trafikkert gate. Her er ikke kneiper på hvert gatehjørne, for her har ikke bodd mange arbeidere. Husveggene er ikke dekket av graffiti som forkynner valgpropaganda, heller ikke av avertissementer for lokal industri. Dersom de offentlige bygningene hadde vært synlige, ville dette inntrykket forsterket seg, for her var det ikke spart på luksus.

For det fjerde bekrefter husenes indre det inntrykket vi fikk ute. Det er utsøkte møbler som er blitt forkullet, det samme gjelder dører og vinduskarmen, til og med en krybbe er oppdaget. Veggene er prydet

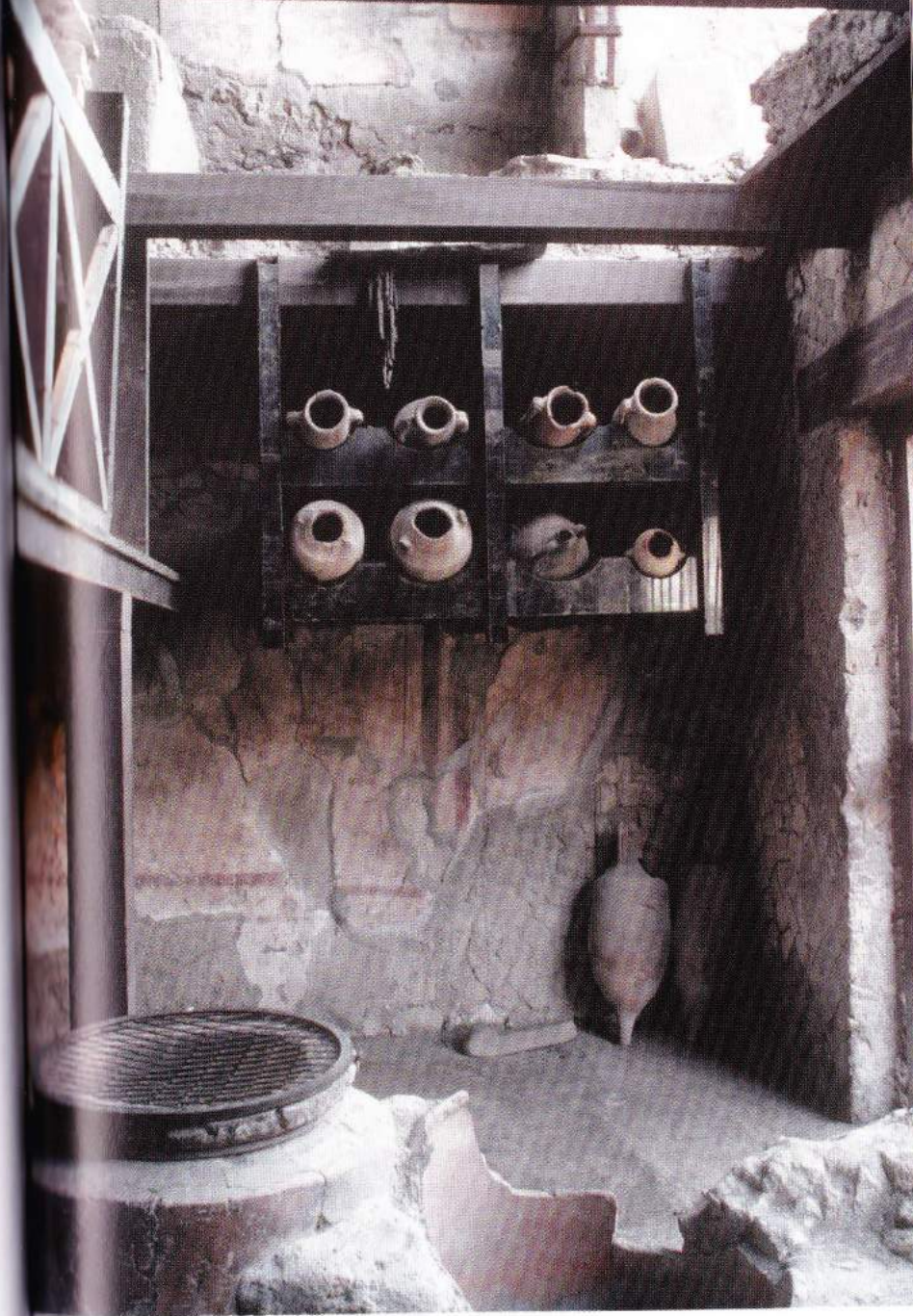
av det aller beste som malerkunsten kan oppby, og det er de beste mosaikkunstnerne som har arbeidet her. Fordi Herculaneum er blitt hermetisk forseglet og langsomt utgravd, er fargene på vegger og tak godt bevart, langt bedre enn det vi er vant til fra funn i Roma, Ostia og Pompeii. Stilartene deles inn i en kronologisk rekke fra 1 til 4, hvor den siste, den som avspeiler kunsten under Nero, er den mest sofistikerte med flere slags perspektiver, mens den eldste avspeiler en streng og republikansk smak, ofte kalles den for samnittisk til minne om egnens historie. Og flere av de største husene er også eldst, fra tiden før romerne kom, samnittisk tid.

Slik levde de få, mens de mange slet og strevde under kummerlige kår. Slavens og tjenernes fløy er noe ganske annet enn herskapets, det har også deres klær og mat vært, og de hadde neppe de beste leger til å hjelpe seg. Vi skal huske at man eide slaver slik man eide annet gods, som dyr og hus, og de var fullstendig rettsløse. *Pater familias* – husfaren – eide også sitt avkom, og det var opp til ham å bestemme om nyfødte skulle få vokse opp eller ikke. Dersom herren i huset ble funnet død, var det lovens bud å forhøre slavene under tortur i fall her var skjedd noe kriminelt; dersom slikt kunne påvises var deres skjebne beseglet. Alt dette er grundig belagt i litteraturen, og vi skal ha forhold som disse in mente når vi går og beundrer de gamles overflod. Det var i virkeligheten slik at noen ganske få familier eide hele Italia, mens flertallet var født i ufrihet og levde et uverdlig liv. I Herculaneum har arbeiderklassen bodd kummerlig, i tilknytning til butikker og de få kneipene som finnes, gjerne i etasje over eller i et værelse bakerst. Likevel er det riktig å hevde at byen var tynt befolket i forhold til Pompeii (for ikke å snakke om Roma). Det er ingen *insula* (bygård) å spore her, byen er ikke bygd i høyden, men kan minne om et tett pakket villastrøk i utkanten av dagens storbyer.

Det er lett å glemme forhold som disse og gi seg helt hen til Herculaneum og dens skatter.

Casa dei Cervi («hjortenes hus») er stedet å begynne denne jakten på utsøkt komfort, for her finner vi alt dette i et nøtteskall – veggmalier, mosaikker, skulpturer – samtidig som arkitekturen er av beste kaliber, og huset er romslig og velproporsjonert med alle de typiske trekk som preger et rikt *domus* (et privathus): Atrium, impluvium for vann, spisesal, soveværelser, spisesal, hage og annet. Hus som dette hadde gjerne flere etasjer, og «folkene» bodde ovenpå. Navnet på huset refererer til det faktum at man her fant en utsøkt skulpturgruppe av hjorter i hagen.

Huset til Neptun og Amfitrite er et annet *domus* som anbefales et-

Bildet viser en kneipe med vinutsalg i grunnetasjen til huset med mosaikken av Neptun og Amfitrite. En kneipe fungerte også som restaurant og betjente arbeiderklassen i Herculaneum. Vi finner ikke mange slike: Byen var en otiumby for overklassen og langt mindre folksom og travel enn tilfellet er i Pompeii. Ingen steder er forskjellen mellom overklassen og arbeidere så stor som her. Mange steder ser vi forkullet treverk – som på bildet – og disse er ofte blitt

Antikkens privatboliger vendte bort fra gaten, mot det indre rom. Utenfra sett er bare murvegger, en dør eller to, samt noen små vinduer å se. Slik bygger man fortsatt i varme strøk. Lyset kom inn gjennom de store åpningene i taket. I annen etasje var det flere vinduer. Rekonstruksjonen av «det sannittiske huset» (*Casa sannitica*) viser et tablinum på grunnplanet og private gemakker ovenpå. Dekorasjonene er i første stilart (gjærne kalt «kvadratisk»). Denne er geometrisk og streng, med sterke farger, vanligvis uten malerier.

ha mer, og begynner du først å utforske ett hus, drives du ubønnhørlig videre til de andre. Samtlige er oppkalt etter funnene eller kunsten på stedet, og de bærer de underligste navn: Aristides' hus, hotellet, skjelettets hus, huset med skillevegg av tre, huset med heltene av bronse, huset med atriummosaikkene, sannittenes hus, huset med det korintiske atrium, huset med den vakre kortilen, huset med bronschermen, huset med den sorte salong, huset med relieffet av Telefös, huset med to atrier, osv. Jakten på privat komfort driver oss fra bygning til bygning, og de viktigste av disse er blitt restaurert og beskyttet med moderne tak.

Vil du se virkelig stor eleganse, skal du lete deg frem til «augustalenes hus», en slags hall i et gammelt og ombygd hus der prestene for keiserkulten holdt til. Herfra stammer mye stor kunst, både statuer og veggmalerier (vi finner dem i museet i Napoli). Dette huset sier oss atskillig om hva slags by vi er kommet til.

Badene i Herculaneum forteller oss det samme. Vi har to praktesemplarer: ett i sentrum av feltet og ett ved havnen. Begge kan oppvise den største eleganse, men det er særlig badet ved havnen som betar oss, med sine dunkle farger og elegante stukkdekorasjoner. Badet er i sin helhet restaurert av arkitekt og konservator M. Nopius Balbus, en av byens store sønner.

Litt lenger oppe, til høyre for bebyggelsen og inn under den høye veggen av vulkansk tuff, der vi kom ned, går det noen tunneler som kan minne om utgravningenes aller tidligste stadium på 1700-tallet. Her kommer vi til hjertet av byens store idrettsplass, palestra. I dag fomler vi oss i halvmørket frem mot en bronsestatue som prydet fontenen midt i idrettsanlegget. Den fremstiller den berømte slangen vi kjenner som Hydra fra Lerna, og ser litt uhyggelig ut her inne. I gammel tid har den vært en pryd for byen. Kort sagt er det intet under at uttrykket «turisme» benyttes om Herculaneum: turisme for de aller rikeste, vel å merke.

Og hvem var disse?

Politikere og pengefyrster fra Roma, medlemmer av hoffet – slik lyder de vanligste antagelsene, og vi kan bare gratulere disse med valget av sted. Vår verden er forresten ikke så forskjellig: Vi tenker på dagens Nice, den franske og italienske riviera, Monte Carlo, Amalfikysten, og kanaløyene. De kondisjonerte har alltid visst å finne perler i landskapet og et gunstig klima når de planla sin retrett.

Ett besøk i Herculaneum er ikke nok – hit kommer du garantert tilbake.

REDELSKABINETT PÅ HAVNEN

Sannheten om utbruddet kom først for dagen på et langt senere tidspunkt enn utgravningene vi hittil har omtalt. Først på begynnelsen av 1980-tallet ble deler av havneområdet undersøkt, nærmere bestemt en del båthus under den store terrassen som markerte grensen mot havet, men som i dag ligger 400 meter fra stranden grunnet senkninger og hevinger i jordskorpen som er så karakteristisk for egnen. Her er fortsatt litt vann fra regn og tilsig, en algefyllt dam hvor froskene yngler og lager et festlig spetakkel.

I 1981 fant man en hel del skjeletter i et av disse båthusene, året etter dukket enda flere opp. Dette var sensasjonelt, for inntil da hadde man bare funnet fem skjeletter i hele Herculaneum og følgelig antatt at beboerne kom seg unna. Nå ble historien straks en annen. For skjelettene fortalte om de aller største lidelser og om en grusom død. Hodeskallene er sprengt i mange tilfeller, noe som antyder at hjernen har kokt for senere å eksplodere. Over 400 lik er funnet hittil.

Hvem er disse stakkars menneskene?

De er innbyggere i Herculaneum som flyktet ned på havnen den 24., i håp om at noen ville komme med skip og redde dem. De kan ha sett Plinius' skip og håpet på flere da disse styrte unna på grunn av alt nedfallet. Men hjelpen kom aldri, og de ble værende i båthusene, godt beskyttet mot pimp, tuff og aske. På havnen fant man også en forkullet

båt, ni meter lang, full av fiskeutstyr, med skjelettet av en fisker, like ved lå skjelettet av en soldat med beltet om livet og sverd.

Men hva var det som drepte dem – det var helt sikkert ikke den ene soldaten? Svaret kom først etter utbruddet på vulkanen Mount St. Helens nær Seattle i Washington i 1980. Da iakttok man en såkalt pyroklastisk sky som var del av utbruddet. Denne beveget seg 100 kilometer i timen og hold en temperatur på 475 grader (noen hevder 745). Skyen var først blitt slynget opp i luften, dernest sank den og spredte seg til områdene rundt, mens den forkullet med øyeblikkelig virkning alt den møtte på sin vei. Det er denne skyen som har drept våre ofre på havnen. De kan umulig ha løpt foran denne, de må ha kommet dit noen tid tidligere og blitt innhentet av katastrofen mens de trodde de var i sikkerhet. Noen av dem hadde for sikkerhets skyld tatt med seg sine mest kostbare eiendeler: smykker og andre verdisaker – dette er de rike, de fattige har ingenting med seg. Vi ser dem beskytte sine barn, holde rundt hverandre og skjule ansiktet for det som måtte komme.

Var Rectina en av disse?

Dersom dette er havnen Plinius først seilte mot, kan hun selvsagt være det. Poenget er at alt dette skjedde den 25. august, utbruddets annen dag, dagen da Plinius selv døde av kullsforgiftning. Fenomenet som kalles en pyroklastisk sky, har på et viktig punkt fylt ut vårt bilde av utbruddet i 79 og forklart en rekke mysterier knyttet til dette. Det er et underlig sammentreff at oppdagelsen av skjelettene inntraff like etter vulkanutbruddet i USA. På denne måten forelå det straks mulighet for i finne en forklaring på det som ellers ville ha vært en uløst gåte. Vi kommer tilbake til dette i forbindelse med Pompeii. Men vi skal være klar over at Vesuvus utbrudd har vært ti ganger kraftigere enn det fra Mount St. Helens.

Likevel er det grunn til å tro at de aller, aller fleste innbyggerne i Herculaneum reddet seg ved å flykte. Siden jordskjelvet i 62 hadde voldt store skader i byen, vet vi heller ikke om alle hadde flyttet tilbake: I Villa dei Papiri fant man ingen omkomne bortsett fra én person, heller ikke i teateret eller i den store basilikaen og i sportsarenaen. Antall døde personer i byen er et sted mellom 25 og 30. Dette sier oss at de aller fleste rømte, noe Rectinas brev til Plinius også vitner om. Rømningsveiene var dessverre ikke mange under denne katastrofen, og veien til Napoli var den opplagte. Men her møtte de sikkert flyktninger fra Oplontis, fra landsbyer og gårdene. Dessuten trengte det sikkert på store folkemasser fra Pompeii. Tilstanden på veiene må ha vært akkurat slik Gaius beskriver i sitt annet brev til Tacitus, om flukten

I båthusene på havnen var det flere hundre mennesker som søkte ly under utbruddet. Kanskje samlet de seg her da Plinius' skip nærmet seg, i håp om å bli reddet. Disse skjelettene ble funnet i 1981 og vitner om at den pyroklastiske skyen fra Vesuv innhentet dem alle.

Men mange av dem dro også ned til sjøen, som vi har sett. Og dersom Plinius' menn så folk på land, er det kanskje disse han sikter til, de som man fant skjeletter etter i båthusene.

Skjelettene har etter nærmere undersøkelser fortalt oss mye om de gamle: deres kroppslengde, tannstell, ernæring og så videre. På denne måten ble deres død en kilde til ny kunnskap for vår tid. For de var alle mindre av vekst enn det vi er vant til å se i dagens Ercolano. Tannhelsen var bedre enn vår, viser det seg. Ernæringen må ha vært god, her er få mangelsykdommer. Men vi skal huske at i Herkules' by levde man godt, og innbyggerne her behøver ikke være representative for antikkens mennesker i sin alminnelighet.

Vi fortsetter ikke til den store nabobyen før vi har besøkt fjellet selv, vulkanen som vi kan takke for alle disse arkeologiske eventyrene. Men på vei opp til bussene like ved *La Circumvesuviana* passerer vi på venstre hånd et helt moderne museum som har en digitalisert rekonstruksjon av Herculaneums historie, og som fortjener et besøk. Bokhandelen her er også å anbefale, den er mer variert enn den som ligger like ved inngangen til utgravningsfeltet.

VESUV – EN KILDE TIL LIV OG DØD

Hva fjellets topp angår,
er største delen helt flat,
men også helt ufuktbar,
og ser askegrå ut.
Toppen har også poreaktige senkninger
i fjellmassivet,
disse er sotet på overflaten
og får disse klippene til å se ut
som om de var spist av ild ...
Det må legges til at dette distriktet
var brennende jord i gammel tid
og hadde kratere som spydde ild.
Men siden brenselen opphørte over tid,
døde ilden ...
Kanskje dette er årsaken til
fuktbarheten i området rundt fjellet.
Som i tilfellet Catania
sies det at den delen av jorden
som er blitt dekket av
askestøv fra utbruddene på Etna,
egner seg for vindyrking,
siden den inneholder elementer
som gjør jorden fet.

(STRABO: GEOGRAFI)

Området kalles Phlegrea
fra fjellet Vesuvius
som engang spydde ut en stor elv av ild,
slik Etna gjør på Sicilia.
Det er den dag i dag mange tegn på
denne gamle brannen.

(DIODORUS SICULUS: VERDENSHISTORIE)

Dette berømte veggmaleriet fra Pompeii viser oss fjellet i sin antikke prakt, med guden Bacchus, vinmarker og dyreliv. Identifiseringen passer godt med de beskrivelser vi har fra antikken: Fjellet var høyt, men en spiss topp og en flat krone øverst. Fjellet ble base for opprørerne under Spartacus' ledelse rundt 70 f.Kr. De skal ha slått leir på toppen. Folk kunne fortelle at denne var avsvidd og uten vegetasjon. Noen ganske få skjønnte at fjellet hadde vært en

*Her ligger Vesuv,
som for ikke så lenge siden
var dekket av grønne vinranker ...
Bacchus elsket disse jordene ...
Inntil nylig danset satyrene på fjellet ...
Dette var Venus' land ...
Dette var Herkules' land ...
Alt ligger det nedsunket i flammer
og trist aske.*

(MARTIAL: EPIGRAMMER, FRA ÅR 88 E.KR.)

HVA VISSTE DE GAMLE OM FJELLET?

Som det fremgår av sitatene foran, visste noen av de gamle at fjellet Vesuv var en vulkan – hadde vært det, for å være presis, nå var den utbrent og død. Men disse var få, og de eneste av dem vi kjenner, er geografen Strabo og historikeren Diodorus, som levde samtidig (første årh. f.Kr.). Strabo har vi sitert på hele denne rundturen i Napoligulfen, han er en kjedelig, men pålitelig encyklopedist som vi fortsatt kan lære mye av. Diodorus er ikke en av de store historikerne og tåler ingen sammenligning med Livius eller Tacitus, men også han er forholdsvis pålitelig. De to sier det vesentlige, både om Vesuv og om vulkaner generelt, og hvis disse to visste dette, var det andre som visste det. Altså var det ingen tvil blant de lærde om hva slags fjell Vesuv egentlig var. Når de ikke rett frem sier at Vesuv er en vulkan, er det fordi latin ikke har et ord for slikt, et faktum som taler for seg selv: Vesuv er den eneste vulkanen på det italienske fastlandet og de som kjente til denne hemmeligheten, trodde at den var utbrent, ildkilden var tørket opp. Altså visste man hva vulkaner var, men referansene til Etna sier oss tydelig at det bare er denne typen vulkan de gamle kjente til, og den var levende nok. Dersom Vesuv var vulkan, hørte dette stadiet fortiden til – den var nå død og helt ufarlig.

Fjellet er avbildet på et berømt veggmaleri fra et lararium (huskappell) i Pompeii. Det viser et høyt fjell med en enkelt krone, atskillig høyere enn i dag, omgitt av frodig natur og med vinguden Bacchus ved sin side. Avbildingen er såpass forskjellig fra dagens fjell at det er reist tvil om det er Vesuv som fremstilles her. Men dette skyldes de forvandlinger som fjellet har gjennomgått siden antikken.

Naznet er gammelt og gresk: opprinnelig kom det fra ordene «som

Sett ovenfra er det Vesuvs nye krater (kalt Vesuvio) som dominerer. Det gamle krateret (kalt Monte Somma) ligger nedenfor, mot nord. Utbruddet i år 79 blåste bort halve fjellet, som må ha vært ca. 2400 meter høyt, i dag er det bare 1200 meter. Lavafloppen fra 1944 ser vi langs Monte Somma, den er grå og snor seg som en slange i landskapet, men gjorde ikke større skade. De lyse feltene rundt fjellet viser den moderne bebyggelsen. Et stort utbrudd ville i dag påføre regionen ufattelige skader.

av Zeus». På latin oppstår formen VESUVIUS som betyr «fjell av flammer». Dette har en viss betydning i vår sammenheng, for vi vet fra flere hold at det var mytiske forklaringer knyttet til fjellet. Både Vergil, Martial og Sueton sier at her hadde ildguden og smeden Vulcanus sin smie. Her inne bodde også gigantene, for man kunne høre dem banke på fjellveggene når jorden buldret, da ville de ut. Hver gang jorden ristet, var det disse som hadde lyktes og gikk omkring på fjelltoppen, og folk hørte dem oftere og oftere i de perioder da vulkanen rørte på seg. Det hører også med til mytologien at her ble Proserpina røvet et sted langs fjellsiden.

Bildet viser Vesuvs siste utbrudd, i 1944. Dette var ingen større eksplosjon, men en mindre utblåsning. Likevel var det ved denne anledningen at røyksøylen ble sett for siste gang. Heretter er åpningen forseglest og faren for eksplosive utbrudd betraktelig større. Magmakammeret er fullt i dag, og faren for nye utbrudd er stor, siden vulkanen følger en 2000-årsryklus. Røyksøylen kommer fra det nye krateret, til venstre ser vi restene av det gamle.

Vi kommer lett opp dit med buss fra Herculaneum, regelmessige avganger med minibuss finner vi ved stasjonen Ercolano på den lokale linjen La Circumvesuviana, der vi gikk av på vei til utgravningsfeltet. Oppstigningen tar en snau times tid, den siste etappen går vi til fots. Kommer du på en klar dag, får du et uforgjennlig panorama over hele gulfen fra Miseno til Sorrento, med Capri og Ischia mot horisonten.

Vi kan i dag spasere langs halve kraterkanten. Krateret er både større og dypere enn vi aner når vi ser det nedenfra, men ett er åpenbart: Fjelllets åpning er tett – her er ingen røyk å se, til nød små skyer med svovel som kommer fra fjellsiden her og der. Og dette er problemet med Vesuv: Vulkanen får ikke puste, den er blitt strupt med tiden, den er følgelig moden for et nytt stort utbrudd. Her er alltid folksomt, turistservice er her med bar og suvenirbutikker. Moderne sjarm til tross: Dette er et uhyggelig sted, et *must* for alle som leter etter

klassiske hemmeligheter i Campania, men ikke mindre skremmende av den grunn.

I dag ser vi to kraterer på Vesuv: det store gamle (kalt *Monte Somma*) som ligger rundt og litt ved siden av det nye, som bærer navnet *Vesuvio*. Sett fra gulfen ligger Vesuv til høyre og Monte Somma til venstre. Førstnevnte er på 1277 meter over havet, mens det trolig var dobbelt så høyt i antikken. Derfor finner vi at de gamle av og til omtalte den som *Mons Olympus*, etter fjellet Olympos i Hellas. Monte Somma er betraktelig lavere å se til, og minner oss om at eksplosjonen i 79 blåste vekk halve fjellet. Hele vulkanen er blitt til gjennom en lang rekke utbrudd.

Det vi umiddelbart observerer straks vi befinner oss på toppen, er at det gamle krateret var mye større enn det nye – at utbruddet i 79 odela hele den øvre delen av fjellet, fordi denne kollapset. Det nye krateret er elliptisk i formen (550 x 560 m) og 330 meter i dybden. Det ble til etter som mindre utbrudd fant sted mellom det første og trettende århundret.

Det Strabo ikke visste, var at Vesuv fulgte en 2000-årsryklus i sine utbrudd. Det siste inntraff ca. 1800 f.Kr., og må ha vært større i omfang enn det i 79, dette er noe moderne geologer har etablert. Magmakammeret med glødende og flytende lava fra jordens indre ligger 15 kilometer under fjelllets topp. Siden denne er stivnet, vil fremtidige utbrudd arte seg eksplosivt og ikke som på Etna eller Stromboli (en av De lipariske øyene) hvor lava flyter fritt, noe som kalles «fredelige utbrudd». Vesuvs utbrudd er av det voldsomme slaget og kalles «eksplosive», noe som var tilfellet i 79 og som kan gjenta seg: Magmakammeret er fullt på ny og syklusen tilsier at et nytt utbrudd er ventet når som helst. At vulkaner har en slags livshistorie er kjent nok; den på Santorini i Hellas lever etter en 5000-års syklus.

Forklaringen på denne rekken av vulkaner er ganske enkel. Vi er kommet til et strøk på kloden der jordskorpen er tynn og derfor sårbar for trykket fra jordens indre, noe som skyldes bevegelser i de platene som jordskorpen er bygd opp av. Slike strøk har vi flere av, og de har alle dette til felles at platene i jordens overflate har støtt sammen på en måte som danner svake linjer i landskapet. Selv om vulkaner er forbundet med stor fare for dyr og mennesker, har utbruddene alltid vært en viktig kilde til liv. For livet på jorden kommer fra jordens indre, noe vi nettopp kan takke vulkanene for. På grunn av alle mineralene som dukker frem, blir jorden uvanlig fruktbar. Dessuten vil nye steinarter gi rikelige muligheter for byggeaktivitet i området, slik vi så det i Napoli.

Fjellsiden og området rundt var derfor av det aller frodigste slaget,

noe som avgjorde livet i denne delen av gulfen. Her var jordbruket ytterst rikt, slik tilfellet er i dag. I antikken ble det dyrket vin her i store mengder, men også frukt, grønnsaker og korn. Beitet for dyr var det aller beste. Man visste å leve i paradiset, noe veggmaleriene fra Herculaneum og Pompeii vitner om. Overalt finner vi tegn på frodighet og livsglede.

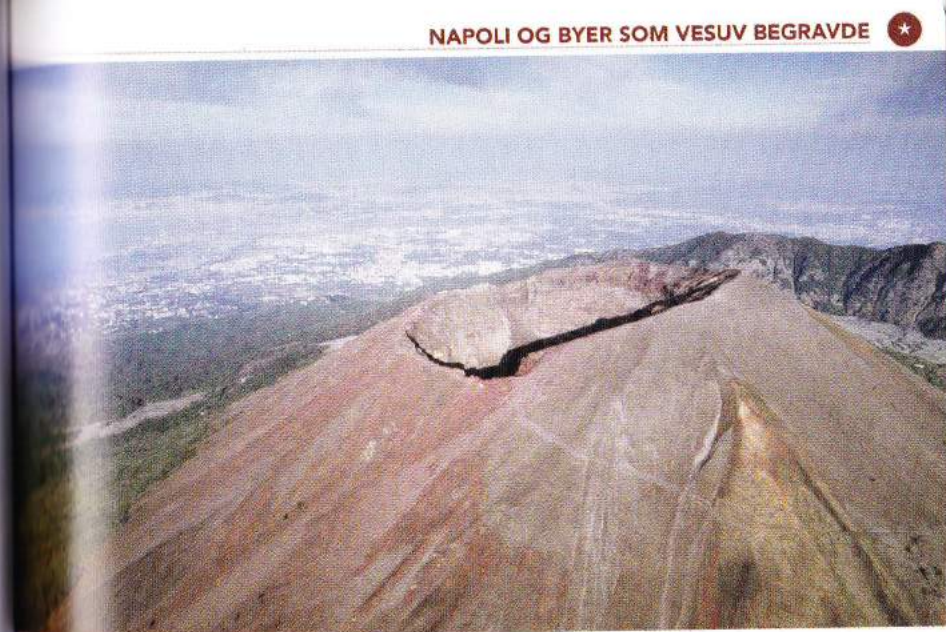
Forvarselet i 62 gjorde store skader. Men siden ingen kjente årsaken, ble dette ignorert og livet vendte tilbake til det normale straks skadene var utbedret. Disse var omfattende: materielle ødeleggelser, oversvømmelser, sprekker i jordskorpen, gassutslipp (det fortelles om en flokk på 600 sauer som ble svovelforgiftet). Men dette ligger i fortiden, og livet i Herculaneum og Pompeii er på vei oppover igjen. Mange mindre rystelser gjør noen urolige, men de aller fleste venter bare på at de skal gi seg. Alle kjente til jordskjelvene – alle visste at de kom fra fjellets indre, der gigantene stadig forsøkte å trenge ut, og av og til virket det som om de hadde lyktes. Likheten med Etna på Sicilia var ikke slående, for der nede var vulkanen høyst levende, ingen kunne være i tvil om det, den sprutet ut lava tidlig og sent. Ikke så her, for Vesuv var tørket opp: ingen røyk, ingen svovellukt, ingen lava.

24. AUGUST ÅR 79

Dette er dagen etter festen for Vulcanus, ildguden, han med den store smien inne i fjellet, han de hadde feiret dagen før med festivitater og måltider, sang og dans, og levende fisk på bålet. Kanskje hadde noen merket at det var bølger på vannet selv om det var helt vindstille? Kanskje hadde noen av dem observert at fuglene hadde sluttet å synge? De store trekkdyrene var uroligere enn vanlig, mange av dem hadde stanset fullstendig opp og var ikke til å rikke – hvorfor det?

Like etter den sjette time (*hora sexta* – ca. kl. 12), på den tid av døgnet da middag og siesta skulle avløse all morgentruvelsheten, begynte Vesuv et voldsomt utbrudd, det første i historisk tid. Det er dette den unge Gaius beskriver i brevene til Tacitus.

Vulkanen gir fra seg et mektig drønn, en regelrett eksplosjon, og begynner å spy ut en høy søyle av aske og pimpstein. Å se til er det som om en brunsvidd arm har skutt gjennom fjellets topp og strukket seg mot himmelen, høyere og høyere. Senere følger tyngre lavablokker formet av tidligere utbrudd, masser som hadde stengt for Vesuvs åpning og som nå blir slynget mot himmelen av lava fra magmakammeret flere kilometer lenger nede. Sommerhimmelen får med ett en stor røksøyle som snart skulle bre seg og skjule solen, slik vi leser hos Gaius. Det han beskriver er lenge blitt kalt en «Plinian eruption» på engelsk, et

Det moderne krateret er bygd opp av flere mindre utbrudd siden år 79 og distanserer oss fra gamle Vesuv, som så ganske annerledes ut. Øverst til høyre ser vi kanten på det gamle krateret, Monte Somma, slik fjellet artet seg etter eksplosjonen i 79. Dersom vi trekker en sirkel rundt fjellets topp fra dette punktet, aner vi dimensjonene ved det gamle krateret, samt fjellets høyde. Til venstre – og ytterst til høyre – ser vi lavastrømmen fra 1944 (røksøylen under utbruddet kom fra det nye krateret).

voldsomt utbrudd, noe vi kjenner fra andre vulkaner. Vitenskapen kan i dag gå god for hans beretning, selv om det har vært nok av dem som tvilte på hans ord på grunn av manglende paralleller.

I timevis etter den første eksplosjonen fortsetter vulkanen å spy ut mengder av svarte fjellmasser, sammen med røyk og aske. Denne «stammen» blir stadig høyere – opptil 30 km, og begynner å få den pinjeformen Plinius beskrev, ettersom den flater seg ut på toppen. Så sprer den seg ut i flere «grener» på grunn av omfanget. Hele tiden er det nedfall i området rundt fjellet. Lyden av utblåsningen høres som et langvarig brøl. Energien er 100 000 ganger bomben som falt over Hiroshima, og etter hvert vil det spys ut magma med en hastighet på 1400 km i timen.

Ingen lyd høres i Misenum ifølge det som Gaius skrev, men i Roma rapporteres det om at et svakt drønn ble hørt.

Mens jorden ryster og slår sprekker, søker innbyggerne i Herculaneum og Pompeii skjul innendørs, i den tro at hustakene er solide nok til å beskytte dem. Det viser seg å være en illusjon all den tid takene kun er konstruert for å beskytte mot regn. Mange av disse kollapser og dreper folk innendørs. Før det som vulkanen spyr opp i høyden, stivner i den

kjøligere luften og faller ned. Tyngre steinblokker kommer med en hastighet på 220 km i timen, knuser de svake hustakene og dreper momentant alle som blir truffet.

Så begynner værforholdene å spille en rolle, for dagen blir til natt etter som vinden trekker sydover, i retning Pompeii, og «pinjen» dekker området rundt denne delen av fjellet. Nedfallet tiltar i omfang.

Det største sjokket var selvsagt at ingen forsto hva som foregikk. Fjellet eksploderte, og det ble selvsagt tolket som et tegn på gudenes vrede. De roper på alle høyere makter, og sikkert noen lavere også. De søker til templene, de ofrer, de samler seg i huskappellene hjemme og ber til sine egne guder – var det noen av dem som kjente til Sibyllens profeti? Mennesker og dyr skriker i redsel. Folk løper vettskremt frem og tilbake, familier kommer fra hverandre, foreldre roper på barn og barn på foreldre. Branner oppstår mange steder, men ingen tenker på å slukke dem – dessuten er vannledningen brutt.

De som tror at det hele vil gå over, blir skuffet, utbruddet fortsetter dagen og natten igjennom. Vannledningene er brutt, gasser begynner å gi folk kvalningsfølelser. Panikk setter inn, folk dør av skrekk. Selvsagt var det mange som flyktet fra byene og kom seg i sikkerhet ved å dra sydover, eller i retning Neapolis, men mange fortsatte å skjule seg innendørs. Det er utrolige mengder av klipper, stein og aske som laver ned over hele regionen, 10 milliarder kubikkmeter er minimum. Aske er funnet så langt syd som i Salerno og i Napoli mot vest. Oplontis og Stabiae går heller ikke fri.

Skyn har nå også dekket himmelen over Herculaneum, dit Plinius er på vei med sine skip. Sannsynligvis er dette første gang på lang tid at flåten er mobilisert. Det er nå blitt den tiende time, rundt syttentiden om ettermiddagen. Men de når ikke havn, siden det er fullt av nedfall på havet, og mørket gjør det umulig å fortsette mot målet. Dessuten blåser det sterkt, og bølgene går høye.

Hele tiden dikterer Plinius sine observasjoner til en sekretær. Kaptein og mannskap ber admiralen gi ordre om å snu. Rectina og de andre der inne ser skipene komme – og ser dem snu. Om hun er fru en til Villa dei Papiri, vites ikke, men siden denne ligger ved havet og har egen havn, er ikke muligheten utelukket, som nevnt tidligere. I så fall har hun også biblioteket å tenke på og har sikkert prøvd å redde unna deler av dette.

Men her er mer. For rundt Vesuv lå mange hundre gårder som produserte livsmidler av alle slag, store som små, de som ga eksistensgrunnlaget for en handels- og industriby som Pompeii og for en

ikke, men her er funnet skjeletter av dyr og mennesker. Trolig har også disse søkt innendørs.

I byene begynner mangelen på vann å bli et stort problem, særlig utover natten til 25. august. Men det verste gjenstår, det skal de få merke som ikke tok flukten. De eldste kunne fortelle om det som hadde skjedd sytten år tidligere, det store skjelvet i 62, men det var på langt nær så ille som dette. Minnet om redslene fra den gang ga ingen trøst. De som ikke var blitt kvalt av karbondioksidforgiftning, hadde verre i vente.

25. AUGUST – DEN SKJEBNESVANGRE DAGEN

Nå skjer det som lenge har vært et mysterium for vitenskapen og som først ble kjent etter det omtalte utbruddet på Mount St. Helens i USA i 1982.

Det den unge Gaius så fra Misenum, var at røyksøylen fra Vesuv plutselig kollapset på utbruddets annen dag, da han selv og moren var på flukt. Den senket seg til jorden, for så å spre seg i forskjellige retninger «inntil den dekket jordens overflate». Dette er den såkalte pyroklastiske sky som vi nevnte i forbindelse med Herculaneum, en sky av røyk og aske som har holdt en temperatur på mellom 500 og 700 grader (overslagene varierer). Den var absolutt dødelig, den forkullet alt som kom i dens vei: trærne langs fjellet, dyrene på beite, menneskene på gårdene, innbyggerne i byene. Det hele skjedde så fort at vi neppe kan tale om lidelser i normal forstand.

Denne skyen når først frem til Herculaneum, som ligger nærmest Vesuv, og dreper alle de som hadde søkt tilflukt i båthusene: lungene fylles og tettes igjen – de puster inn ild, så å si. Karbondioksidforgiftning har vært en medvirkende årsak i deres tilfelle. Litt senere når den frem til Pompeii og utsletter alt liv den rammer.

Og nå skjønner vi straks hvorfor de mange gipsavstøpningene som ble laget på 1800-tallet viser oss mennesker som ligger oppå alt det vulkanske nedfallet og ikke under dette: De ble ikke drept av aske, pimp eller annen stein, men denne glødende skyen som med ett senket seg over dem. Vi ser dem i det øyeblikket de blir innhentet av varmebølgen: De skjuler ansiktet, søker å dekke hverandre. Vi finner dem på gater og streder, i gårdsrom, i sengen hjemme, på flukt ut av byen. Hunder følger sine herrer og blir ofre for det samme. På enkelte av gårdene har man funnet griser som ble forkullet på et tiendedels sekund.

Dette blir utbruddets klimaks. For magmakammeret har selv kollapset. Vesuv har fått ny form og er blitt et lavere fjell, det kan alle se straks dagslyset begynner å sive igjennom og naturen blir gjenkjennel-

Når Vesuv er en av verdens farligste vulkaner i dag, er det fordi den ikke får puste – åpningen er trang og tett etter 1944-utbruddet. Vesuv overvåkes hvert minutt i døgnet, året rundt, av internasjonale eksperter. Magma-kammeret ligger mange kilometer under jordskorpen, men har vært fullt i noen tid, noe som tilsier et nytt utbrudd. Dagens krater er 318 meter dypt, men det eneste som siver ut, er små svovelskyer.

aske og pimpstein som fortsatte å hagle over dem. Men også der avtar det hele utover ettermiddagen. Et uhyggelig rødt skjær brer seg over Napoligulfen denne kvelden – naturens vakreste perle er blitt forvandlet til en slags ørken på litt over 20 timer.

Gaius følger moren tilbake til pretoriet i Misenum og venter på nyheter om onkelen.

Da nyheten om katastrofen nådde Roma, ble det sendt folk ned for å ta situasjonen i øyesyn, samtidig kom det folk fra Napoli og de andre byene. Men det var ingenting noen kunne gjøre. De to byene og utallige gårder var ødelagt for all tid. Nå lå de hermetisk forseglede under alt nedfallet. Ergo ble de oppgitt som ødelagt og aldri forsøkt gjenreist, til tross for at en del lykkejegere grov tunneler og lette etter verdigjenstander under stein og aske. For Pompeiis vedkommende var katastrofen dobbel: Landet hadde steget, havet hadde trukket seg tilbake lot det til, og havnen der elven Sarnus rant ut i gulfen var ikke mer – selve byens næringsgrunnlag var blitt borte, det var nå 1500 meter til havet. Stabiae lå med ett lenger inne i landet, hele 600 meter. Surrentum hadde fått rikelig med vulkansk nedfall, men uten de samme konsekvenser, dette gjaldt også Misenum. Nær Nola var den keiserlige luksusvilla hvor Augustus døde i 14 e.Kr., blitt lagt under et dypt lag av aske.

VESUV FØR OG ETTER 79

Vi taler her om to helt forskjellige ting. Vesuv var del av verdenshistorien lenge før utbruddet, takket være helt andre forhold enn vulkansk aktivitet. For det var rundt dette fjellet at opprørsgeneralen Spartacus og hans hær av slaver kjempet mot romerske legionærer og vant store seire. De skal sågar ha kampert øverst på den flate fjelltoppen. – Dette skjedde i 73 f.Kr.

Spartacus er blitt stående som et frihetssymbol for all ettertid, han prøvde det umulige: å trosse Romas makt og gi frihet til titusener av slaver som arbeidet på gårdene i Campania, ofre for rike godseiere i

slag, for mange av disse var fanger fra de romerske provinsene nord og øst i riket. Opprøret begynte i Capua og spredte seg til hele regionen.

Spartacus selv var en gladiator fra Trakia. Han klarte å samle utallige trakiske, galliske og germanske slaver, til sist hadde han en armé på 90 000 mann. Han slo den ene romerske arméen etter den andre i Syd-Italia før han dro nordover til Gallia for å føre de fangne hjem. Men disse foretrakk heller å fortsette plyndringen av Italia. Derfor dro de sydover igjen og fortsatte der de slapp, i håp om å erobre og etablere seg på Sicilia. Men Marcus Crassus klarte til sist å overmanne dem, i 71, og korsfestet så mange han kunne fange. Det ble en stor dag for romerske godseiere – selv Via Appia utenfor Roma var prydet av tusenvis av kors, til skrekk og advarsel for alle som skulle til hovedstaden.

Hvor mye av dette som berører overklassen i Herculaneum og storbøndene i Pompeii, er umulig å si. Men opprøret påvirket også byene som Vesuv begravde, det kan vi trygt gå ut ifra. Som i tilfellet med jodenes opprør hundre år senere viste det seg imidlertid at det var umulig å frigjøre seg fra romernes åk.

Hva skjedde så med egnen etter utbruddet i 79?

I tiden mellom det annet og fjerde århundre ble ny vegetasjon opparbeidet, nye veier bygd, nye landsbyer grunnlagt. Det tok omtrent 200 år for regionen å komme på fote igjen. Utviklingen gikk likevel fort, for den vulkanske jorden rundt Vesuv var uvanlig rik og god – fjellet hadde spydd ut over 240 forskjellige mineraler. Regionen er i dag like fruktbar som den var i antikken. Vinene vi kjenner herfra er Lacryma Christi, Greco di Torre, Greco di Tufo, Greco di Somma. Vi konstaterer at Herculaneum på ny ble en fiskerlandsby (Resina), at Stabiae fortsatt er havneby og spa, at Surrentum er turistsenter, og at Pompeii er blitt jordbruksområde igjen. Men det er først på 1700-tallet at nye luksusvillaer atter dukker frem, og slike er regionen rik på.

SENERE UTBRUDD

Vesuv har hatt mange utbrudd siden den gang, og vi har god oversikt over de fleste av dem.

Katastrofen i 79 var ikke den eneste i antikken, vi hører om mindre utbrudd fra antikke forfattere: i 203, 472 og 512. I år 550 vet vi at den bysantinske forfatteren Prokopius klatret opp på fjellet og fant flammer der. Men det var flere utbrudd gjennom middelalderen, små og større, nok til at Vesuvs krone bygde seg opp og fjellet fikk den profil vi ser i dag.

Det største kom 16. desember 1631, etter over 500 års hvile. Det var dette som dekket Herculaneum med et flere meter tykt lag av lava

og odela en landsby (men de omkomne ble drept da hus falt ned og ikke av nedfall fra fjellet: lava kan man flykte fra, den flyter langsomt). Vi kjenner til andre utbrudd i 1694, 1767 og 1794. Så falt Vesuv til ro, og det ble bygd et observatorium der (1841–45) og en taubane (1870), kjent fra sangen «Funiculi, Funicula», den var 800 meter lang. Et nytt utbrudd i 1872 gjorde også store skader, men var ingen katastrofe.

På denne tid var det en del nordeuropeiske berømtheter som besøkte vulkanen og gjorde den kjent for store deler av den siviliserte verden.

Fremst av disse var Sir William Hamilton, engelsk ambassadør til kongeriket De to Sicilier. Han bodde i Napoli i 25 år. Der samlet han antikviteter og skrev utførlig om det han opplevde og så her nede. Han besøkte fjellet flere ganger og forutsa utbruddet i 1766. I 1779 utga han boken «Phlegrean Fields» som er en samling brev og rapporter hvor han tydelig påpeker verdien av vulkanske utbrudd. Faktisk fikk han faglig hjelp i sine undersøkelser av padre Antonio Piaggio, presten fra Vatikanbiblioteket som hadde oppfunnet en maskin for å rulle ut de herculanensiske papyri, og som skrev en dagbok for Hamilton fra årene 1779–94 (den er på 3300 sider).

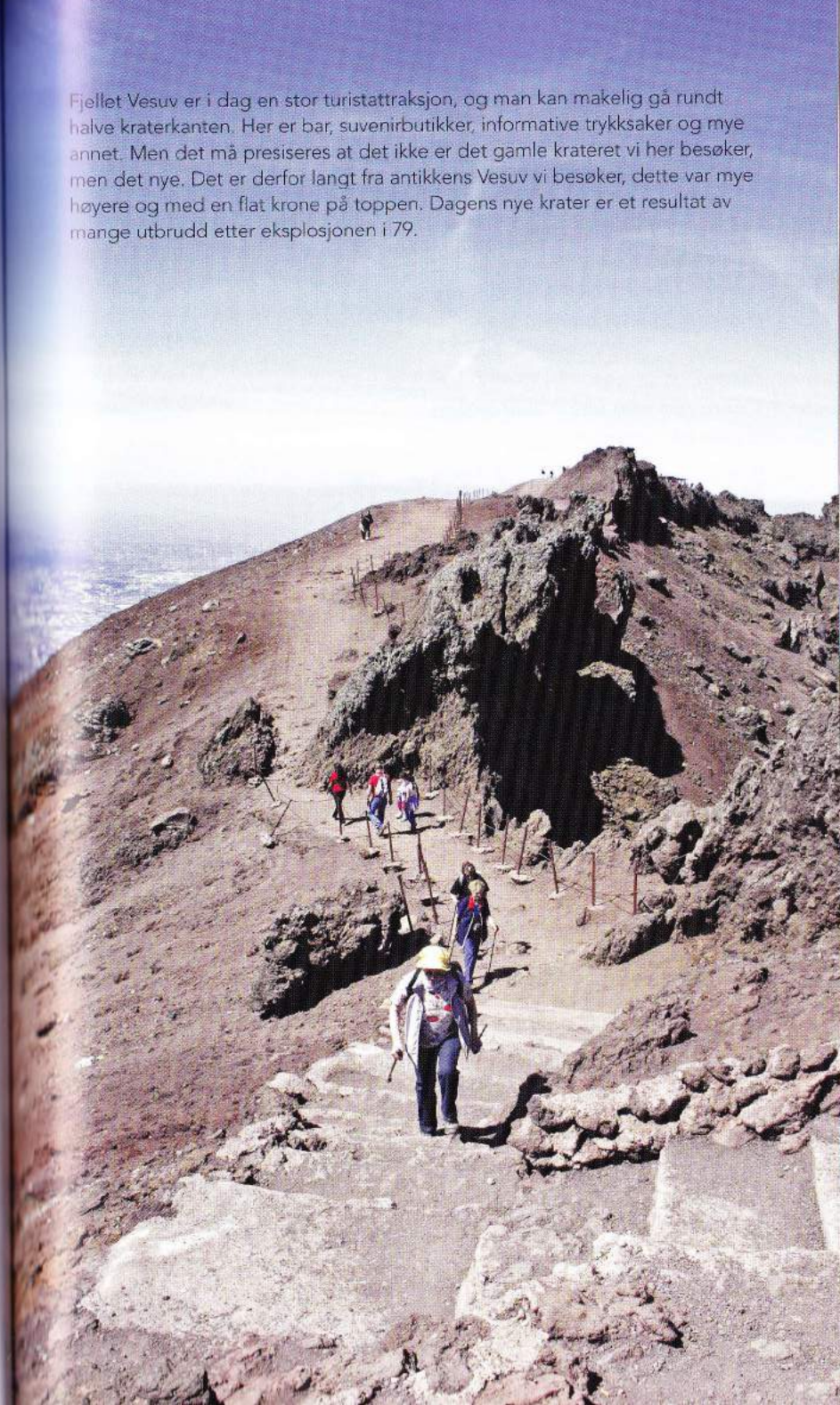
Den tyske forfatteren Johann Wolfgang Goethe besøkte Napoligulfen og skrev en slags dagbok om tiden der («Min italienske reise», utgitt i 1816–17). Han var flittig turist i hele regionen, viser det seg, og besøkte utgravningene i Herculaneum (han refererer til teateret der), og i Pompeii. Goethe dro også flere ganger opp til Vesuv. Vulkanen var aktiv i hans dager, røyken vellet opp og fersk lava strømmet fra små åpninger i fjellsiden.

Siste utbrudd var i 1944 og ble grundig fotografert. Dette var et lava-utbrudd og ingen eksplosjon. Men det forseglet åpningen: Røyksøylen som hadde kjennetegnet fjellet, ble borte og varsler om kommende farer. Dessuten ble den populære taubanen begravd i lavastømmen.

Et nytt eksplosivt utbrudd kan ventes når som helst, for det er snart 2000 år siden sist, og magmakammeret har vært fullt noen tid. Men vulkanen overvåkes av et internasjonalt team av vitenskapsmenn, hver dag i året, hele døgnet. De vil kunne varsle nye utbrudd – men hva gjør man med den befolkning som lever rundt gulfen i dag? Hvordan evakuerer man over tre millioner mennesker?

Noen av dem våger å håpe at lavastømmen finner nye kanaler, og at utbruddet kommer ute i gulfen heller enn fra fjellet.

Fjellet Vesuv er i dag en stor turistattraksjon, og man kan makelig gå rundt halve kraterkanten. Her er bar, souvenirbutikker, informative trykksaker og mye annet. Men det må presiseres at det ikke er det gamle krateret vi her besøker, men det nye. Det er derfor langt fra antikkens Vesuv vi besøker, dette var mye høyere og med en flat krone på toppen. Dagens nye krater er et resultat av mange utbrudd etter eksplosjonen i 79.

LANGS POMPEIIS MURER

For å få et overblikk over dette store utgravningsfeltet, er det klokest å begynne med en vandring langs bymurene, på jordvollen som ligger rundt disse, der vi finner en god gangvei av moderne dato, nærmest en liten naturpark. Strekningen er 3500 meter lang. Gå til Porta Ercolano, fra Porta Marina eller Villa dei Misteri, og ta til høyre opp på vollen vis-à-vis murene. Herfra har du et vidunderlig panorama over store deler av Napoligulften. Like nedenfor ligger en av de vakreste nekropolene i Pompeii (fra romersk tid), samt den store villaen til Diomedes; i ryggen har du den beste utsikt til Vesuv og Monte Somma. Vil du forestille deg hvordan den gamle vulkanen så ut, skal du trekke linjer fra begge sider – fra kantene på gammelt og nytt krater – og fjellet blir straks mye høyere, nesten dobbelt av det det er i dag.

Her står du og ser ned på byen: Pompeii ligger syv-åtte meter under deg, på et flak av lava, som vulkanen skapte under ett av sine forhistoriske utbrudd, kanskje det rundt 1800 f.Kr. Like foran ligger byens gamle murer, de som går tilbake til selve stedets tilblivelse, oskernes og samnitenes bymurer fra cirka 600 f.Kr. av, skjont det var bebyggelse her allerede på 900-tallet, kanskje før. Det meste av byens historie er derfor skrevet inn i de gamle murene. Men vi ser ned på disse, noe som skaper en illusjon av at de er små og svake. For å rette på det: Gå tilbake dit du startet, og ta den gamle veien like inntil murverket – du går på veien som markerer byens gamle *pomerium*, den sakrale bygrensen. Gå så opp på vollen igjen, den ble skapt da utgravningene tok form.

Den første strekningen er den vakreste og går til neste byport, Porta Vesuvio. Her ser vi hvordan Pompeii ligger litt fremhevet i det antikke landskapet. Men vi ser ikke lenger hvorfor byen ble bygd her, for elven Sarno har endret sitt løp. Det som begynte som havneby og handelsby, takket være elven, befinner seg i dag langt fra vann, hele 1500 meter fra kysten. Pompeii ble til over lang tid, kanskje for å tjene Nola og Nocera, for herfra var transporten enkel samtidig som byen var lett å forsvare. Murene hadde syv porter og elleve tårn, tre av disse er bevart på denne strekningen, det siste («Merkurs tårn») er godt restaurert, med spor av skyts fra Sullas beleiring av byen i 89 f.Kr., den som førte til at det ble etablert en romersk koloni her: *Colonia Cornelia Veneria Pompeii*.

Den andre strekningen går fra Porta Vesuvio til Porta Nola. Førstnevnte byport fører ut til en nekropol som har en del godt bevarte monumenter og navn på noen kjente personer, for eksempel Gaius Vestorius Priscus. Porten ble ødelagt av jordskielvet i 62 og er ikke

gjenreist. Her finner du *Castellum Aquae*, det store vannreservoaret hvor en sidegren fra Aqua Augusta kom inn. Den er todelt, noe vi ser ved å kikke inn: et større mottakskammer, og et som fordeler vannet gjennom tre utløp, ett til bad og teatre, ett til offentlige fontener, og ett til private hus. Castellum står på byens høyeste punkt. Like bak – utenfor bymuren – ser vi en del av selve vannåren (*matrix*) som er frilagt på bakken; stedet er markert med et rundt gjerde. Motstå fristelsen til å gå inn i byen herfra, men fortsett langs vollene.

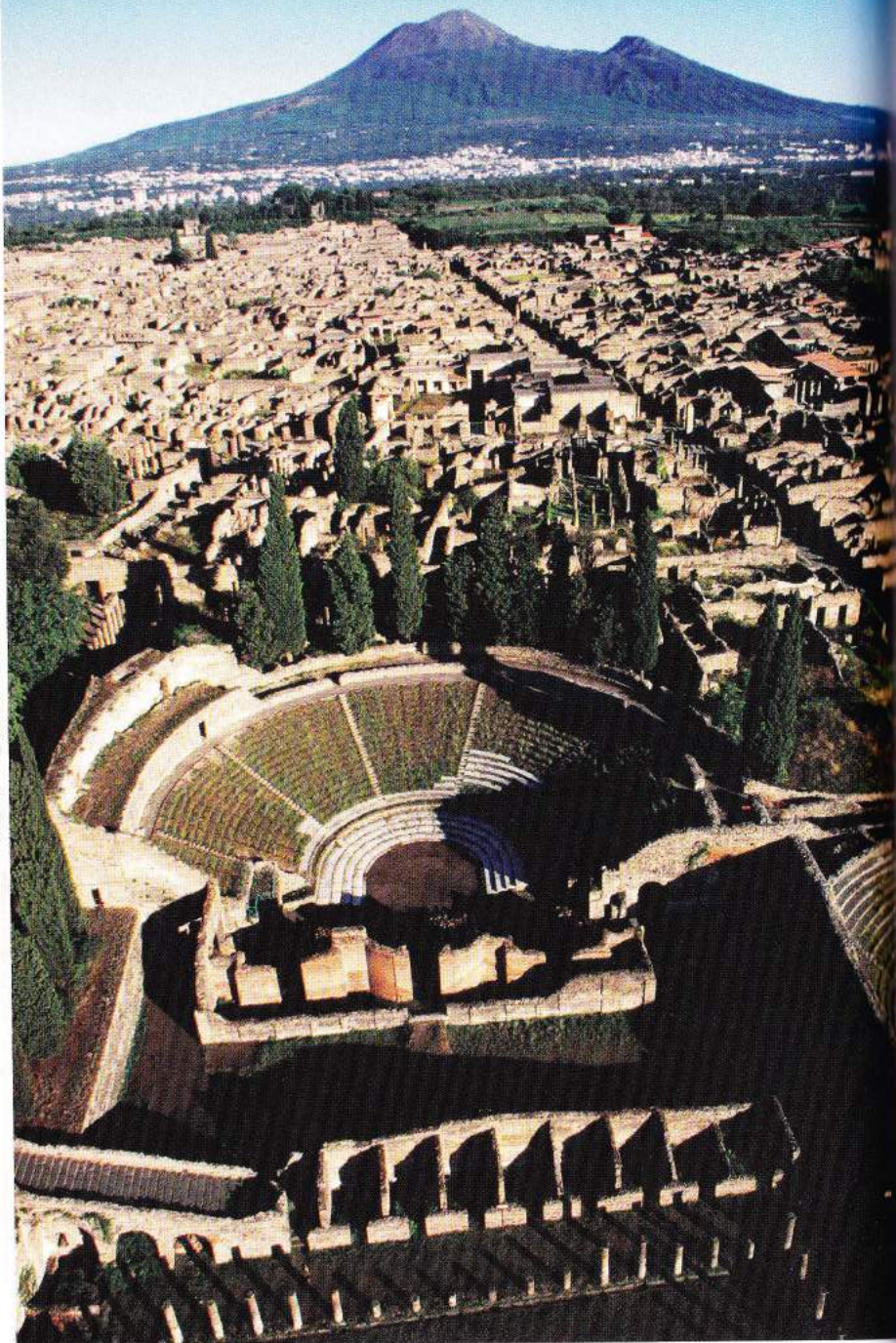
Veien videre fører til murer fra 500-tallet f.Kr., men disse står det ikke så mye tilbake av som på den første strekningen, det gjør heller ikke den gamle Porta di Capua som vi passerer underveis. Nå ser du mot den delen av byen som ikke er utgravd ennå – regionene IV og V – og mye av disse er vinmarker i dag. Vi passerer også et kollapsset tårn. Distansen er rik på rustikk sjarm, noe toglinjen like ved ikke klarer å ødelegge. Her er herlige pinjer og vakker eføy som svøper murestene i et slags grønt sørgeflor.

Den tredje etappen starter ved Porta Nola og fører til Porta Nocera. I nærheten fant man skjeletter av 21 pompeianere som hadde forsøkt å komme seg i sikkerhet den 25. august. Denne byporten er relativt godt bevart, det er også den gamle romerske veien som fører inn og ut av byen. Hjulspor i veilegemet taler om stor trafikk. Ikke følg disse, men fortsett langs murene. Her er rester av en nekropol som har vært svært vakker i gammel tid og som fortjener at vi stanser opp et øyeblikk. Så passerer vi stedet der Porta Sarno har ligget. Veien fører oss langs området der amfiteateret ligger, her er murene i god stand. På venstre hånd ser vi en vakker rosehage, og denne følger oss like til Porta Nocera, der en av turistinngangene til Pompeii befinner seg.

Fjerde etappe blir å følge murene fra Porta Nocera til Porta Marina, noe vi må gjøre langs den praktfulle nekropolen som preger hele distansen.

Vi ser tydelig enden av platået byen står på, og hvordan den hever seg i landskapet. Under denne siste etappen ser vi ikke lenger ned på Pompeii men opp mot den, byen som vokste med tiden og ble rik, svært rik, vil det vise seg. Likevel var den helt forskjellig fra Herculaneum.

Til sist står vi ved Porta Marina, der havnebassenget lå. Her rant elven Sarno forbi, den som er opphav til byens grunnleggelse; hovedhavnen har trolig ligget nær Oplontis. Likevel ser vi tegn til at båter har vært fortoyd til de store festene i muren til venstre for Porta Marina, kanskje har dette vært en slags lagune. Vår venn Gaius vil ha vært vant til at skip herfra landet i Misenum med alle slags varer: vin, frukt, grønnsaker, kjøtt, stoffer – selv Pozzuoli klarte ikke å kvele

Slik ser byen ut i dag. 3/5 er utgravd, men ruinene har lidd mye under utgravningen, og man kan si at byen ble gjenoppdaget på et altfor tidlig tidspunkt hva arkeologiske metoder og konservering angår. Mye, altfor mye, er blitt ødelagt i de siste 250 årene, og stedet forfaller stadig med sine skatter og hemmeligheter. Det er for tiden viktigere å redde det som finnes enn å grave ut nytt.

eksporten til de ytterste hjørner av gulfen. Herfra gikk også mye gods til Herculaneum, Stabiae og sikkert også til Surrentum. Men utbruddet endret selvsagt på alt dette – elven og havnen ble borte i landhevningene som fulgte i kjølvannet av utbruddet, byen er ferdig og blir aldri gjenreist. Vi tenker straks på den etymologiske forklaringen av bynavnet. Dersom dette skriver seg fra et gresk verb som betyr å «sende ut» (*pempo*), reflekterer det at vi har med en handelsby å gjøre, og en havn for andre byer i regionen.

UTGRAVNINGER OG ØDELEGGELSER

De to hører sammen i tilfellet Pompeii og preger stedet.

Historien om begge aspekter er lang og spennende, den fortsetter i skrivende stund. Omtrent to femtedeler av byen ligger fortsatt beskyttet av aske, pimpstein og lavablokker, slik vi så under vandringen langs murene. Når vi ser hva som er skjedd med de utgravde delene, er det et åpent spørsmål om ikke det beste ville være å la fortiden bli liggende og vente på tryggere forhold. For ruinbyen er i forfall. Klima, turisme, krig og annet har redusert Pompeii på en måte som ingen kunne forutse. Kanskje burde man begrave alt sammen på nytt for å forhindre at skattene blir ødelagt.

Første spor av den gamle byen ble oppdaget allerede i 1594, med en oppfølging i 1689. Men utgravningene kom ikke i gang før 1748, da konsentrerte man seg om regionen rundt teateret. Fra 1763 av frila man Isistemplet og amfiteateret. Så gikk det slag i slag: i årene 1812–13 ble byens forum avdekket, fra 1820 av gravde man ut badene. Murene ble frilagt i 1933–34. En viktig innovasjon i arbeidet fant sted i 1860 da Giuseppe Fiorelli overtok ansvaret for utgravningene. For det første ble byen organisert i regioner, med kvartaler, veinett, husnumre, navn og så videre. Dernest begynte han å ta gipsavstøpninger av de døde, alle dem som trolig ble drept da den pyroklastiske skyen traff Pompeii på utbruddets annen dag. Dette gjorde han ved å fylle med gips de tomrom som de døde hadde etterlatt seg i alt nedfallet fra vulkanen. Men det ble også tatt avstøpninger av andre funn – møbler, planter og dyr – noe som i senere tid har gitt opptakten til studier av byens frodige flora, alt det de dyrket innenfor murene.

Den offentlige sektoren av byen kjenner to sentra: gammelt og nytt. Eldst er området rundt teateret, det samnittiske bysenteret, der et dorisk tempel ble frilagt (som går tilbake til 600 f.Kr. og var viet Herkules, han som på en spesiell måte er knyttet til Campania), samt Isistemplet. Teateret tok 5000 tilskuere og hadde soltak (*velarium*). Isistemplet er forbausende godt bevart, fordi det ble restaurert etter ødeleggelsene i 62.

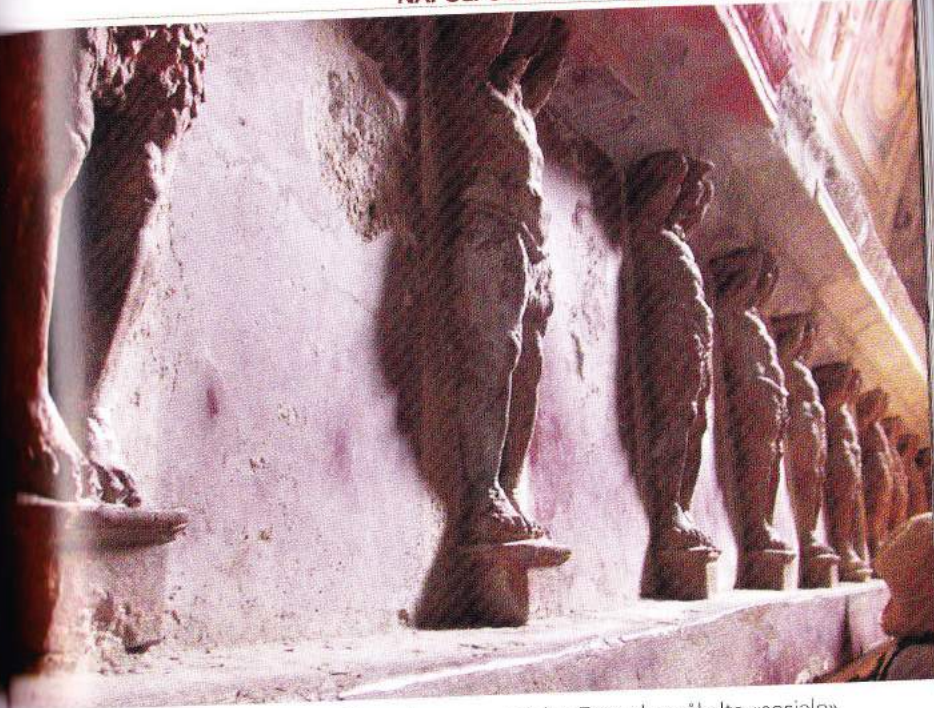

Kunsten å bevare avtrykket av de døde ved hjelp av gips går tilbake til 1800-tallet. Man har hittil funnet rundt 2000 døde i Pompeii, en tiendedel av befolkningen. De andre må ha kommet seg ut den 24. august. Disse stakkars ofrene for utbruddet er trolig blitt innhentet av den pyroklastiske skyen som senket seg over byen den 25. august.

Men hele denne regionen er blitt omformet i romersk tid.

Et nytt forum oppsto der den gamle markedsplassen hadde ligget. Dette er området vi kommer til straks vi går inn i byen fra Porta Marina (hovedinngangen nær jernbanestasjonen). For da Pompeii ble koloni under Sulla, skjedde her en omfattende omorganisering av alt som angikk politikk og religion. Den byen som ble rammet av utbruddet fra Vesuv, kunne derfor oppvise alle de viktigste trekkene til en romersk by.

Her er et *Capitolium* (tempel til den kapitolinske triaden Jupiter, Juno og Minerva), en stor rektangulær basilika til børshandel og rettsforhandlinger, her er et stort marked (*macellum*) lik det vi skal se i Pozzuoli og har sett restene av i Napoli, et keisertempel (til Vespasian), et større bygg som lagret markedsvare og i dag benyttes som museum for diverse funn (deriblant noen kjente gipsavstøpninger). Administrative bygg ligger mot syd, tre mindre haller. På hver side av Capitolium står triumfsøyler: en til Nero og en til Tiberius' bror Drusus. Et Apollontempel

Badene var et statussymbol for enhver romersk by. Etter den såkalte «sosiale» krigen på 90-tallet f.Kr. ble det romerske innslaget i Pompeii mer markant. Vi kjenner flere store bad, og bildet viser en del av den kunstferdige utsmykkingen i badene like bak byens offentlige sentrum, forum; de er godt bevart.

Overalt fant arkeologene merker etter den store ødeleggelsen i år 62, og mye tyder på at det tok mye lengre tid å reparere de offentlige bygningene enn privathus. Men noen ble spart for skader, som for eksempel badene like bak forum. Skjelvet målte ni på Mercallis skala (den er italiensk og eldre enn Richters), og mange ble drept da de største bygningene kollapset. Pompeii var en sammentrengt by, tett befolket, og ødeleggelsene ble desto større.

Store og rike privathus er likevel det vi mest av alt forbinder med denne ruinbyen. Her er ca. 500 atriumhus mot ca. 600 småhus, et forhold som vitner om stor velstand, og en rundtur er oftest ensbetydende med å oppsøke de rikes private hjem. Vanligvis begynner man med en spasertur ned den store handlegaten som er blitt hetende Via dell' Abbondanza («overflodens gate») på grunn av sine mange kni- per, butikker og rikmannshus (den løper fra forum og ned til Porta Sarno). Men her er mange andre mulige ruter, og i virkeligheten støter du på rikmannshus hvor du enn går. De eldste husene er fra tiden før romerne slo seg ned her, samnittenes Pompeii, disse er sobert dekorert

importere og eksportere. Den eneste muligheten blir derfor enveiskjøring – her kan ikke to kjerrer passere hverandre. Vi ser dem lett for oss der noen kommer kjørende mens andre stanser dyrene for at fotgjengere skal kunne passere.

Til tross for velstand og overflod: Uhell har fulgt Pompeii også i moderne tid, for de eldste arkeologiske metodene førte til store ødeleggelser, og til at mange funngjenstander forsvant ut av landet. Det sier seg selv at når det som var hermetisk forseglet, plutselig åpnes for elementenes herjinger og historiens omskiftninger, vil nedbrytning og forvitring sette inn. Vær og vind ødelegger mye, likeså den vandalismen som turisme fører med seg, med signaturer eller hilsener på vegger og gjenstander. Ruinene ble dessuten bombet under annen verdenskrig (de allierte trodde at en tysk panserdivisjon hadde gjemt seg der). Konservingsprosjektene er følgende mange i dag, samtidig som man kjemper mot tiden.

Hovedproblemet er blitt nevnt ovenfor: det ugunstige tidspunkt da byen ble gjenoppdaget hva arkeologiske metoder angår. Pompeii ble funnet altfor tidlig, 200 år for tidlig, for å være helt presis. Derfor er restaurering den største oppgaven i dag, nye utgravninger får vente. (Kanskje er de ikke å anbefale i det hele tatt: Vent i noen hundre år.)

Har vår venn Gaius sett noe av alt dette?

Det er mindre sannsynlig enn at han har vært i noen av otiumvillane rundt gulfen, takket være onkelens mange bekjenskaper. I tråd med dette har nok Herculaneum vært et sannsynligere mål enn Pompeii, all den tid Rectina sikkert skrev derfra. Men han kan likevel ha besøkt Pompeii under sommeroppholdet, i alle fall kom det daglig skip herfra til Misenum med varer de trengte. Flåtebasen var på ingen måte selvforsynt, like lite med mat som med vann, vin og olje.

Og dette fører oss til neste spørsmål hva Pompeii angår.

HVA SLAGS BY ER VENUS' BY?

Spørsmålet er viktig, for det er nødvendig å skille mellom de to byene Vesuv begravde.

Pompeii vitner om stor aktivitet, travelhet er kanskje ordet. Her er mange mennesker, veilegemene er slitt av dype hjulspor, her er «vade-steiner» overalt for å lette ferdselen mellom fortauene, her er utallige bakerier, enda flere kneiper, rikelig tilgang på vann, mange bad og så videre. Og nøkkelen til all denne aktiviteten er selvsagt den vekselvirkningen mellom by og land som utgjør hele dynamikken i det antikke samfunnet og som gir byene deres preg.

Typisk gatebilde fra dagens Pompeii. Vi skal merke oss hjulsporene i veilegemet, og de store vadestedene som gjorde det mulig for fotgjengere å gå tørrskodd over. Her har vært enveiskjøring slik at trafikken beveget seg uten hindringer gjennom byens mange gater. Pompeii var en handelsby med store behov for import fra landet og eksport til havnen. Følgelig er mange av hjulsporene svært dype, preget av lastevogner gjennom lang tid.

gårder og landsbyer, og som de på sin side forsørger med alt de trenger, enten dette er redskaper, klær, keramikk, legehjelp, skolegang, rettsvesen, religiøse funksjoner, underholdning, bordeller eller annet. Distriktet det er tale om, er selvsagt det svært fruktbare området langs Vesuv, som ligger nord for byen. Den vulkanske jorden muliggjorde stor produksjon av de forskjelligste ting: vin, olje, kornsorter, grønnsaker, nøtter, frukt av mange slag, kjøtt var det også rikelig av på grunn av de gode beiteforholdene langs fjellet. Hoppings var også avansert som

En av utallige kneiper i Pompeiis Via degli Augustali. Skranken viser en rekke sunkne krukker til oppbevaring av vin og olje. Her var det den største delen av befolkningen inntok mat og drikke, siden disse bodde kummerlig og var henvist til å leve det meste av livet utendørs. Dette utgjør en markant kontrast til de over 500 privathusene som godseiere hadde i byen. Området rundt Vesuv var pepret med bondegårder, og det er en slags landadel vi

sotningsmiddel og som foredlingsmiddel til frukt (de gamle hadde ikke sukker), derfor var biavl svært utbredt. Vesuv var hemmeligheten bak denne eventyrlige rikdommen – men ingen av dem visste hvorfor, selv ikke etter jordskjelvet i 62.

Men produksjonen var så stor at byen kunne betjene et stort område og eksportere til hele gulfen og til utlandet (vin og olje til Afrika, for eksempel). Men de har importert keramikk i mangel på leire, noe de hadde god råd til. Pompeii er følgelig både jordbruks- og handelssenter. La oss derfor si det slik: Dersom Herculaneum var en otium-by for hoffet, var Pompeii landadelens residensby. Godseierne bodde nemlig ikke ute på landet, det var det slaver og arbeidere som gjorde. De besittende vendte hjem om kvelden til sine hus i byen.

Imidlertid vokser det frem en ny overklasse etter hvert som byen blir større, og denne driver med industri av forskjellig slag, noe som igjen styrker eksportmulighetene. Vi finner rundt om i byen mange tegn på små fabrikker, best kjent er de som farger tøy, for eksempel Verecundus' fabrikk som ligger i Via dell' Abbondanza og som alle besøker. Til dette arbeidet trengtes store mengder urin, og forbipasserende fikk levere dette i de mange bøtter som sto langs fortauet utenfor. Festlige avtissementer pryder veggene utenfor og minner mest av alt om dekorasjoner. Stefanus var en annen som drev i faget, igjen er det tale om industri i et stort privathus. Hele tolv garverier er funnet hittil, så dette må ha vært en av Pompeiis spesialiteter. Dessuten hadde de sitt eget laug i byen med sin egen gildechall på forum.

Bankvesenet var en helt nødvendig faktor i et samfunn som dette, og gamle aristokrater så vel som rike «nye menn» hadde god bruk for slike. Begge grupper deltok selvsagt i de årlige valg på magistrater som styrte viktige sider ved byens liv, men som samtidig hadde store utgifter i forbindelse med dette: De måtte bidra til å gi offentlige leker på store festdager og ta seg av vedlikehold av offentlige bygninger.

Da katastrofen rammet dem alle i år 79, var byen kommet i full blomstring igjen etter jordskjelvet i 62, det som var et mislykket forsøk fra vulkanens side på å få puste. Seneca omtaler dette i sine «Naturhistoriske spørsmål» – *Quaestiones Naturales* – og nevner den store saueflokk som ble forgiftet av svoveldunster. Han nevner ødeleggelse i byen og villaer som ble forlatt. Filosofen tar også med at noen ble gale som følge av jordskjelvet. Tacitus er mer sparsom med opplysninger: Han sier i *Annales* at «et stort jordskjelv odela for en stor del den folkerike byen Pompeii i Campania».

Ett forhold må fremheves i vår sammenheng. Pompeii er blitt prototypen på en romersk by, det er den vi kjenner best, og som blir

målestokk for alle de andre. For vi skal være klar over at bylivet er nøkkelen til romersk sivilisasjon, selve kjennetegnet på denne. Pompeii er derfor blitt stående som modellbyen fremfor noen, langt mer enn Herculaneum som var en residensby. Alle som studerer romerske byer, må begynne her, for her finner de gullgruven. Her finner vi alt: jordbrukssteder, industrisenter, eksportsenter (en vag parallell finner vi kanskje i Korint på Peloponnes). Samtidig hadde den en forhistorie som havneby for både Nola og Nuceria. Pompeii er likevel både typisk og utypisk, nettopp på grunn av forbindelsen til havet.

Medaljens bakside er dette: Pompeii er også de dodes by.

For skjeletter er funnet overalt, rundt 1700 i tallet, og de aller fleste av disse stammer fra utbruddets annen dag, 25. august. Her ligger døde i mange av de store husene. Hele 18 skjeletter ble funnet i kjelleren av Diomedes' Villa, flere i huset til Menander, rike kvinner lå tilbake i Pansas hus, frue og slaver i Sallusts hus. På det trekantede forum fant man noen døde, mens hele 60 gladiatører ble funnet omkommet i brakkene (noe som tyder på at de var sperret inne for at de ikke skulle kunne flykte), blant disse fant man også en rik kvinne.

Lastedyr er det få rester av all den tid disse ble brukt til å flykte fra byen. Hunder falt på post, lenket til dorposter; en slik har gnaget på liket av sin døde eier. Utenfor murene er det funnet skjeletter i fleng, særlig mot syd, der folk søkte å komme ned til elven eller lenger unna. Svært mange av disse ble funnet med verdisaker på seg: smykker, penger og annet. Dessuten tyder alt på at de hadde kledd seg godt – solen var kanskje borte for alltid – og tatt med seg proviant.

SLAGET I AMFITEATERET

Vi kjenner en episode fra byens historie som er nevnt i litteraturen og avbildet i kunsten. Det gjelder uroligheter under lekene i år 59, leker som utartet til et blodig oppgjør mellom pompeianerne og nucerianerne. Tacitus har gitt oss en kort omtale av det hele, sitert innledningsvis, for kort til at vi egentlig blir klok på hva som ligger under. Men rivalisering mellom byer er gammelt nytt.

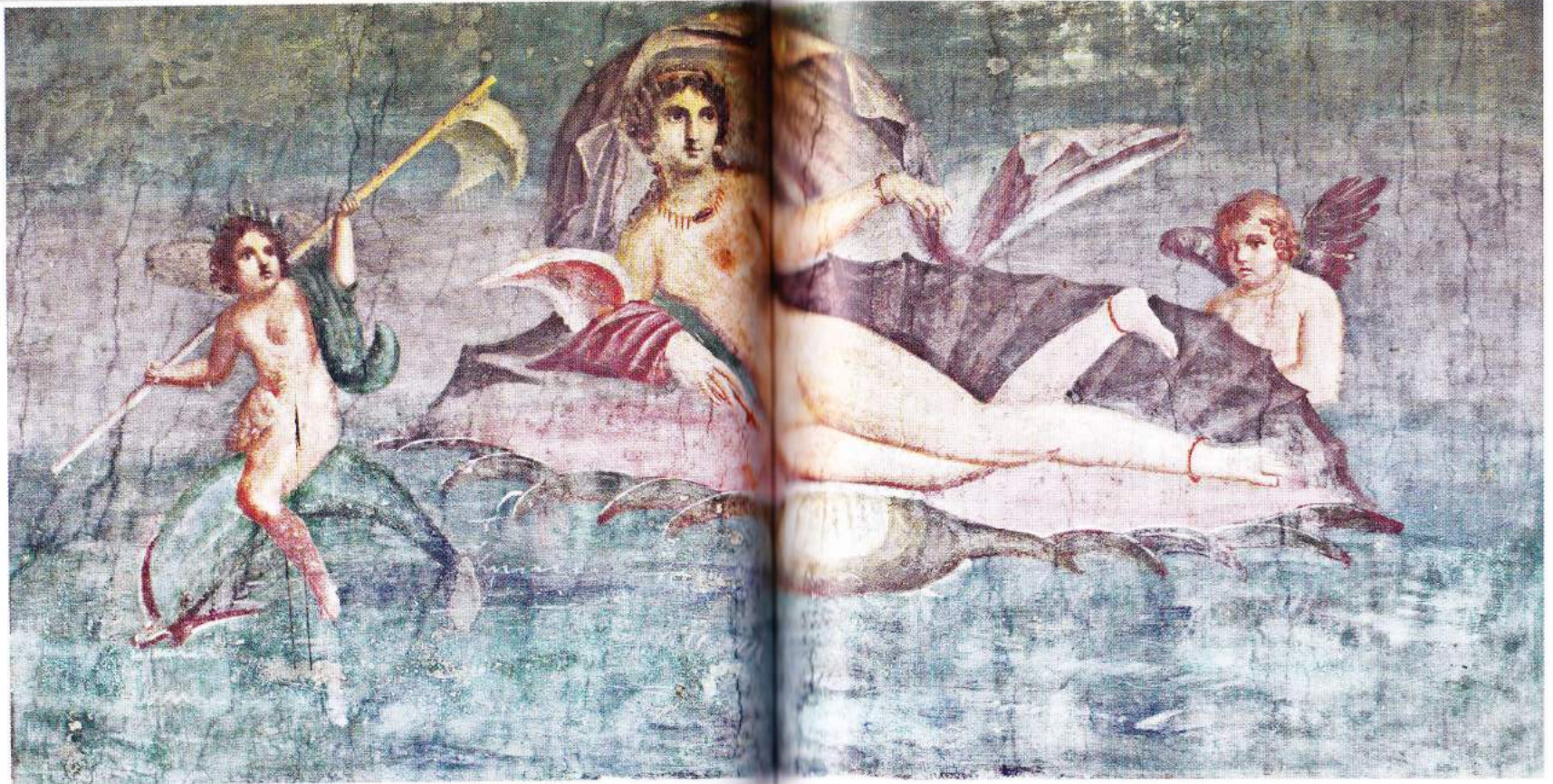
Amfiteateret i Pompeii er kanskje det eldste i Italia og i en region, Campania, som ble rikere på slike enn noen annen. Capua hadde ett, Puteoli to, Cuma ett, og altså ett her i Pompeii. Det er svært gammeldags i strukturen i og med at adgangen til annen tilskuerrad er utenfra, gjennom den doble trappen på utsiden. Den er svært monumental og lite elegant (reflekterer kanskje samnittisk smak), men like fullt resultat av at Pompeii var blitt romersk koloni i 89 f.Kr.

Gladiator kamper hadde sine rotter i etruskiske gravleker, men

Dette elegante bassenget (*impluvium*) fra huset til P. Paquius Proculus gir oss et gløtt av elegansen i de rikes hjem. Selv om mye av veggdekorasjonene er blitt ødelagt, er det praktfulle gulvet godt bevart, dekket av mosaikker. Selv om Pompeii var en by preget av handel og industri, og som derfor ikke kan måle seg med overklassebyen Herculaneum i prakt, er her mye privat eleganse å spore. Etter jordskjelvet i 62 har kunstnere og arkitekter arbeidet med å gjenreise rike boliger. Offentlige bygg gikk det langsommere med.

sammittene dyrket også denne farlige idretten. Selvsagt var det ikke slik at gladiatører døde hver gang de opptrådte, deres lek var en kunst, og mange av dem ble meget rike og gamle og hadde familier. Men det skjedde at de falt for hverandres hånd, og enkelte leker var til døden i utgangspunktet (gjørne ved spesielle anledninger). I alle fall var disse slåsskjempene de helt store heltene i antikke byer, omtrent som fotballspillere hos oss.

Veggmalerier av alle slag er noe av det som kjennetegner Pompeii. Byen var gudinnen Venus' by, fruktbarhetens og kjærlighetens by. Hun er en gjenganger i kunsten og huset der denne fresken finnes kalles bare «Venus' hus». Dess-

Men de drev ikke hver for seg, for det vanlige var at noen eide dem, trente dem, fødte dem, som her i Pompeii. Gladiatorbrakkene ligger vis-à-vis det store teateret og var stedet der de bodde. Her fant man hele 60 døde. Blant disse var altså levningene av en rik overklassefrue, disse svermet for gladiatorene, får man inntrykk av, og her ser vi kanskje et eksempel på dette. Folk skriver gjerne gladiatornavn på husvegger og stolper, som en slags fan-mail, følgelig kjenner vi en del navn fra Pompeii: Felix, Celadus, Crescens.

Tilbake til lekene i år 59. Tacitus nevner at en avsatt senator var sponsor for disse, hans navn var Livineius Regulus. Som straff for fadeseen ble han forvist, sammen med sine medarbeidere. Hvorvidt dette betyr utvist fra byen (det mest sannsynlige) eller fra riket (noe som er langt mer drastisk) vites ikke.

verre pleide ikke romerske kunstnere å signere sine arbeider. Det var egne selskaper eller familier som spesialiserte seg i dekorering, noen av disse var omreisende, andre bodde i byen. Flere verksteder for malere er funnet.

avbildet. Her ser vi tydelig det solseilet, *velarium*, som er spent over som tak, med eller uten hjelp fra gastene i Miscnum. Etter 62 ble teateret restaurert, men da hadde det stått stengt etter det som skjedde i 59. Imidlertid var det ikke hjelp å få fra administrasjonen i Roma, noe som sikkert skyldes at det hadde vært bråk her noen år tidligere. Roma likte ikke slikt, Tacitus legger nemlig til at de samtidig ryddet opp i alle ulovlige assosiasjoner i byen, det vil si forskjellige former for private foreninger.

Dette at folk kom fra fjern og nær til de store lekene, forbauser ikke. Pompeiis amfiteater tok 20 000 tilskuere og hadde god plass for besøkende. Vi kan også regne med at hit kom de fra gårdene og landsbyene. Bypatriotismen har likevel vært rettet mot tilreisende fra andre byer og ikke mot dem de regnet som sine egne, og som tilhørte byens eget distrikt. Isten minner episoden oss om at byer og byliv var selve nerven

Bildet viser oss Pompeiis vannmottak – *castellum* – ved Porta Vesuvio. En sidegren fra akvedukten *Aqua Augusta* kom inn hit, vannledningen ligger like bak og er markert med et lite gjerde (vi ser denne helt bakerst på midten). Bildet viser tydelig det andre av kastellets to kamre, der vannet ble fordelt i tre forgreninger: en til offentlige bygg, en til fontener, og en til privat bruk. Disse tre hovedledningene er også synlige utenfor kastellet.

i det romerske samfunnet og nøkkelen til romersk kultur. Teatre var en like nødvendig ingrediens i dette livet som badene, markedet og idrettsbanene var det, men ble aldri populært på linje med amfiteatrene og veddeløpsbanene (som vi ikke finner i Pompeii). Teatrene tiltrakk seg de kultiverte, amfi var for alle og enhver, og ble ofte sett ned på av overklassen.

Det mest ubehagelige ved romersk kultur er imidlertid ikke gladiatører, men dyrekampene – de fant også sted i amfiteateret. Slikt er gresk kultur fremmed, og herved viser romerne seg som halvsiviliserte elever av sine gamle læremestre. I tillegg brukte de leker (*ludi*) som anledning til å henrette forbrytere offentlig, til avskrekkelse og underholdning på samme tid.

VILLA DEI MISTERI – «MYSTERIEVILLAEN»

Villa dei Misteri ligger i utkanten av byen, ved enden av nekropolen som fører fra Porta Ecolano. Her finner vi en stor villa som er blitt berømt for sin kunst, særlig for en serie malerier som illustrerer religiøse

på villaen. Det dreier seg om en forstadsvilla – en Villa Suburbana – som også var gårdsbruk, og som er nydelig restaurert, en av perlene i Pompeii. Den utgjør siste etappe av den rundtur som er lagt opp for besøkende, men man kan også starte her (kort gangvei fra stasjonen).

Vi befinner oss i det som må ha vært en ny bydel utenfor Porta Ecolano, med et nytt industristrøk utenfor murene. Her er både gård og herregård – villaen har en *pars rustica* og en *pars urbana*, et produksjonscenter og et residenscenter, til sammen er det over 90 værelser her. Den ble oppdaget i 1909, men ikke utgravd før årene 1929–30. Det viste seg at residensdelen var eldst, kanskje fra 150 f.Kr., mens produksjonsdelen kom til i det første århundret av vår tidsregning. Det var en vinbonde som eide det hele, og godset må ha vært stort. Men i 79 sto det delvis ubebodd, her er det bare funnet noen ganske få skjeletter, og stedet viste seg å være tomt for verdifulle gjenstander.

Pars rustica var i virksomhet, siden det er så mange funngjenstander her, og gipsavstøpningene av de døde stammer herfra: En jente, en mann, tre kvinner i overetasjen og fire i en passasje nedenunder. Et bronsesegl ble funnet i tjenernes kvarter og bærer navnet L. Istacidius Zosimus. Han var trolig prokurator for godset eller ansvarlig for restaureringen som pågikk etter jordskjelvet i 62. *Pars rustica* har to vinpresser og store lagre med krukker. Liket av en gris taler om produksjon av kjøtt, og vi vet at villsvin levde rundt Vesuv (disse ble kryssset med tamgris for å gi bedre kjøtt). Kjøkkenet hadde et huskapell (*lararium*), og slavens kvarter lå i bakerste fløy, så forskjellig fra residensseksjonen. Husets bad lå nær kjøkkenet, der vannet ble varmet og ført videre gjennom sylindriske kanaler.

Pars urbana – residensdelen – vitner om stor elegance, herregårdsliv i beste forstand. For veggdekorasjonene er av høy kvalitet med en gjennomgående rødfarge som vi kaller *rosso pompeiano*, rødfargen fra Pompeii. Det viktigste værelset i denne delen er hverken atrium, soverom eller tablinum, men det værelset vi finner nær hallen, og som er opphav til husets navn – mysterievillaen. For her ser vi avbildet i ti tablåer noen scener som trolig tilhører en kjent mysteriekult: Dionysoskulten, den som minner oss om at Dionysos er Vesuvus gud. Denne var egentlig forbudt på grunn av sitt tvilsomme rykte – den var orgiastisk – og forbudet går langt tilbake i republikkens historie, like til den såkalte «bakkkanalsammensvergelsen» i Roma. Vi husker Tacitus' ord om at private foreninger av denne sorten ble gjenstand for en innskjerping av reglene etter opptøyene i 59.

Maleriene her inne er intet mindre enn kunstneriske mesterverk, omhyggelig restaurert med ferske farger som ligger nær de opprinnelige. Innvielsen i mysteriene gir uttrykk for et behov for åndelig

Funn fra utgravningene er så tallrike at diverse depoter er å se rundt om. Det vi her ser, ligger langs forums vestlige side, hvor også mange av gipsavstøpningene er å finne. Museet – like ved Porta Marina – er under restaurering og vil i nær fremtid kunne by på en mer systematisk utstilling av gjenstander fra byen.

frigjøring, forløsning fra naturens ubønnhørlige syklus og om ekstatiske behov. Og mysteriene knyttet til guden Dionysos (lat.: Bacchus) var svært populære i denne delen av Italia, siden vi her befinner oss i et vindyrkende område hvor nettopp guden for det irrasjonelle og ukontrollerbare blir frigjørere og forløser. Dessuten er mysteriene knyttet til Dionysos åpne for både kvinner og slaver, noe som er svært interessant siden mye antikk religion er begrenset av kjønn og sosiale skiller. Denne tolkningen er imidlertid svært diskutert, og det hersker ingen faglig enighet om hva vi ser her inne: Er det innvielsen av en ung pike som er avbildet – eller er det rett og slett et bryllup?

Husets dekorasjoner for øvrig kan si oss mye om dets historie, på grunn av de forskjellige stilarter som er benyttet. For disse har en kronologi som spenner fra senrepublikken og til det skjebnesvangre år 79. Fra de eldste og stiliserte formene fra republikkens dager beveger utviklingen i malerkunsten seg mot noe mer abstrakt og illusjonistisk, via dekor og flateper-

Av fremmede religioner er det særlig Isis-kulten som preger Pompeii, noe templet i den gamle bykjernen vitner om (det som ligger like bak teateret). Denne egyptiske religionen er også kjent fra veggmalерier i Herculaneum. Kontakten med Egypt via handelsforbindelser i Alexandria forklarer dette, og vi har igjen med en mysteriekult å gjøre, og med gjenfødelesritualer.

Hva med jødedom og kristendom? Vi vet at begge var representert i Puteoli. Her var det helt sikkert jøder, siden ordene «Sodoma» og «Gomorra» står skrevet på en husvegg i Via dell' Abbondanza. Dessuten kjenner byen en form for kosjer-garum, en egen variant av den kjente fiskesausen som følger matforskriftene i Moseloven.

Et mulig vitnesbyrd om kristendommen er det kjente Paternoster-kryptogrammet som ble funnet på et fragment av et veggplaster i Paquius Proculus' hus. Her er også bokstavene A(lfa) og O(mega) tatt med, noe som kan peke i retning av kristne. I så fall kan det være slaver fra Østen som har bragt med seg denne nye troen.

For øvrig er det gudinnen Venus som er Pompeiis spesielle beskytter. Som ventet dukker hun opp i de forskjellige sammenhenger: på veggmaleriet til Verecundus' butikk, i husdekorasjoner, i form av statuer og statuetter. Hun fremheves også ved at byen ble kalt *Colonia Veneria* etter at Sulla tok den i 89 f.Kr. Pompeii er fortsatt Venus' by. Og dette skulle ikke overraske noen. For Venus er ikke bare kjærlighetsgudinne, men like mye naturens gudinne, universets gudinne. Hun vitner om at vi befinner oss i den frodigste delen av Italia, i et av naturens mest generøse hjørner.

Utgravningsfeltet er stort, og det viser seg umulig å få med seg alt på en dag, selv om man starter tidlig. Besøkende rådes derfor til å dele opp utfluktene hit, ved å ta andre steder i gulfen mellom slagene. Provendelig ikke å se mer enn det som faller naturlig, vent med resten til en annen dag eller et annet år.

Forhåpentlig vil Vesuv tillate at vi kommer tilbake.

NASJONALMUSEET I NAPOLI – SKATTER FRA HELE REGIONEN

*Her sov Vibius Restitutus alene –
mens hans hjerte lengtet etter kjære Urbana.*

*Ønsker deg god helse, Victoria.
Hvor du enn er: Måtte du nyse søtt!*

*... Aemilius Celer skrev dette
i lyset fra månen*

*Tredve par gladiatorer spanderer
Gnaeus Alleius Nigidius Maius,
duumvir for fem år.
Sammen med reserver vil disse
slåss i Pompeii
24., 25. og 26. november.
Det blir også dyrejakt.
Hurra for Maius!
Bravo! – Paris*

*Til leie fra 1. juli:
Butikker med tak, gode værelser over,
samt et hus i Arnius Pollios kvarter.*

*Til leie for en femårsperiode –
fra førstkommende 13. august
til 13. august seks år etter:
Venusbadet (egner seg for de aller beste),
butikker, værelser over disse,
samt leiligheter i annen etasje.
Eier er Julia Felix, datter av Spurius.*

(GRAFFITI FRA HUSVEGGER I POMPEII)

Museo Archeologico Nazionale var opprinnelig bygd som universitet. I dag huser det skatter fra hele Napoligulfen, samt den berømte Farnese-samlingen. Her ser vi hallen med det velkjente soluret.

VINDU INN TIL EN GAMMEL VERDEN

Dette uttrykket er den beste beskrivelsen av Napolis berømte Nasjonalmuseum – Il Museo Archeologico Nazionale – ettersom vi her finner klassiske reminisenser fra overalt i gulfen, ikke bare fra Herculaneum og Pompeii. Egentlig er dette stedet å begynne vår reise i Gaius' fotefar, men vi har valgt å ta museumsbesøket etter å ha sett Herculaneum, Vesuv og Pompeii. Dersom vi ønsker å komme de gamle nærmere og få direkte kontakt med dem som bodde her nede før utbruddet i 79, er Nasjonalmuseet stedet å søke til. Vi har allerede sett hvordan de bodde – her får vi et gløtt av hvordan de levde. For dekorasjoner, bruksgjenstander, luksusartikler og portrettkunst preger samlingene.

Det er resultatet av 250 års utgravninger som er utstilt her. Men samlingene er langt fra komplette, all den tid mange verdigjenstander forsvant til utlandet og kan ses i andre europeiske museer. Dessuten finnes det en god del i lokale museer rundt gulfen, slik vi også vil se det i Baia. Samlingen er likevel sensasjonell og utgjør Napolis desidert største stolthet.

Dette store bygningskomplekset var opprinnelig reist som universitetet for Napoli og het *Palazzo degli Studi di Napoli*, men fra 1816 av ble det hovedmuseum for byens arkeologiske skatter, som resultat av utgravningene som startet på midten av 1700-tallet. I dag huser det mange forskjellige samlinger: en egyptisk, et myntkabinett, en epigrafisk seksjon, funn fra byene Vesuv begravde, funn fra Cuma og Pithecusa, fra Parthenope og Neapolis, fra Stabia og Campania i sin alminnelighet. Her er også funngjenstander fra Magna Graecia. Mye av det beste er kopier av klassisk kunst, romerske imitasjoner av greske originaler. Men det er takket være denne romernes kopieringsmani at vi kjenner gresk kunst såpass godt som vi gjør, originalene er vanligvis gått tapt. For selv om romerne stjal og plyndret den greske verden for kunst der de kunne, måtte de som bodde utenfor Roma (hvor originalene var å se) ofte avfinne seg med kopier. Men mange av disse er utsøkte arbeider. Slik har det seg at stor skulpturkunst prydet templer, biblioteker, idrettsanlegg, bad, også private hjem.

La oss ta fatt.

GODBITER FRA ROMA

Det første vi ser, i grunnetasjen (inngang til høyre for hovedtrappen), skriver seg likevel ikke fra Napoligulfen, men fra Roma.

Dette er den fjerde *Farnesesamlingen* som kom til Napoli som resultat

Statuer og byster fra Papyrusvillaen fyller en egen sal. Utgravningene ga eventyrlige resultater, ikke bare hva papyrusruller angår. Villaen var et veritabelt kunstgalleri. I utgangspunktet var dette et paradis for filosofisk forskning, og det er epikureernes tradisjoner som preger stedet. Her var det plass til et lærd fellesskap, her var det store hageanlegg som minnet om filosofen Epikurs hage i Athen. Bildet viser en av de mange bronseskulpturene som prydet friluftarealene.

av at bourbonerkongen Karl IIIs mor var Elisabetta Farnese som ga samlingen i arv til kongen av Napoli, hvoretter Ferdinando IV overførte det hele til Napoli, der han skapte «det kongelige bourbonske museum», som altså er forløperen for museet vi befinner oss i i dag. Opprinnelsen til samlingen går tilbake til pave Paulus III Farnese, den inneholdt rundt 400 skulpturer og byster (samt gemmer, mynter og manuskripter). Den sto rundt om i Roma på så forskjellige steder som i Palazzo Farnese, Giardini Farnese, Villa Farnesina, Villa Madama. De utstilte eksemplarene består derfor av gjenstander som ble funnet i Roma på 1500-tallet, og som kom til Napoli fra 1787 av.

Kolossalstatuen av Herkules som hviler etter en av sine heltedåder, ble funnet ved Caracallas termer i 1545 og sto i Palazzo Farneses indre gårdsrom i Roma. Det er en marmorkopi vi ser, gjort av Glykon fra Athen (signaturen står under klubben han støtter seg til). Originalen var i bronse, gjort av Lysippos.

Det såkalte «marmorfjellet» er en enorm skulpturgruppe som fremstiller myten om hvordan dronning Dirke blir bundet til en okse av

Fra Pompeii kommer mange vakre portretter av privatpersoner. Som her er disse idealiserte fremstillinger av byens kvinner og menn, dersom de ikke rett og slett er prydekunst. Denne mosaikken er gjort i hellenistisk gresk stil, av ørsmå biter av stein, og museet har mange eksempler på slike.

sine stesønner, for at denne skal dra henne opp på et fjell, dette som straff for hennes ugjerninger mot familien. Den romerske kopien vi ser, gjengir et hellenistisk arbeide fra det annet århundre f.Kr., som var skapt av kunstnerne Apollonios og Taurikos. Den har stått i hagen til Palazzo Farnese i Roma, hvor Michelangelo brukte den som del av en fontene. Men vi kjenner mer av gruppens historie. For den var eid av selveste Asinius Polio – en viktig litterat og kunstlserker på Augustus' tid – som hadde «dånt» den fra Rhodos og stilt den ut i Romas første offentlige bibliotek. Marmorgruppen er nevnt av Plinius den eldre; det er han som gir oss navnene på skulptørene. Den kom til Napoli i 1788 og til museet i 1826.

Et annet mesterverk er marmorskulpturene av tyrannmorderne Harmodios og Aristogeiton, en romersk kopi fra Villa Adriana nær Tivoli utenfor Roma. Tyrannen de myrdet, var Hipparkos, yngste sønn av tyrannen Peisistratos. Originalen har opprinnelig stått på Athens agora (torg). Den ble stjålet av perserne i 480 og ført til Susa, der Alexander den store gjenerobret den, men da var en ny gruppe blitt laget – og det er denne vi her ser en kopi av. Den er gjort omkring 477 av Kritios og Nesiotes, men det er en romersk kopi vi finner i Farnesesamlingen, fra 100-tallet e.Kr.

Andre perler fra Farnesesamlingen er statuer og byster av så forskjellige personligheter som keiser Hadrians kjære Antinoos, bysten av Homer, hermen av Sokrates (en slags halv-skulptur som viser hode og penis), og mange flere. Mest oppsiktsvekkende er imidlertid den berømte farneseskålen som er utskåret i et stort stykke sardonix, som den unge Octavian tok med seg fra Alexandria etter seieren over Antonius og Cleopatra i 31 f.Kr. Deretter vandret den blant verdens konge- og fyrstehus: Den kom til Konstantinopel og senere Persia, den har tilhørt både familien Medici og Farnese.

Slik er høydepunktene i samlingen som ga opphav til dette unike museet, og det er logisk å begynne her.

Men skatter fra Campania er også å finne i grunnetasjen. Går du til venstre for hovedtrappen og fortsetter inn i atriet, kommer du til en utstilling av kunstverk som skal under tak i nærmeste fremtid. Funnene fra gulfområdet er så mange at denne delen av museet gjennomgår en omfattende modernisering for å kunne vise frem så mange av dem som mulig. Noen bør nevnes i vår sammenheng.

Vi gleder oss spesielt over statuen av Eumachia (fra Pompeii), av Marcus Holoconius Rufus (i militært antrekk, også fra Pompeii), samt en praktfull statue av keiser Tiberius som yppersteprest, en slags kopi-ering av Augustus-statuen fra Prima Porta (den kommer fra teateret i

Herculaneum). Det er i denne del av samlingen at vi finner den kjente bronsebysten av bankieren L. Caccilius Jucundus (den ble funnet i hans hjem i Pompeii), han vi kjenner fra den store samlingen vokstaver som er nevnt tidligere. Vi kan også glede oss over en kolossalstatue fra keiserpalassene i Baia, den forestiller en av dioskurene Castor og Pollux og er gjort rundt 150 e.Kr. Den berømte Artemis fra Pompeii reflekterer en gresk original fra Segesta.

Men eventyret har bare så vidt begynt – vi fortsetter opp trappen.

GJENSYN MED BYENE

Mellometasjen er delt i to avdelinger: mosaikksamlingen til venstre og myntkabinettet til høyre. Det er i førstnevnte seksjon at vi nærmest flytter inn i alle de hjemmene vi nettopp har besøkt på vår rundtur.

Her finner vi først et virvar av dekorativ kunst fra de rikes hjem: små mosaikkdekorasjoner, særlig tablåer vi kaller «stilleben», som fremstiller livsglade motiver som fugler eller fisker, gjerne i kombinasjon. Vaser eller fat med frukt er en hyppig gjenganger. Mosaikkene er gjort i minimosaikkbiter (*lesserae*), en aleksandrinsk kunstform som kom til Pompeii under oskerne og sannnittene, før romerne overtok det hele. Plinius den eldre nevner i sin naturhistorie navnet på en mester i denne kunstformen, han het Soso og virket mye i Lilleasia.

To kjente mosaikker kommer fra den såkalte «Ciceros villa» like utenfor Herculaneum-porten: Den ene viser oss gatemusikanter, den andre en scene fra et teaterstykke (muligens av Menander). Villaen ble oppdaget på 1830-taller, men ble dekket til igjen like etter. Cicero kjempet faktisk som soldat under Sulla, og fikk da anledning til å bli kjent med denne attraktive regionen, noe som førte til at han bygde flere villaer her nede.

Like ved henger en svært imponerende frise hvor frukt og teatermasker utgjør et symfonisk motiv som kan ta pusten fra noen hver. Så fanges øyet av to kjente miniatyrer: skjelettet og hodeskallen, en alltid betimelig påminnelse om livets realiteter. En annerledes påminnelse er avbildningen av hunden i lenke, han som vokter inngangen til et rikmannshus.

Midt i værelset ser vi «faunen som danser», den lille bronsestatuen som har gitt navn til det største og rikeste privathuset i Pompeii («faunens hus»). Herfra kommer de vakreste av mosaikkene vi ser, og de utgjorde litt av en sensasjon den gang de ble oppdaget. Mest kjent er selvsagt den store «Alexander-mosaikken» som pryder fondveggen. Den var opprinnelig en gulvmosaikk, og en kopi kan ses på stedet. Kunstneren fremstiller en slagscene der Alexander konfronterer

Denne bronsestatuen av en dansende faun ble funnet i et rikmannshus i Pompeii, og har gitt navn til huset: «Faunens hus.» De moderne navn på privathusene er oftest tatt etter funngjenstander på stedet, eller fra fresker og annen dekor. Skulpturen er ganske liten og utgjør en av Nasjonalmuseets best kjente klenodier.

Den såkalte «Alexandermosaikken» kommer også fra «faunens hus». Den er gjort i 1,5 millioner mosaikkbiter og er en romersk kopi (fra 100-tallet f.Kr.) av et kjent gresk maleri. Originalen befinner seg her i museet, en moderne kopi finner vi i huset i Pompeii. Det er slaget ved Issos som fremstilles, der den unge makedoniske kongen stormer mot perserkongen Dareios' vogn midt i slagets tummel. Alexanders blick har noe overnaturlig og forklaret over seg.

perserkongen Dareios III, enten i slaget ved Issos eller Gaugamela (331 f.Kr.). Perserne er omringet av makedoniske styrker, det ser vi av de mange og lange lansene (*larissa*) som utgjør bakgrunnen i komposisjonen. Kunstneren fanger opp øyeblikket da Alexander stormer mot Dareios, idet dennes vognstyrer dreier hesten mot høyre for å unngå spydet som makedoneren er i ferd med å slynge mot ham. En av kongens «udødelige» livvakter dekker ham samtidig denne med sitt skjold. Alexanders ansikt er gudeligende og målrettet, perserkongen ser skrekklagen ut.

Mosaikken (gjort i en teknikk kalt *opus vermiculatum*) er inspirert av et berømt maleri fra kunstneren Filoxenos' hånd og er nevnt hos Plinius. Den ble funnet den 24. oktober 1831 og stammer fra tiden før romernes overtagelse av Pompeii. Målene er 5,82 x 3,13 meter og mellom en og to millioner mosaikkbiter (*tesserae*) er gått med til arbeidet. Disse er 2 x 3 millimeter i størrelse.

En litt særpreget godbit i samlingen er det såkalte «gabinetto segreto», som vi finner i et mindre værelse like ved. Her er en utstilling av eksplisitt erotisk kunst fra Pompeii, kunst som overrasket arkeologene

En oljelampe i fallisk format, med bjeller, er et av mange objekter i Nasjonalmuseets «hemmelige kabinet», et par værelser som huser erotisk kunst fra Pompeii. Noe av dette er mesterverk, både hva gjenstander og malerier angår. Her var adgangen strengt begrenset og bevoktet inntil våre dager. Samlingen viser oss de gamle som livsglade og frodige, alt annet enn det ordet «klassisk» gjerne innebærer.

Denne blå glassvasen skal være oppdaget i en av gravene i nekropolen utenfor Porta Ercolano, med selveste kong Ferdinand II til stede. Vasen fremstiller en innhøstingsscene, et dionysisk tema. Teknikken kalles «kameoglass»: En

og fikk de kultiverte til å omtale byen som «Sodoma». Poenget med dette er at erotisk kunst ikke bare var å finne i byens bordeller, men overalt ellers. De gamle var meget livsglade, det ser vi her inne, og helt upåvirket av den seksuallfiendtlighet som kristendommen medbrakte: De kjente ikke seksualangst eller fordommer mot avbildninger av kjonnsliv. For denne del av samlingen, som stammer fra de forskjellige steder i byen, viser oss seksualitet som del av tilværelsen, ikke som en parentes eller en hemmelighet. Her står vi med andre ord overfor et trekk ved antikkens mennesker som distanserer dem fra oss selv; i hvert fall har det vært slik inntil moderne tid.

Hit fikk ikke publikum komme og gå som i dag. Før 1967 var det restriksjoner på besøk her inne, faktisk krevdes det spesialtillatelse i begynnelsen, og denne ble bare innvilget personer av moden alder og av uomtvistelig moralsk vandel. Samlingen rommer veggmalier, skulpturer, gjenstander og annet. Mesterverket er selvsagt marmorgruppen av en faun som penetrerer en geit. Denne stammer fra det mest kultiverte sted i hele gulfområdet, Villa dei Papiri. Den ble funnet i 1752.

PRIMO PIANO – ANNEN ETASJE

Etasjen over rommer de største godbitene. Avdelingen til venstre inneholder funn fra Herculaneum, særlig det eventyret vi forbinder med utgravningen av Villa dei Papiri.

Først kommer vi til en mindre avdeling hvor vi ser mange bronsestatuetter av filosofer, slike som har prydet biblioteker og privatværelser i villaen. Det er særlig Epikur som går igjen, grunnleggeren av den filosofiske retningen som var opphav til Filodems tenkning, og som dominerer bibliotekets skatter (den filosofiske retning som ved siden av stoisismen ble mest dyrket av romerne). I det innerste rommet står utstilt to montre, hver med en forkullet papyrusrull, samt apparatet som i begynnelsen ble benyttet til å rulle disse ute, en primitiv og farlig fremgangsmåte. På veggene ser vi samtidig eksempler på tekster som er gjenvunnet. En sjarmerende bronsestatue av en gris på sprang utgjør en slags påminnelse om at epikureerne gjerne ble kalt «griser», som nevnt tidligere, på grunn av deres flokkmentalitet: De levde sammen i kommuniteter.

Så følger en stor sal hvor de viktigste bronsestatuene fra villaen er utstilt. De viser til fulle at villaen var et veritabelt kunstgalleri i tillegg til å være et av tidenes største privatbibliotek. I alt er her funnet 50 marmorskulpturer og 21 bronseskulpturer.

Mest iøynefallende er de mesterverk som prydet hagen og som vitner om gresk sportskultur: en romersk kopi av «Hermes som hviler»,

to sprintere og ikke minst statuen av en beruset satyr (fra villaens atrium). Hermesstatuen har hatt en dramatisk historie etter at den ble funnet: Sammen med andre gjenstander ble den gjemt i tilfluktsrommet i Monte Cassino, men stjålet en gang under krigen; først i 1947 ble den returnert. Fra en hage stammer statuer av danaider (oppkalt etter kong Danos' femti døtre, de som drepte sine menn og til straff måtte øse vann av et bunnløst kar til evig tid), diverse hermer, samt bystene av store menn, konger, vismenn og forfattere som lett lar seg identifisere (den såkalte «Seneca» er trolig et portrett av Menander).

Veggene prydes av Webers store og svært detaljerte kart over Villa dei Papiri. De hjelper oss til å identifisere funnstedene til de enkelte objekter i samlingen.

Herfra beveger vi oss inn i avdelingen som viser byen Napolis historie i bilder og kart, de vi innledningsvis refererte til i kapitlet om Napoli.

ANONYME KUNSTNERE I FLENG

Avdelingen på motsatt side av trappen rommer den store malerisamlingen fra Napoligulfen, samt utallige bruks- og kunstgjenstander. Her er det viktig å ta tiden til hjelp, og vi skal nøye oss med å kommentere noen av høydepunktene.

Inntrykket fra Villa dei Papiri forsterkes etter hvert som vi går fra rom til rom: Store og rike privathus var ofte rene kunstgallerier, ikke bare hva mosaikker og skulpturer angår, men like mye alle de maleriene som dekket vegger og tak. I så henseende kunne enkelte konkurrere med offentlige bygg som templer, basilikaer, bad og biblioteker. Det berømte maleriet av «Herkules som snur seg» fra Herculaneums store basilika er faktisk kopi av en original fra Diana-templet på Aventin i Roma. De andre maleriene fra samme basilika bekrefter hva slags by Herculaneum var.

Dekorasjonene fra Isis-templet i Pompeii har fått en egen avdeling (værelsene 79–82) som viser funnene fra utgravningene i 1764–66. Templet stammer fra 120-tallet f.Kr., men ble ødelagt i jordskjelvet i 62 e.Kr. Numerius Popidius Ampliatius gjenreiste dette til ære for sønnen Celsinus, derav følger at kunsten var i god stand i år 79. Maleriene stammer fra langveggen i en stor bankettsal (gr.: *ekklesiasterion*) som ligger like bak selve tempelbygningen. Samtidig lærer vi en god del om Pompeiis religiøse mangfold, det vil si: byens etniske sammensetning. Det er selvsagt ikke tale om så stor variasjon som den vi fant i Puteoli, men likevel er her mangfold å spore.

Maleriet som viser opptøyene i amfiteateret i år 59 e.Kr. er blitt

Denne enorme skulpturgruppen – kalt «Marmorfjellet» – utgjør den kanskje mest berømte delen av Farnesesamlingen, en svært stor samling antikk kunst som ble samlet i Roma under renessansen og som havnet i Napoli som resultat av forbindelsen mellom Farnesefamilien og kongehuset i Napoli. Samlingen er det første som møter den besøkende.

verdenskjent, ikke bare for sine realistiske detaljer, men like mye fordi vi har en skriftlig beretning hos Tacitus om hele begivenheten, slik vi har referert den i forrige kapittel. Slaget mellom de to nabobyene Pompeii og Nuceria endte med at senatet i Roma stengte amfiteateret i hele ti år, en straff som sved.

Vi blir ikke mindre fascinert av alle de landskapsmaleriene som prydet husene i Herculaneum og Pompeii. Plinius nevner at denne kunsten ble lansert av en viss Studius, som levde på keiser Augustus' tid. Det er oftest tale om miniaturer, små skildringer som viser oss kunstnerens opplevelse av livet i Napoligulven. Her er fantasifulle fremstillinger av havnepartier som sikkert sier mye om elegansen i noen av anleggene rundt gulven. Her er såkalte «arkitektoniske landskap»: fremstilling av bygningskomplekser, gjerne luksurvillaer. Vi finner mange og vakre pastorale scener – med dyr og mennesker, templer, fjell og skoger. Noen steder ser vi avbildet fiskedammer, de som egnen var berømt for. Andre steder finner vi elver og strender. Alt vitner om en frodig og livsglad region.

Hagedekorasjoner er spesielt frodige, for her var plassen stor. Den pryder ofte fontener (gjærne i mosaikkform) og mindre kultsteder. Veggdekorasjoner med samme type stilleben som i mosaikkunsten er det mye av: glassvaser og fat med frukt og grønnsaker.

En type miniatyrmalerier fører oss tilbake til Misenum og flåtehavnen der. For militære roskip dukker hyppig opp; disse er med på å gi kunsten i gulven en lokal koloritt. Men selv om krigsskip har vært å se fra tid til annen, har det vært til fredelige formål – administrative og diplomatiske – heller enn krigerskø. Den eneste gang vi vet at flåten ble satt på vannet i fredstid, var den gang Plinius forsøkte å redde folk under utbruddet.

Portrettkunsten finner vi kjente eksempler på her inne.

To arbeider peker seg ut, ikke bare ved sin berømmelse i moderne tid, men også på grunn av sine egne kvaliteter. Mest elsket er bildet av kvinnen vi kaller «Sappfo», fordi man trodde at hun kunne være den store greske dikteren, altså bilde av en inspirert dikter. Men dette er rent gjetttverk, all den tid det vakre ansiktet av en skrivende kvinne, grepet i et øyeblikk da hun stanser i skrivingen og tenker, er del av et dobbeltportrett, og kanskje et eksempel på «provinsielle intellektuelle», en måte å tilnærme seg et høyere ideal.

Det samme gjelder trolig det like kjente portrettet av Paquius Proculus med hustru, fra et hus som rommet et bakeri. Identifiseringen er tatt fra en valginnskrift fra veggen utenfor huset og gir oss derfor navnet på en kandidat til magistraturer. I virkeligheten het eieren

Terentius Nero. Igjen er det en idealisering av middelklasseborgere vi ser, begge er gjort aristokratiske og litterære. Mannen holder en bokrull i høyre hånd, hustruens skrivetavler er av det elegante slaget, hennes frisyre og øreringer vitner om det samme. Maleriet er malt i den hellenistiske tradisjonen som preger så mye av kunsten her nede, og behøver slett ikke være realistisk. Den taler heller om en elegant smak hva dekor i hjemmet angår, en som Pompeii hadde dyrket i noen tid.

Gå endelig ikke forbi den store modellen av Pompeii som står utstilt like ved og ble laget i årene 1861–64 av Felice Padiglino. Denne er et kunstverk i seg selv, fordi all kunsten er så godt gjengitt. Den viser oss utgravningene opp til 1879. Modellbyen er gjort i tre og kork, samt gips og papir. Dessverre er det vanskelig å få øye på alle detaljene fra der hvor vi står, men med et moderne kamera er det lett å fokusere og forstørre dem. Hva bruksgjenstander i bronse, glass, keramikk og sølv angår, er det bare å fryde seg over samlingen som venter litt lenger fremme. Her er alle slags arbeider for ethvert behov: Muggen, brett, fat, tallerkener, koppen og kar, bokser, speil – alt som preget dagliglivet. Solvskatten som ble funnet i «Menanders hus» av Amedeo Maiuri (i 1930) består av 118 gjenstander og veier 84 kilo. Midt i det hele ser vi også gladiatorhjelmene som ble funnet i amfiteaterets palestra.

Maleriene fra Stabiae kommer vi tilbake til i bokens neste del – det er på tide å begi seg videre i jakten på de hemmeligheter som resten av gulven kan by på. For den siste strekningen fører oss enda dypere inn i livet i gulven. Den viser oss også viktige sider ved livet rundt Vesuv og langs resten av gulven idet utbruddet forseglte det hele.

Utsikt fra Anacapri mot Vesuv. Bildet er tatt der hvor «den fønikiske trapp» kommer opp. Like ovenfor til høyre ligger Axel Munthes berømte Villa San Michele. Vesuv og Capri utgjør Napoligulfens ytterpunkter.

ROMERSKE HUS – I ALLE FASONGER

Vår reise rundt Napoligulfen fortsetter fra Pompeii til Capri, skjønt vi ser oss først om i landskapet rundt vulkanen. I dette vidunderlig rike jordbruksområdet befant byene vi har besøkt seg. Det er dette som forklarer all rikdommen – den som ga distriktet verdi i tillegg til all naturskjønnheten.

Denne etappen er også rik på minner fra tiden før år 79, minner av alle slag. Men det er ikke begravde byer vi skal oppsøke denne gangen, det er heller hus i alle fasonger og størrelser, fra de store til de små. Og dette må forklares nærmere.

Det antikke samfunn var et bysamfunn, vel og bra. Men en «by» i antikken var ikke riktig det samme som i våre dager, som nevnt tidligere. For byene hadde hvert sitt distrikt, som de levde av og som de samtidig betjente. En antikk «by» består derfor av by pluss landsbyer pluss gårder. Slik ser hvert distrikt ut: by – landsby – gård. Pompeii var derfor en geografisk og økonomisk enhet, med grenser til neste «by», som var Nucera, som grenset til Nola, som igjen grenset til Beneventum og så videre, hele Italia igjennom. Dette gir samfunnet den dynamikk som preger bylivet. For disse lever av sitt distrikt – med landsbyer og gårder – samtidig som distriktet lever av byene, med alt som disse kunne by på og som landsbyene ikke eide: industri, underholdning, undervisning, legekunst og lignende. En landsby var stedet der bondene og

arbeiderne levde, men uten en by å støtte seg til hadde disse hverken tilgang til det de trengte, eller fikk avsetning for sine varer.

En vekselvirkning ble resultatet av denne strukturen, ikke utnyttelse og utpressing. De var avhengige av hverandre, og distriktgrensene var nøye regulert, ikke ulikt den cirkumferens våre byer tidligere hadde.

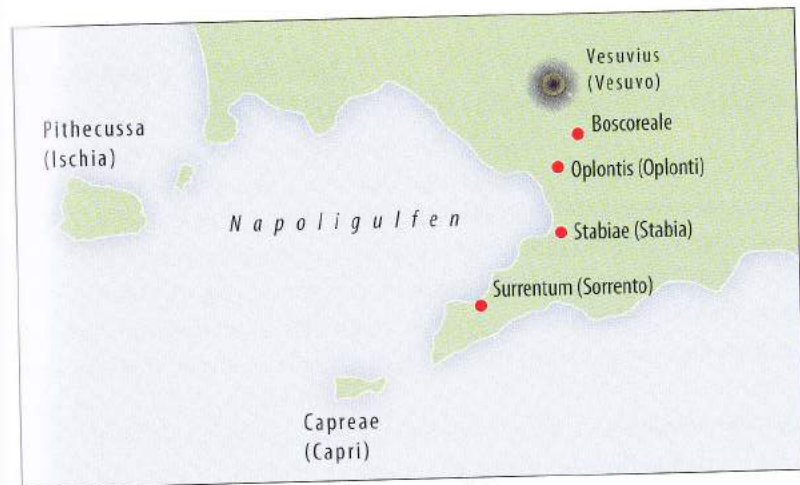
Vesuv begravde nemlig landsbyer og gårder i fleng. I tillegg kom mange luksusvillaer, de som Campania var så rik på, og som representerte et hjem nummer to for rike romere. De hadde jo begynt å installere seg her nede allerede før Sullas kriging mot den gamle lokalbefolkningen i området. Følgelig blir vi kjent med livet på gårdene i tillegg til flere luksusvillaer; to av disse kan ha tilhørt keiserfamilien. Vi skal se hvordan godseierne levde, og hvordan bondene hadde det. Arkeologiske undersøkelser har avdekket en hel del viktige fakta om jordbruk og dyrehold i tiden før utbruddet. Samtidig får vi et innblikk i det vi kalte Pompeiis mektige landadel. Gårder kjenner vi noen av etter hvert, skjønt få er utgravd. Det er verre med landsbyene, de er nærmest for navn å betrakte, og det er nok av dem som har tvilt på deres eksistens. Men dette er noe tiden vil rette opp, her gjøres stadig nye funn.

Så følger flere byer. Stabiae er en havneby som i dag er kjent for noen romerske luksusvillaer på et platå ovenfor og bakenfor selve havnen. Men disse er det viktig å få med seg, for her er det mye å lære om otiumtilværelsen til dem som hadde råd til å innrette seg på denne måten. Byen selv er forsvunnet, det samme gjelder havnen, der Plinius landet etter sitt forgjeves forsøk på å nå Herculaneum og redde Rectina og hennes folk, kanskje også biblioteket i villaen hennes.

Surrentum var en gammel by i romersk tid, av gresk opprinnelse. Her finner vi rester av både gresk og romersk nærvær, men på nokså forskjellig vis. Dette er en side ved det moderne Sorrento som dagens turisme lett går glipp av.

Capri – det greske Capreae – var viden kjent for sin naturskjønnhet og sine keiservillaer. De sistnevnte står det tilstrekkelig tilbake av til at de fortjener seriøs oppmerksomhet.

Med andre ord vil denne bokens andre del gjøre oss kjent med terrenget rundt Vesuv og den strekningen som fører til Sorrento. Her er mye å se og mye å lære, for Vesuv har tatt vare på mange klassiske skatter og hemmeligheter. Enda flere ligger under den vulkanske jorden og venter på å se dagens lys.

Villa B kan ha kommet mangede fra, for så mange kan ha umulig bodd på gården; de fleste av dem hadde søkt sammen i ett av værelsene. En av dem hadde til og med bragt med seg en samling mynter, den største myntskatten som er funnet i hele regionen: 101 gullmynter (*auri*) og 212 sølvmynter (*denarii*). De eldste av disse stammer fra år 157 f.Kr. og vitner derfor om historisk interesse – hele 90 prosent av sølvmyntene går tilbake til republikkens tid og antyder at dette var en privat samling. Like ved fant man et smykkeskrin som hadde falt ned fra etasjen over da denne styrtet sammen. Overetasjen rommet for øvrig en luksussuite for eieren, utsmykket i det vi kaller «fjerde pompeianske stilart».

Mens Villa B ikke er tilgjengelig for publikum, er Villa A blitt en stor turistattraksjon.

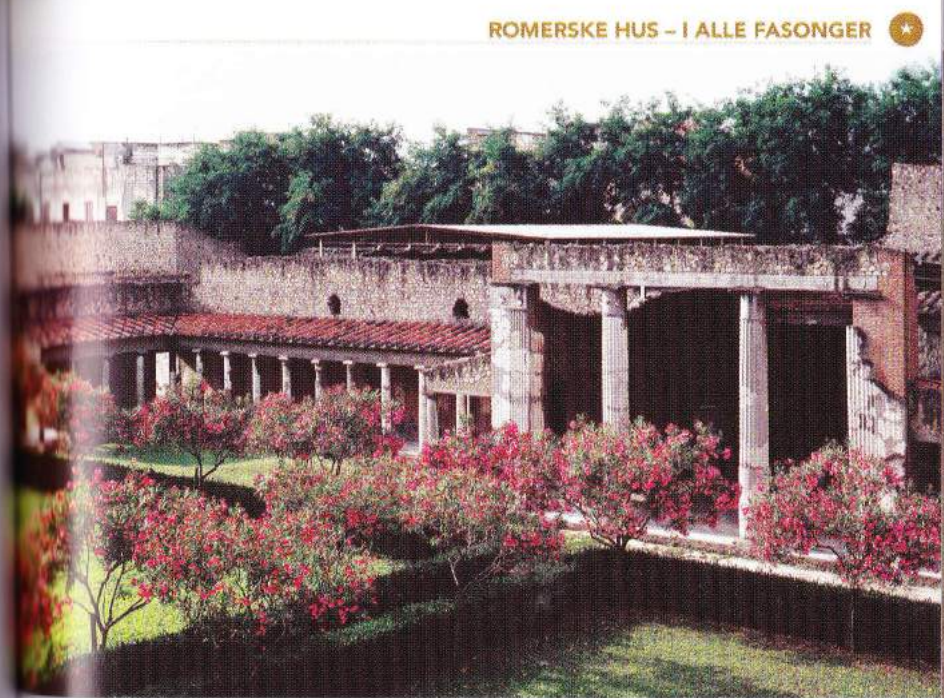
«POPPAEAS VILLA»

Denne kalles gjerne «Villa Poppaea», av grunner vi straks skal komme tilbake til.

Dette er et usedvanlig stort atriumhus, av den typen vi bare har et par eksempler på fra Pompeii og Herculaneum. Her er flere atrier og peristyle, over 100 værelser, samt store hageanlegg. Det ble først oppdaget på 1700-tallet, dernest forsøkt utgravd i 1838–40, men det vi ser i dag, er resultat av et omfattende arbeide som ble iverksatt i 1964, etter at staten hadde ekspropriert eiendommen. Når ikke hele villaen er tilgjengelig, skyldes dette at veier og anlegg i nærheten har hindret videre utgravninger. Villaen er så å si sammenklemt i et hjørne mellom Via Sepolcri og en kanal for elven Sarno mot syd. Det var derfor utgravningene stanset opp i 1984.

Villa A kjenner to bygningsfaser. Den første går tilbake til femtitallet for århundreskiftet. Det er tale om en større villa som sentreres omkring et atrium, av den typen vi gjenkjenner fra byene. Villa A har derfor vært bygd som en otiumvilla ved havet, en sommerresidens, mest sannsynlig for en av familiene fra landadelen i Pompeii, ikke for nobiliteten i Roma, og slett ikke for dem som bodde og arbeidet i Oplontia. Samtidig vitner den om livet i gulfen etter romernes maktovertagelse fra Sullas tid.

Den andre etappen stammer fra siste del av 50-tallet e.Kr., keiser Neros tid. Denne består av et svømmebasseng (*natahio*) som er 61 x 17 meter i omfang, som var rikt prydet ned skulpturer, med hageanlegg mot øst og en egen gjestefløy mot vest. Denne nye delen utvidet villaen betraktelig og forteller oss at eierne har blitt rikere og viktige. Resultatet er således blitt en villa som er 130 meter lang og 110

Oplontis lå ved elven Sarnus' utløp og kan ha vært havneby for Pompeii. Her er også funnet spor av luksusbebyggelse og et større bad. Bildet viser den nå så berømte «Villa A», en av to større villaer på stedet. Den er også kjent som «Villa Poppaea», siden man har antatt at den tilhørte keiser Neros gemalinne Poppaea Sabina, som var fra en kjent familie i Pompeii. Familien kan ha bygd villaen i det første århundret f.Kr.

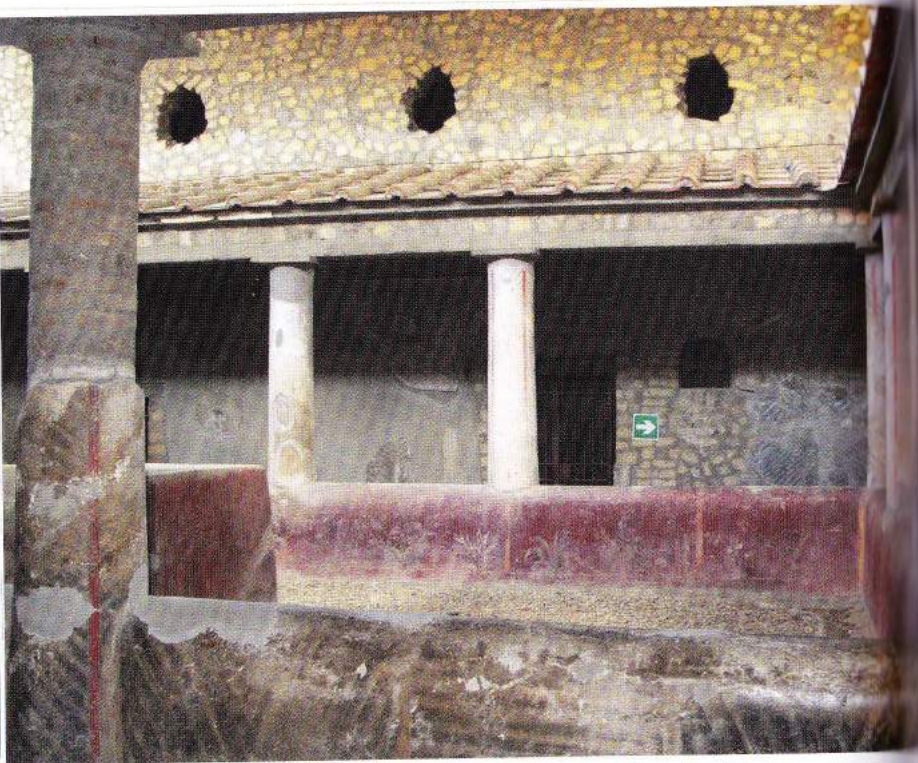
meter bred, og 3650 kvadratmeter inneareale med pergola, dammer og hager. Her er flere trapper til etasjen over, og mange korridorer for tjenerne.

Stedet var under renovasjon i år 79. Ingen skjeletter ble funnet på stedet, hverken av dyr eller mennesker. Skulpturene fra hageanleggene ble funnet på ett sted, møbler mangler, kjøkkenet står ubrukt tilbake, lamper og en del søyler er stuet bort. Alt dette kan lett forklares av jordskjelvet i 62. Men det er andre ting som også kan tyde på at stedet har skiftet eier før utbruddet, forhold vi straks skal komme tilbake til.

Først besøker vi selve villaen.

Det er fremfor alt dekorasjonene som gjør stedet berømt i dag, og de som kommer hit, gjør det gjerne for å se det som er det best bevarte av romersk malerkunst, og som må studeres *in situ*, her i Oplontis, for kunsten er aldri blitt flyttet. Her er det bare å tilegne seg og nyte det man ser, for dette er høydepunktet av alt vi finner i Napoligulfen.

Kunsten det er tale om, er blitt inndelt i fire såkalte «stilarter», mønsterdekorasjoner som går igjen og igjen, i utallige varianter, vi har støtt på dem alle for.

Bildet viser et mindre atrium fra Villa Poppaea, med karakteristiske dekorasjoner. Når romerne bygde stort, gjorde de det på den måten at de flerdoblet eksisterende strukturer i stedet for å bygge noe annerledes. Villa Poppaea har således flere eksempler på samme bygningsselement, som her. I alt er det tale om rundt 100 værelser.

Stil 1 kalles gjerne «strukturell» og er av hellenistisk herkomst: Den består i imiterte marmorblokker malt på stucco (kalk/gips), «kvadratisk» er kanskje et bedre ord; den skriver seg fra republikkens tid, ca. 200–100 f.Kr. Stil 2 er den såkalt «arkitektoniske», fra ca. 100–1 f.Kr., og bruker forskjellige dybdeperspektiver; den gjengir arkitektur, bygninger, og blir derfor illusorisk. Overgangen fra 1. til 2. stil blir imidlertid knyttet til de romerske kolonistene i Pompeii, mens de gamle husene var dekorert i 1. stil, i republikkens siste århundrer. Stil 3 er kalt «ornamental» fordi den utelukkende opererer med flateperspektiver og er stilisert; den er fra første halvdel av det 1. århundre og oppstår derfor under keiser Augustus og hans klassiske kulturprogram. Stil 4 derimot står for det motsatte: den er «fantastisk» i betydningen fantasi-full, og kan tolkes som en utvidelse av stil 2. Den er meget forseggjort, nesten barokk. Vi forbinder den særlig med keiser Neros tid, som var en storhetstid for kunsten generelt.

selv er dette tegn på at en streng kronologisk tolkning av disse ikke passer med bruken, slik vi finner det her og i Pompeii. Faktisk virker det som om man har benyttet seg av dem alle, alt etter behov, og av denne grunn kan vi trygt kalle Villa A for «huset med tre stilarter». På sin egen måte motbeviser villaen de moteteorier eller trender som ofte forfektes.

Her inne faller det naturlig å spørre om kunstnerne og deres arbeidsmetoder.

Malerne arbeidet seg ovenfra og ned, ved hjelp av stillaser. Taket kom alltid først, dernest frisene øverst på veggene. Vi finner at fresketeknikken er den samme som er blitt fulgt i senere tider: En våt gipsflate blir malt før den rekker å bli tørr, slik at malingen tørker sammen med flaten den er malt på, og på denne måten forhindrer man at den skaller av senere. Arbeidet foregår derfor under tidspress, og mange har antydning at de kan ha hengt opp vått tøy for å holde stukken fuktig så lenge det var nødvendig (slik de gjorde i renessansen). Faktisk mener man å ha funnet et hus i Pompeii der malerne ble stanset av utbruddet i 79: en halvferdig vegg, krukke med maling og diverse redskaper ble funnet på gulvet da kunstnerne tok flukten.

Fargene er gjennomgående syv i tallet: sort, hvitt, blått, gult, rødt, grønt og oransje. De som var billigst å fremstille av disse, var sort (av sot) og hvit (av gips), her var bindestoffene egg og vann. Dyrest var blått, som derfor ble litt av et statussymbol. Dette fordi pigmentene ofte måtte utvinnes utenfor Italia, for eksempel i Spania, og malingen ble svært kostbar.

Men de gamle signerte ikke sine bilder (noe grekerne var flittige med å gjøre), følgelig er det en anonym kunst vi iakttar. Det lengste man har kommet i retning av identifikasjon, er å søke etter den samme «hånd» eller pensel på flere steder, uten at dette har avgitt sikre resultater. Selskapene som drev med dekorasjonskunst, var formodentlig små og private, noen kan ha vært fastboende i byene, andre ambulerende. I Pompeii fant man et malerverksted med over 100 forskjellige malingskrukker, samt mye utstyr for blanding av fargene. Her i Villa Poppaea er kunstnerne antagelig av de beste; kanskje kom de fra Roma i perioden da huset ble utvidet.

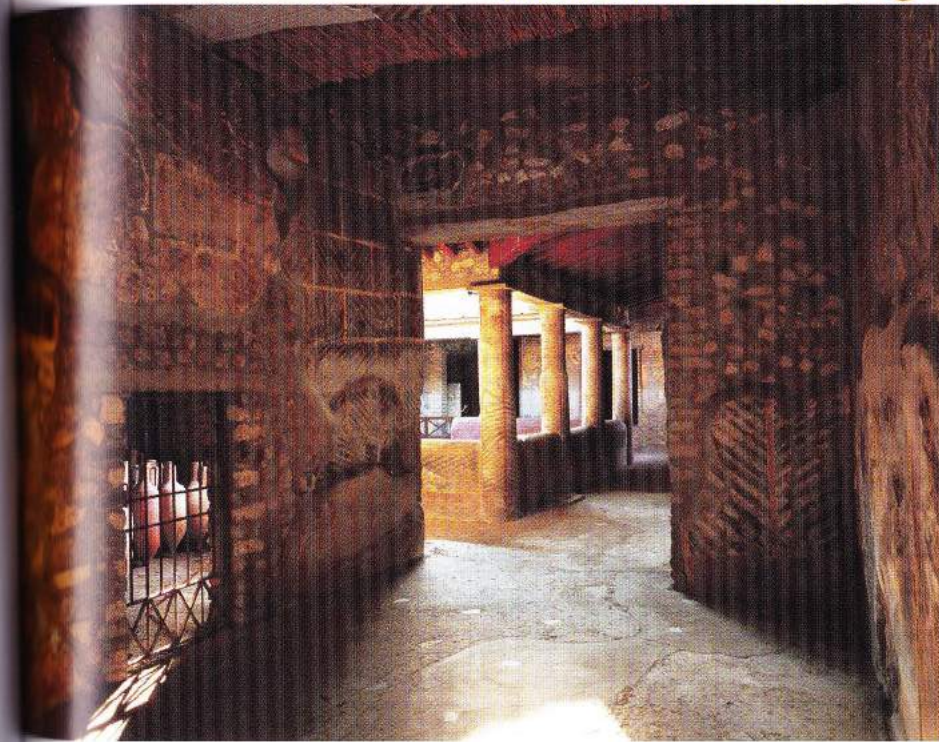
Et spørsmål som diskuteres i det uendelige, er den såkalte «pompeianske rødfargen» – *rosso pompeiano*. Er den ekte, eller har den blitt så skarp som vi finner den, på grunn av varmen under vulkanutbruddet? At det er rødt som gir freskene her nede sitt spesielle preg, er noe av det første som slår oss. Men var den opprinnelig så fremhevet, nesten overaksentuert, som vi ser i Oplontis og i Pompeii (særlig i Villa

dei Misteri)? Hva sistnevnte sted angår, ble maleriene i mysteriefrisen kraftig restaurert etter at de ble funnet i 1909. Men det er ikke tilfelle her i Oplontis. Likevel gjenstår muligheten av at varme har fremhevet denne fargen fremfor de andre. Hvis ikke viser den oss en forkjærlighet for det briljante og varme i kombinasjon, noe som sier oss en del om de gamle.

Vi skal være klar over at værelsene generelt var små og mørke, dette forklarer design så vel som fargeprakten. Utsmykningen bidro nemlig til å utvide rommet, til å skape illusjoner og dra det ut i naturen eller inn i et større værelse, slik vi særlig finner i 2. og 4. stilart. Tematikken vil selvsagt avhenge av rommets størrelse og funksjon, akkurat slik Vitruvius forklarer i sin berømte bok om arkitektur (fra augusteisk tid). Variasjonen er imponerende, men gir likevel inntrykk av at kunstnerne arbeidet ut fra et fast repertoar som hver benyttet seg av, enten det gjaldt miniatyrer eller store veggkomposisjoner. Temaer ble gjerne hentet fra klassisk (gresk) mytologi, eller klassisk og hellenistisk kunst, slik vi har sett tidligere.

Villa A viser kort sagt hva arkitektur og kunstnerisk utsmykning er i stand til å oppby i senrepublikken og tidlig keisertid. Atriumhuset er like gammelt som sivilisasjonen i Italia er det, og går helt sikkert tilbake til etruskerne. Det er klima og materialer som forklarer valget av hustype, og muligheten for utsmykning. Siden Villa A er best bevart og best utsmykket av alle villaer vi finner i gulfen, er det viktig å gi seg tid under et besøk på stedet. Det er avgjørende å benytte seg av den lille guideboken som blir utlevert sammen med billetten ved inngangen, den foreligger på forskjellige språk.

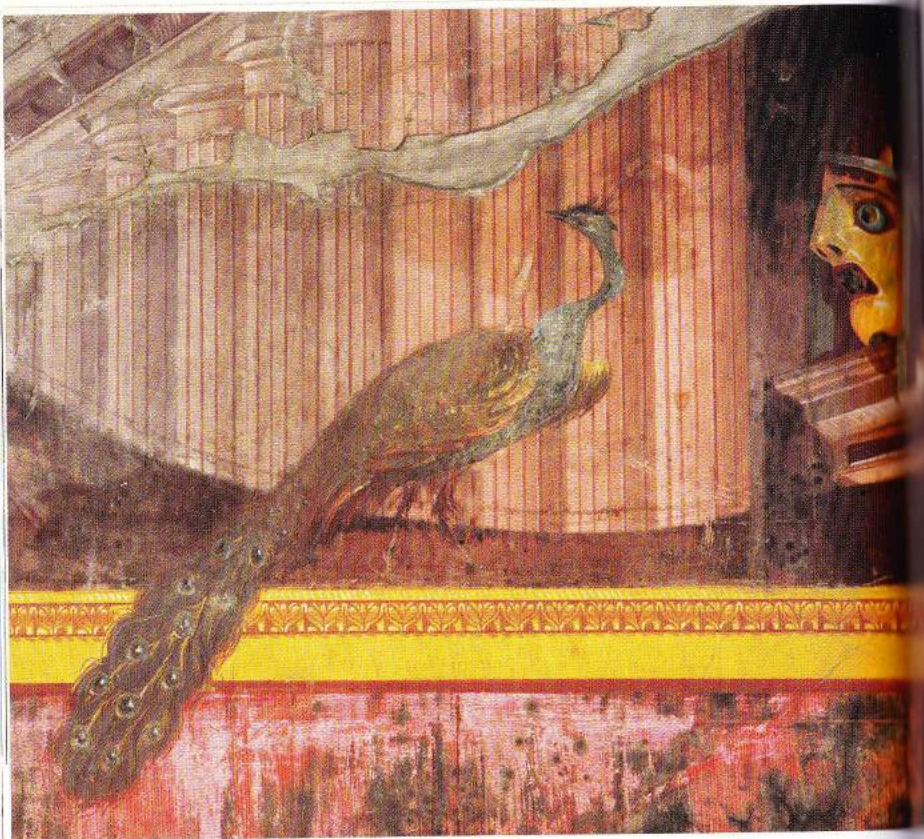
Av spesiell verdi er atriet, husets midtpunkt, utsmykket i 2. stilart, en form som på illusjonistisk vis gjør et stort rom enda større: Her er malte søyler, podium, trapper opp til en større sal, med dører inn til denne, samt en mengde detaljer. Badene, ved siden av kjøkkenet har hele tre værelser (*calidarium*, *tepidarium* og *frigidarium*), det er malt i 2. stil og rommer mange mytologiske motiver. Huskapellet (*lararium*) er malt i 4. stil, her ser vi tydelig alteret hvor statuettene av husgudene sto og hvor folk er kommet for å be. Tricliniet (spisesalen) har skyvedører som åpner mot havet og er kanskje perlen i det hele, malt i 2. stilart. De store veggene i salongen like ved har fresker som kan ta pusten fra noen hver. Soverværelsene er små, med nisjer for sengene; dekoren er vidunderlig her inne. Peristylet er, lik atriet, knutepunkt i hele arkitekturen, og disse er det flere av: to innendørs og ett mot den store hagen. De mange og lange korridorene vitner om at tjenerne skulle kunne

Villa Poppaea er svært stor, nesten av samme proporsjoner som en keiservilla. Mest imponerende er dekorasjonskunsten, den kan ta pusten fra noen hver. Oppgraderingen av villaen kom etter at Poppaea ble keiserinne. Villaen ble utvidet med en ny og stor gjestefløy, og hele anlegget ble dekorert på ny. Villaen sto tom da utbruddet kom i 79.

Den nye delen av villaen – fra 50-tallet e.Kr. – er den som ligger vest for det store svømmebassenget (*nataatio*). Her finner vi en større gjestefløy, med fire soverom (hver av disse har en mindre salong) og en felles sal med utsikt mot hagen. Disse er dekorert med naturmøtiver mot en gul bakgrunn og vender mot bassenget utenfor. Da det ble utgravd på 1970-tallet, fant man at bunnen i bassenget skrånnet mot syd, slik at det lett kunne tømmes og renses.

Tjenerne har ikke en egen fløy, som er det vanligste i romerske hus, men sov i annen etasje rundt et av de indre peristylet. Den store sommersalongen som vender mot hagen i nord, er av spesiell interesse, siden veggene her er blanke og åpenbart klare til redekorering; i tillegg ser vi søyler som står inn mot veggen i påvente av at arbeidene skal fullføres – noe de aldri ble. Hagen selv, den vi kommer ned til fra inngangen, har vært prydet av skulpturer og byster, mest sannsynlig fra klassisk kunst, men få av disse er bevart.

Denne påfuglen er ett av mange eksempler på dekorasjonskunsten i Villa Poppaea. Trolig er det kunstnere fra Roma som har stått for oppgraderingen av villaen. Disse tok spesialoppdrag og reiste rundt etter som oppgavene meldte seg. Men tar vi i betraktning det store behovet for slik kunst i alle luksusboligene rundt Napoligulven, kan de ha hatt fast tilhold her nede. Etter jordskjelvet i 62 har de sikkert arbeidet på spreng for å gjenreise prakten i private villaanlegg.

HVA VET VI OM POPPAEA SABINA?

Hvem er det villaen er oppkalt etter? Og hvorfor er hennes navn knyttet til Oplontis på denne måten?

Poppaea Sabina (30–65 e.Kr.) var keiser Neros annen hustru, og hennes navn dukker opp på amforaer funnet i villaen – det er forklaringen. Dessuten vet vi at hun var født i Pompeii, at familien var romersk landadel, at den hadde to hus i byen, samt industri i nærheten av Oplontis (murstein og teglstein). Hun stammet altså fra den høyere middelklassen. Hennes far var tidligere quaestor (embetsmann som styrte med statskassen), Titus Ollius, mens morfaren, Poppaeus Sabinus, hadde vært konsul, og det var morens familie som var promi-

Fire forskjellige forfattere nevner henne: Tacitus, Sueton, Josefus og Dio Cassius. Førstnevnte og sistnevnte understreker hennes skjønnhet mens de samtidig fremstiller henne som en politisk manipulerende og intrigerende kvinne, samt litt av en demimonde. Begge gir innbyrdes motstridende opplysninger om hennes vesen. Tacitus er særdeles hard i sin dom, han gir Poppaea skylden for alle som blir drept i keiserfamilien etter at hun kom inn i den: keiserens mor, keiserens hustru, andre rivaler, politikere og militære.

For Poppaea giftet seg i sosialt stigende retning: først i 44 med Rufius Crispinus (pretorianergardens sjef under Claudius, like til 51) og fikk en sønn med ham (som Nero senere lot rydde av veien). Deretter ektet hun den fremtidige keiser Otho. Under dette ekteskapet blir hun tidlig Neros elskerinne og får ham til å skille seg fra sin første hustru, Octavia, samtidig som hun får ham til å sende Otho som guvernør til Lusitania (Portugal). Dette siste skjer etter år 59, ifølge Sueton, men i 58 ifølge Tacitus. Så blir hun keiserinne, men først etter at Nero har myrdet sin mor i Baia for å få dette til (dersom vi skal tro Tacitus) – noe som er langt fra sikkert, siden Nero først ektet Poppaea i 62. Det var etter at hun hadde født ham en datter i 63, Claudia Augusta, at Poppaea fikk tittelen «augusta». Datteren døde etter bare fire måneder.

Men jøden Josefus skriver mye godt om Poppaea i sin selvbiografi. Hun var svært religiøs, lær vi vite, og støttet jødernes sak. Blant annet fikk hun noen fengslede prester satt fri takket være Josefus' egen intervensjon i Roma i 64 (året da byen brant). Han omtaler henne som «gudfryktig», noe som kan være generelt ment, men som også kan være et teknisk uttrykk for sympatisører med jødedommen. Et tegn på det siste er at hun ikke ble kremert etter sin død, men balsamert og begravet.

Det rår mye usikkerhet rundt Poppaeas død.

Sueton hevder at Nero hadde sparket henne i hjel da hun var gravid en kveld han kom sent hjem fra et hestevaddeløp og hun hadde bebredet ham dette. Det resulterte i et raserianfall der han sparket henne i mageregionen, noe som altså skal ha fått katastrofale konsekvenser (Tacitus gir en annen versjon av samme historie). Men det hele høres lite sannsynlig ut. Det som skjedde, var trolig at hun døde av komplikasjoner under svangerskapet en tid etter, enten dette hadde noe med sparkingen å gjøre eller ikke. Han kan selsagt ha drept henne uten å ville det. Nero elsket nemlig Poppaea, han holdt selv gravtalen under den offentlige begravelsen. Deretter ble hun lagt til hvile i Augustus' mausoleum og erklært guddommelig. Selv gikk han inn i en dyp sorg etter hennes død. Alt dette skjer i år 65, i Roma.

Eide familien – Gens Poppaea – det såkalte «Menanders hus» i Pompeii, slik det er blitt hevdet, og «de forgylte kupidoers hus»? Det er umulig å si. Det som derimot er sannsynlig, er at familien eide en stor villa ved havet, nær Oplontis, at dette ble hennes hjem nummer to ved siden av palassene i Roma. I så fall var det Nero som fikk utvidet villaen til det vi kjenner i dag. Om keiserparet kom på visitt til Pompeii i 64 – året da Nero debuterte som skuespiller og sanger i Napoli – er mindre sikkert. Men Poppaea skal ha gjort en del for byen, som til gjengjeld æret henne med en statue. En byste av henne er å se i Palazzo Massimo i Roma.

Villaen vil for alltid være knyttet til hennes navn, moderne arkeologi har sørget for det. Men hvem overtok den etter Neros selvmord i 68? Var det den nye keiserfamilien, flavierne, eller gikk den til andre fra nobiliteten? Var alt restaureringsarbeidet heller et resultat av jordskjelvet i 62?

Slike spørsmål får vi ikke svar på med mindre nytt materiale dukker opp. Villaen steg i verdi etter Poppaea og var nå keiserlig eiendom, så mye kan vi gå ut fra. De som arbeidet der, kom seg i sikkerhet, siden det ikke er funnet døde på stedet (i motsetning til alle skjelettene i Villa B). At det var hit Plinius styrte sine skip den 24. august 79, er lite trolig, all den tid villaen sto ubebodd, dessuten er navnet Rectina knyttet til Herculaneum. Det som derimot er sikkert, er at oppdagelsen av Villa Poppaea har beriket vår kunnskap om romernes liv i Napoligulfen før utbruddet. Dessuten setter den oss i nærkontakt med en vakker, men tragisk skjebne fra keiserfamilien i de siste årene det julio-claudiske dynasti regjerte.

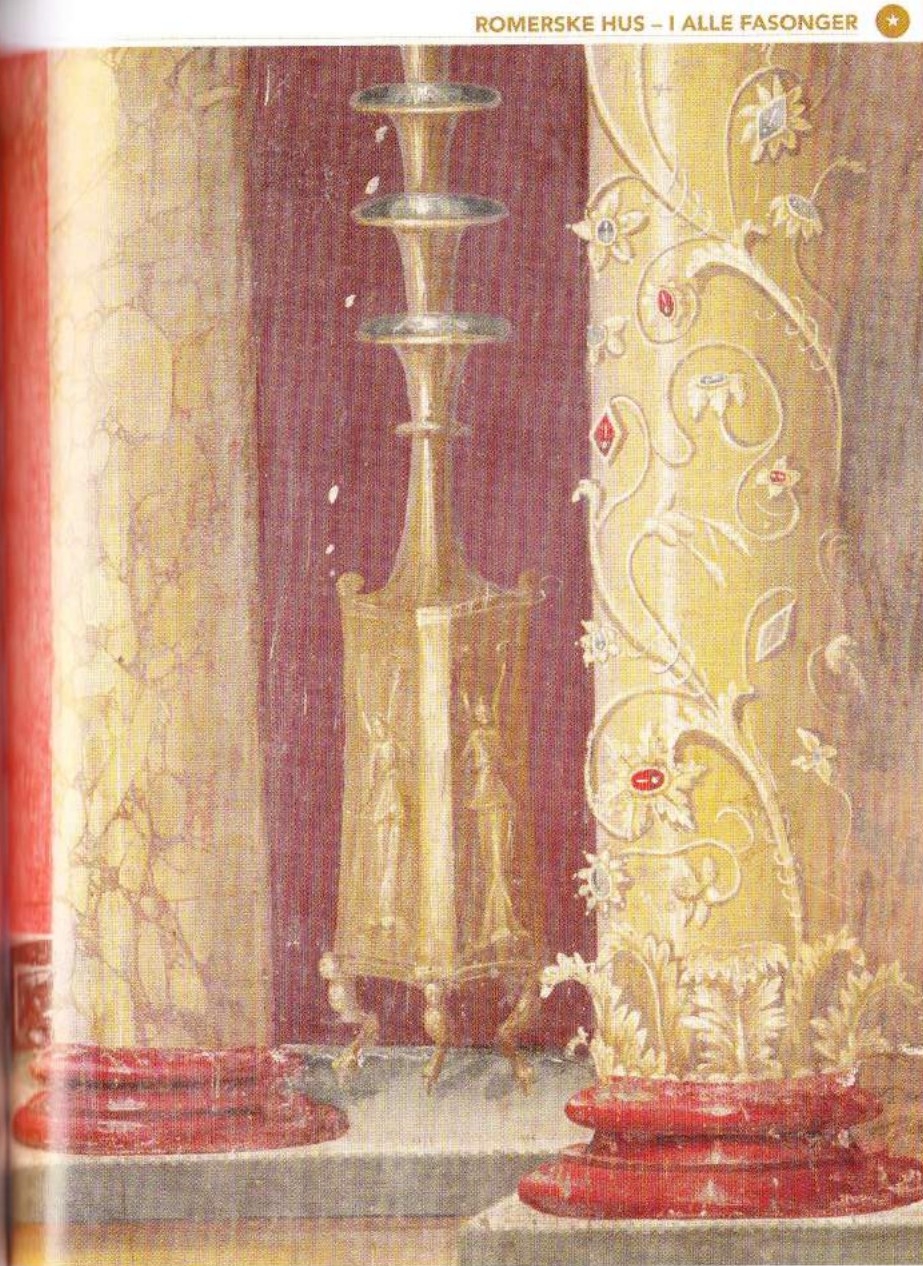
Det er nesten som om man ser og hører dem alle, der vi vandrer gjennom værelsene i villaen.

Poppaea søker ned hit med en del hoffpersonell, samt tallrike tjenere og slaver. Det er varmt i Roma, og aller søker til sjøen eller opp i fjellene. Familien er kommet fra Pompeii for å besøke sin berømte «augusta» og er blitt innkvartert i gjestefløyen. Nå spiser de sammen i det store tricliniet. Dørene er slått åpne på vidt gap slik at havbrisen kan forfriske sommernatten. Solen er i ferd med å synke i havet, og lampene vil snart bli tent. Fløytespillere og noen dansere er på vei inn for å underholde. Lyden av fest og latter fyller snart hele huset. Her diskuteres politikk, her luftes rykter fra hovedstaden, her senkes stemmene hver gang tjenerne ikke skal høre om de siste store skandalene.

Så forstummer værelsene og korridorene i Villa Poppaea.

Hun kommer ikke mer.

Poppaea er død

Bildet viser interiørkunsten i Villa Poppaea. Det er tragisk at vi aldri får kunstnerens navn. Det er med andre ord en anonym kunst vi møter på romersk jord – til forskjell fra den greske verden, der signerte man sine arbeider. Mange av dekoratørene hadde fortjent å få sine navn skrevet inn i historien, som i dette tilfellet: To søyler er malt på en av veggene, med mange ekstra detaljer.

VILLA RUSTICA – DEN ROMERSKE BONDEGÅRD

*Intet er edlere enn jordbruket,
intet er mennesket mer verdig*

(GATO MAJOR: OM LANDBRUKET)

*Gårdshunden skal være sterk,
kraftig bygd,
undersetsig og med et stort hode.*

(COLUMELLA: OM JORDBRUKET)

HAVE SALVE

(VELKOMSTORD TIL GJESTER I GULVMOSAIKK PÅ BADET TIL
NUMERIUS POPIDIUS FLORUS' VILLA)

I POMPEIIS DISTRIKT

Byens omland utgjorde et areal på ca. 200 kvadratkilometer. Dette strakk seg nordover og oppover langs Vesuvs skråninger. Lavlandet rundt Vesuv besto av dyrket jord, kanskje var det så mye som 150 gårder i Pompeiis distrikt (av de ca. 500 gårder som alt i alt lå rundt fjellet). Høyere opp var det beitemarker og jaktterreng, øverst var fjellet død, slik Strabo forteller. Han visste at det dreide seg om en vulkan. Men hvem leste Strabo? Hadde de gjort det, ville hans ord bare bidradd til å berolige dem alle, for han trodde at vulkanen var død, utbrent.

Dersom vi aksepterer at byens distrikt var så stort som vanligvis antatt, kan det ha levd ca. 25 000 personer under Vesuv, mennesker som var avhengige av byen for omsetning av varer, for utstyr og mange slags tjenester. I byen viser det seg at ca. ti prosent av arealet var dyrket jord: store hager som var vinmarker, tilhørende hus hvor det var vinproduksjon, med utsalg i butikken mot gaten. Arkeologene fant også spor av dyrehold innenfor bymurene: I en hage lå skjeletter av to kyr. Men hovedproduksjonen av matvarer lå i distriktet, der gårdene var å finne. 100 av disse ligger i kommunene rundt Pompeii: 30 i Boscoreale og Boscotrecase alene, hele 44 i Stabia-området. Frodighet, mangfold og overflod er nøkkelordene som fører inn til dette rike jordbruksområdet.

La oss først se på den delen som ikke var dyrket jord. Beitemarkene oppover fjellsiden forklarer hvordan det har seg at en flokk på 600 sauer kunne kveles og forsvinne ned en kløft i fjellsiden under jordskjelvet i 62, slik Seneca forteller. Tallet er sikkert overdrevet, men det dreier seg åpenbart om mange dyr siden episoden er nevnt i litteraturen. Men i dette beitedistriktet er det også en slags naturpark for villdyr. Vi kjenner til hjort, villsvin, villgeit, foruten et større utvalg fugler og alle slags småkryp. Dessuten fantes her skog i mange varianter. Vesuv var derfor et frodigere område enn i dag.

Det er på gårdene vi finner dyrket mark og produksjon av mat og drikke. Her er også variasjonen stor. Vanligst er vin og olje, dernest følger korn, frukt og nøtter. Kål og løk fra distriktet er omtalt i litteraturen for sine kvaliteter. Vin fra Pompeii er blitt eksportert til Syd-Frankrike og Nord-Afrika, noe som funn av vinkrukker bekrefter. Druene her nede ga viner som var sterke og søte, slik det er i vulkanske strøk, og disse egnet seg som eksportartikler. Eksport vitner om overflod: Her ble det produsert mer enn de selv trengte, skjønt storstedelen ble konsumert i byene på stedet. Samtidig er det funnet mange spor av import, også vin (fra andre steder som Sicilia, Rhodos og Kreta).

Villa Regina er en av de mindre gårdene rundt Vesuv. I alt regner man med at det var ca. 150 slike bare i Pompeiis distrikt, mot et totalt anslag på ca. 500. Gårdene produserte vin, olje, frukt, grønnsaker, nøtter og kjøtt. Avsetningen var til Pompeii, men noe gikk også til eksport, siden det er funnet vinkrukker herfra så langt borte som i Gallia og Nord-Afrika.

Husdyrene er de vanlige: svin, sauer, kyr, hester, muldyr og esler. Gårdshunder finner vi tegn til overalt, blandingsdyr som ble brukt til vakthold. Disse ble lenket, og det er grunnen til at arkeologene har funnet noen slike rundt om på gårdene, og i Pompeii. Ingen hadde tid til å løse dem da utbruddet kom, lyder forklaringen. Eller gjorde de nettopp det? For det er egentlig svært få hunder som har dukket frem fra aske og lava sammenlignet med mennesker (i Pompeii er ca. 2000 døde oppdaget hittil). Det mest sannsynlige er at hundene ble løst og fulgte med de som flyktet.

Vi skal nå avlegge gårdene i distriktet en kort visitt. Men først er det viktig å være klar over et par forhold, for gårdene varierer i størrelse, funksjon og rikdom.

En *villa rustica* er oftest et småbruk med få mennesker og dyr, og tilsvarende beskjeden produksjon. Balansen mellom inntekter og utgifter er hårfin i den antikke økonomien, og når alt var oppgjort, ble ikke

eksempel påføre økonomien en større belastning). Større gårdsbruk viser derimot atskillig velstand. Her er hovedforskjellen ikke bare større dyrkningsareal, men også dette at gårdshusene er delt i to fløyer: En for arbeiderne (slaver og tjenerne) – *pars rustica* – og en for eieren og hans familie – *pars urbana*.

Boligkvarterene kan være elegante og oppvise stor kunst i sine dekorasjoner, samt mange kostbarheter hva inventaret angår. Men de rike bondene bodde ikke her på permanent basis, de trengte heller litt komfort når de overnattet på stedet eller mottok gjester. Slavenes sov sammentrengt på kvisten i en egen fløy. Eierne bodde vanligvis i byen. De dro kanskje ut til gården om morgenen og vendte hjem igjen om kvelden. De som ble værende ute på landet etter mørkets frembrudd, var selvsagt slaver og arbeidere. Slavenes ble gjerne satt i stakk eller lenker for at de ikke skulle kunne rømme (dette ble manges endelikt under utbruddet ...). Husk at slaveopprøret under Spartacus fant sted i trakter som disse, og at de okkuperte Vesuv under krigen som fulgte.

På gårdene møter vi altså landadelen som bodde i Pompeii, samt spor av slaver og tjenerne.

EN ROMERSK BONDEGÅRD

Utgravninger har avdekket en rekke gårdsbruk, men ofte har det vært tale om skattejakt og amatørutgravninger, særlig hva de rikere gårdene angår. Resultatet er blitt at verdifulle skatter – fresker, sølvgjenstander og mynter – er blitt solgt eller auksjonert bort og befinner seg rundt omkring i Europas og Amerikas museer, eller på private hender.

Utgravningene har i det vesentlige konsentrert seg om Pompeiis nordlige forsteder. Disse fortsatte like til bygrensen mot Herculaneum, med mindre Oplontis hadde sitt eget territorium. Syv gårder nevnes i sammenheng med forstedene Boscoreale og Boscotrecase. De er alle dekket til igjen (med ett unntak) og vi må studere funnene i museer verden over; gårder fantes det selvsagt rundt hele byen og rundt hele Vesuv, men disse tilhørte ikke alle samme bydistrikt. La oss se på det som hittil er kommet frem i dagens lys etter nesten to tusen år under nedfallet fra utbruddet i 79.

Villaen som tilhørte *Publius Fannius Synistor* er den mest luksuriøse av disse, den ble reist og dekorert rundt i årene 50–40 f.Kr. Den kalles gjerne «Villa Boscoreale» og ble oppdaget i 1899 og utgravd frem til 1903. En tidligere eier var trolig Lucius Herennius Florus. *Pars urbana* – boligfløyen for herskapet – er utsmykket i 2. stil. Freskene fra soverommet står i Metropolitan Museum of Art, New York, mens andre deler er å finne i Napoli, i Louvre i Paris, i Holland og Belgia. Disse

regnes blant det ypperste vi kjenner av romersk malerkunst. «En aristokratisk villa rustica» er den ofte blitt kalt, og er et elegant sommerhus i tilknytning til en rik gård – «herregård» på norsk. Den kan oppvise et stort peristyl, med luksussuiten mot nord.

Villa di Pisanella (nær Boscoreale) er en annen riksmannsgård, utgravd i årene 1895–99 før deretter å bli dekket til igjen, en operasjon som faktisk gjentok seg flere ganger. Gården eide 24 hektar jord, har man regnet seg frem til. Her er nok et eksempel på en villa rustica som har to deler: en privat luksusfløy (med bad og annen komfort) og en arbeidsdel (med vinpresse og oljepresse). Den tilhørte bankieren Caecilius Jucundus og hadde stor produksjon av vin: 120 store vinkrukker ble funnet i det indre gårdsrommet, beregnet på salg til Pompeii. Her ble også den store sølvskatten på 109 gjenstander funnet, som nå befinner seg i Louvre og er utstilt der (den lå stuert vekk i vinpresserommet), de vitner om overklassens behov for raffinert luksus. I tillegg dukket det opp tusen gullmynter, disse er blitt spredt for alle vinder, og skatten er derfor vanskelig å rekonstruere.

Disse to gårdshusene er de mest imponerende. Men vi kjenner flere fra samme distrikt.

En villa i D'Acunzo i samme distrikt ble funnet i 1903 og begravd igjen like etter. Her fant man en del brønstatuetter i gårdens huskapell, *lararium*. Men de jordnære behov ble også ivaretatt: Et vareutvalg av gårdens produkter ble oppdaget nær inngangen, samt en bar (primitiv restaurant) like ved.

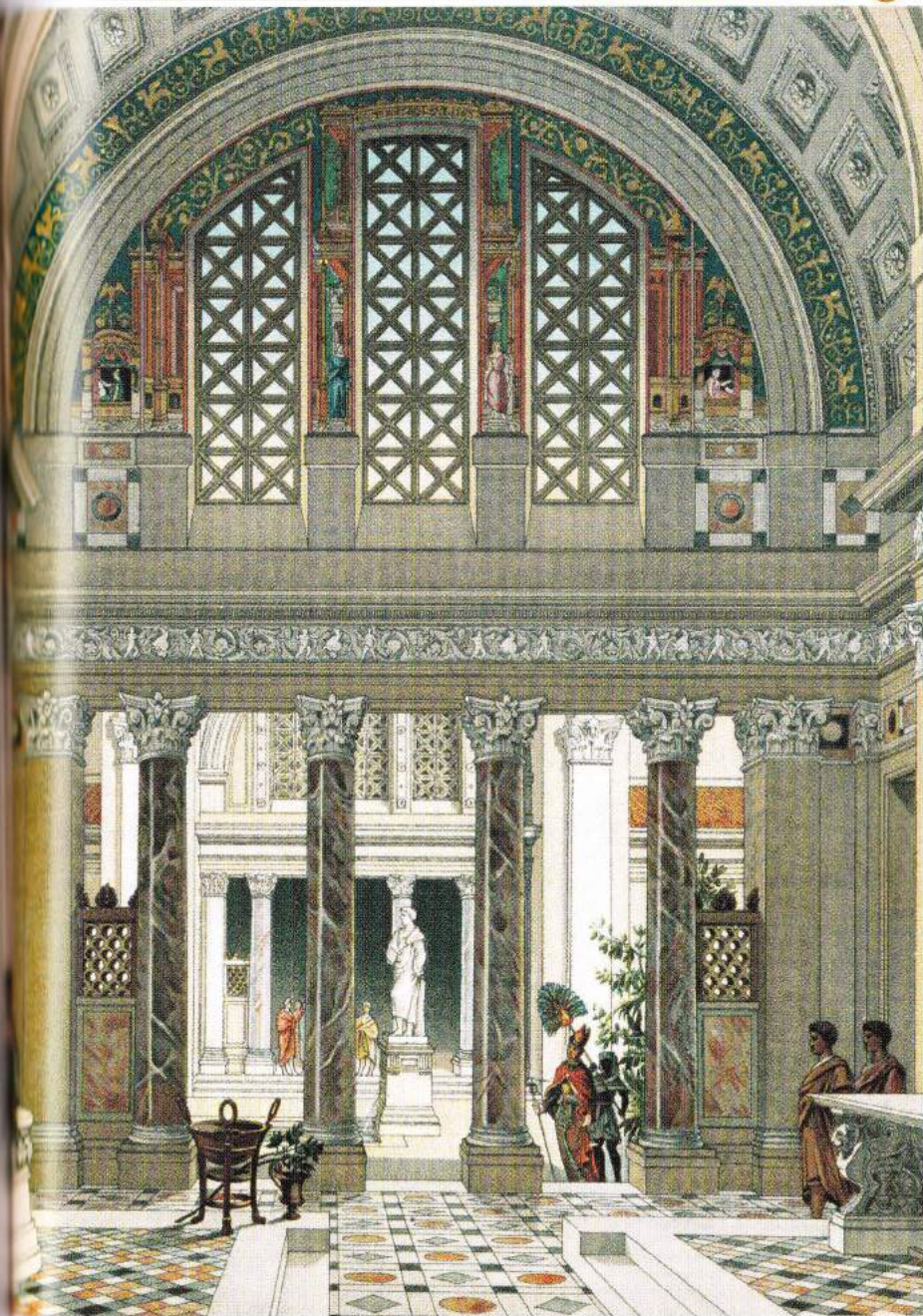
En annen villa, tilhørende Numerius Popidius Florus, ble funnet i 1906. Den er også bygd mot slutten av det 1. århundret f.Kr. Fresker fra denne er utstilt i museet «Antiquarium di Boscoreale». Best kjent herfra er badene, der innskriften vi siterte innledningsvis stammer fra.

En villa i Via Casone Grotto like ved ble oppdaget i 1986. Den er bare delvis utgravd. Man har konsentrert seg om *lararium* så langt.

En villa som tilhørte Marcus Livius Marcellus, dukket frem i 1928 og er delvis utgravd.

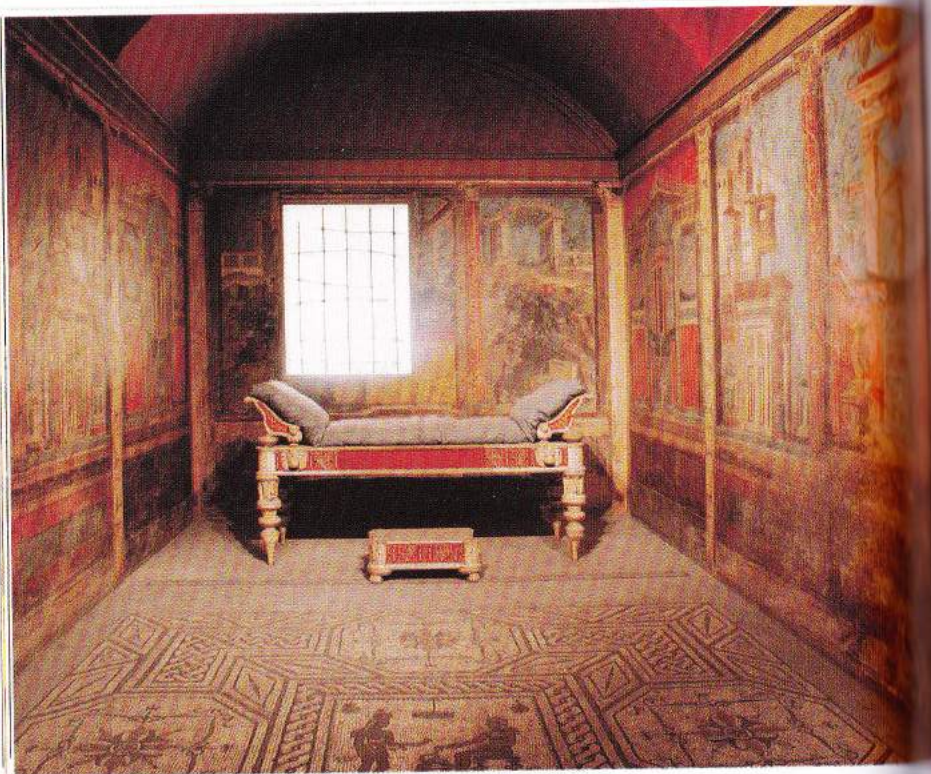
Slik ser kartet ut: noen få eksemplariske funn fra det som må være en hærs-kare av bondegårder. En observasjon er viktig – nesten ingen skjeletter er funnet på disse stedene. Vi står overfor muligheten av at de nesten alle har tatt flukten.

Det mest interessante er likevel den tilknytning gårdene hadde til hjertet i distriktet, byen Pompeii. De to var helt avhengige av hverandre, og vi har tidligere antydnet hvordan denne vekselvirkningen fungerte: Bondene som kom til byen med varer – trekkdyr var stadig å se

Denne rekonstruksjonen viser keiservillaen som tilhørte Agrippa, keiser Augustus' venn og general. Den ble begravd under utbruddet i 79. Her er det en helt annen verden vi trer inn i enn på gårdene eller i byens privathus. Kunstneren har brukt fantasien flittig, men mange trekk kjenner vi igjen fra palasser i Roma og andre steder. Her ble Agrippa Postumus sendt, for senere å havne i Surrentum.

Dette soveværelset (*cubiculum*) fra Publius Fannius Sylvesters villa nær Boscoreale viser hvor overdådig utsmykket herskapsfløyen på en herregård kunne se ut. Det hele er å se i Metropolitan Museum i New York. De store gårdene hadde to fløyer: en for slaver og arbeidere, og en for herskapet. Gårdene varierte svært i størrelse og rikdom. Dette eksemplet vitner om stor velstand. Dekorasjonene er fra ca. 50 f.Kr.

i Pompeiis gater – og de bragte diverse utstyr med seg hjem. Her er det bokstavelig talt spørsmål om frem og tilbake. Tiden vil helt sikkert supplere våre opplysninger om denne symbiosen mellom de to, skjont vi kjenner omrisset av denne historien ganske godt.

Hva med landsbyene – uten disse blir Pompeii litt av et avvik i det antikke landskapet?

Dette er et stort og ubesvart spørsmål. Noen navn dukker opp, men utgravninger i Pompeiis distrikt har ikke avdekket noe som kan minne om en landsby, mellomtingen mellom gård og by. Oplontis er en mulighet, som nevnt i forrige kapittel, men kan også ha vært mer enn en landsby, slik vi forstår ordet. Svaret får vi en gang i fremtiden, når arkeologien har fått bedre oversikt over distriktet.

Men vi er ikke helt ferdig med gårdene ennå. Den syvende og siste som ble utgravd, er ikke dekket over igjen og kan besøkes av de vitebe-

og samtidig imponerende museum – kalt *Antiquarium di Boscoreale* – som forteller oss det meste om regionen. Det hele befinner seg litt nord for Pompeii, i behagelig gangavstand fra Mysterievillaen.

VILLA REGINA

Slik kalles den gården vi kan se i dag. Den ligger lavt i landskapet, omgitt av fire vegger med vulkansk nedfall. En ny vinhage er plantet der den gamle sto, her har man sørget for å holde samme avstand mellom trærne som i gammel tid. Noen karboniserte trestammer står og iakttar oss der vi nærmer oss inngangen.

Dette er ingen storgård, men et beskjedent småbruk. Det ble bygd i siste halvdel av hundretallet f.Kr., lik de vi tidligere har nevnt, altså etter at romerne slo seg ned i Pompeii og byen ekspanderte. Gården ble utgravd i årene 1977–80, og navnet Villa Regina kommer fra stedet der vi befinner oss. Her er bare ti værelser i alt, to av dem er dekorert, ett er et lite *triclinium* (spisesal). Eierne må ha bodd i Pompeii, for soverom finnes ikke, og vi vet heller ikke hva han het.

Slavene sov derimot på gården, i annen etasje, som skikken var. Der ble de sikkert lenket fast av oppsynsmannen. Slaver var det rikelig av i perioder, alt etter som kriger og landevinninger forløp. Følgelig vil disse ha vært av utenlandsk opprinnelse og har sikkert talt mange forskjellige tungemål. I denne delen av Italia er det mest sannsynlig at slaverne kom fra Midtøsten eller Afrika. De var sikkert kjøpt på markedet i Puteoli, med mindre noen hadde kjøpt dem der for å selge dem videre i Pompeii.

Slavehold er selvsagt et av de trekkene ved det antikke samfunn som vi har vanskeligst for å akseptere (ved siden av dyrekamper og gladiatorkamper). Og romerne var kjent for å være strenge herrer, særlig etter oppstanden under Spartacus. Men til deres forsvar kan anføres at romerne hadde for vane å frigi slaver etter lang og tro tjeneste – slik slapp man selvsagt å fø på dem i det uendelige. Et tegn på gode forhold mellom eier og slave er det faktum at mange frigitte, som de kalles, valgte å bli hos sin gamle mester i sitt nye liv. Et lignende system er ikke å finne hos grekerne eller i gamle fororientalske kulturer, der var man slave for livet.

Produksjonsavdelingen er det mest interessante i Villa Regina. En gårdsplass full av lagerkrukker med vin viser 18 slike, det vil si ca. 10 000 liter (i Pisanella fant man hele 40). Vinpressen ser vi i et eget rom ved siden av gårdsplassen, den er av samme type som anvendes i dag. De vanligste druetyperne var *Aminae*, *Pompeiana*, *Holconia* og *Vernacula*. Dersom vinen ble omsatt i Pompeii, ville den garantere et

overskudd som gjorde gården bæringsdyktig.

Den beskjedne størrelsen oppveies av variasjonen i produktene. Selv om denne gården ikke målte så svært mange hektar, har trolig utvalget av vekster vært tallrik. Det meste av frukt og grønnsaker ble solgt i byen, kan vi gå ut ifra. Men hvor mange slag dette var, vetes ikke. Arkeologien kan avdekke spor av alle slags vekster, og dette er et arbeide som stadig skyter fart og medvirker til å gi regionen klarere konturer.

Vi vet at de dyrket korn i Regina. For på samme sted som vinpressen dukket frem, finner vi også en kornmølle av den typen som ble drevet rundt av to arbeidere eller slaver. Inne på kjøkkenet ser vi også en bakerovn, trolig til hjemmebruk. Dessuten kan de ha røktet bier. Nøtter var også vanlig på disse trakter. Kanskje ble her også dyrket løk og kål, som alltid ga god avsetning.

Det ble ikke funnet skjeletter av mennesker her, så vi tør anta at arbeiderne klarte å komme seg i sikkerhet under utbruddet. I det hele tatt må 24. august ha sett en hel folkevandring fra distriktet i retning Oplontis, Herculaneum og Napoli, men også til Stabiae og Surrentum – de som ventet til dagen etter, ventet for lenge. Vi kan lett se dem for oss: Mørket senker seg midt på dagen, solen er borte og det blir straks kjøligere, folk tar på seg varmere klær, de rasker med seg litt proviant, de gjemmer verdisaker på kroppen, de mobiliserer trekkdyr og kjer-rer, de trenger seg på for snarest mulig å komme seg vekk, slik Gaius beskrev fra Misenum. Kanskje var også villdyr begynt å ta seg ned mot bebyggelsen fra Vesuvus høyder. Men på veien mot Oplontis er det allerede svart av folk. Trengselen tiltar. Noen roper på gudene, andre på hverandre.

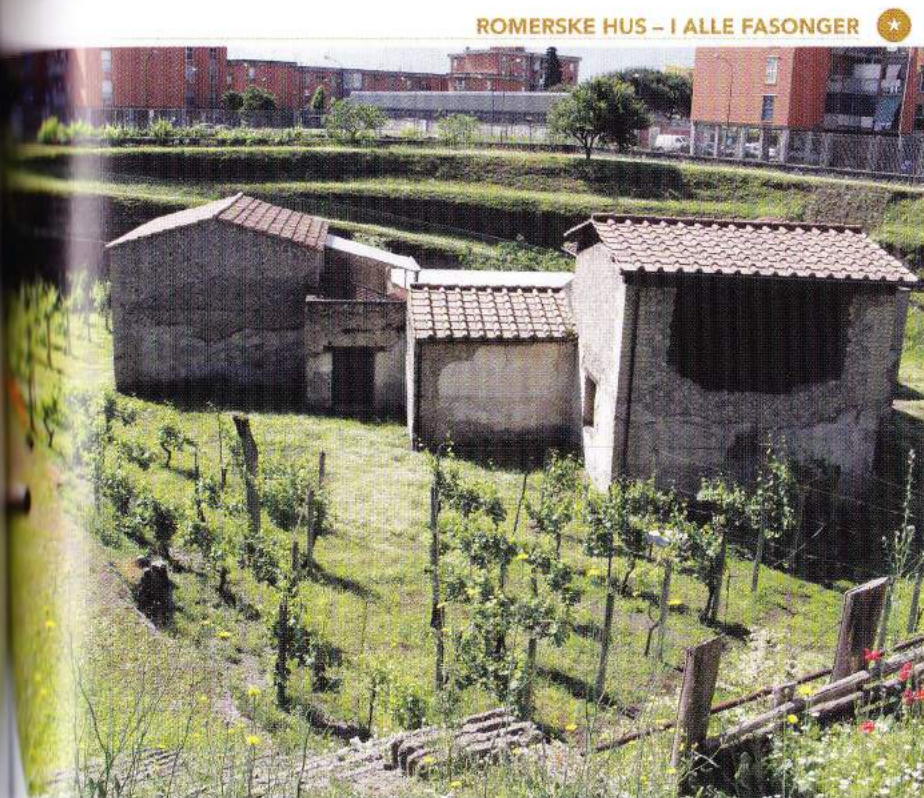
Den eneste som ikke deltok i utfarten fra Villa Regina, var en enslig gris – den døde på post og er å se i museet like ved.

ANTIKVARIET I BOSCOREALE

Dette er et helt moderne museum, fra 1991, og er viktig i vår sammenheng, for det er en slags nøkkel til forståelse av hele regionen. I to saler får vi en presentasjon av livet langs elven Sarnus i gammel tid, fauna og flora rundt fjellet, samt en god del funn fra villaene vi nettopp har omtalt. Utstillingen er kalt «Mennesker og miljø i Vesuvus territorium», og dekker det meste.

Sal 1 er viet miljøet.

Her ser vi først av alt en reproduksjon av Vesuv slik vulkanen er gjengitt på en kjent freske fra Pompeii. Den viser oss fjellet før utbruddet, med en høy og flat topp, langt høyere enn dagens fjell, godt

I Villa Regina har man plantet nye vinstokker der de gamle sto, og i samme avstand fra hverandre. Hele egnen rundt Vesuv kjennetegnes av stor frodighet: vinmarker og olivenplantasjer nederst langs fjellsiden, deretter beitemarker for husdyr, øverst er det rikelig med områder for vilt av mange slag. Den dag i dag er området rundt vulkanen kjent for sine gode viner.

over 2000 meter.

Hva kysten og elven angår, er det vist forskjellige diagrammer over de undersøkelser som er gjort i moderne tid, og som illustrerer endringer gjennom tidene. Nøyaktig hvor Sarno og havlinjen lå i 79 er fortsatt uklart, forskjellige teorier er forklart i detalj. Men den maritime faunaen er den samme som vi gjenkjenner fra mosaikker og fresker, en rik palett av all slags fisk. En annen kjent freske fra Pompeii er reproduisert, der Venus seiler langs kysten, omgitt av fisker av mange slag. Havet og elven er med andre ord en kilde nummer to til egnens rikdom, den kommer i tillegg til det som vulkanens jordsmonn allerede har skjenket denne delen av Campania. Følger vi elvens løp innover i landet, møter vi derfor et miljø med rik vegetasjon og et yrende dyreliv.

Men det er høydene rundt fjellet selv som gir mest informasjon om vegetasjonen, og som fremheves i denne delen av samlingen.

Vindyrkingen har fått en fremtredende plass, siden dette er et kjennetegn ved hele regionen, for husk at Vesuv er Bacchus' fjell. Men

frukttrær, oliven og kornmarker preger også landskapet. Lenger oppe langs fjellsidene er det villdyrenes fauna som illustreres, ideelle stork for jakt. Her gror også mange slags nyttige vekster: ville bær og frukter, sopp, medisinske urter og så videre. Fuglelivet er også viet stor oppmerksomhet, mangfoldig som dette er. En rik flora kan på sin side oppvise bartrær, løvtrær, eik og andre slag.

Samlingen burde vært ledsaget av en større studie eller en fyldig guidebok som kunne utdype dette verdifulle materialet. En folder er alt vi tilbys, men denne er langt bedre enn ingenting. Helt til sist ser vi gipsavstøpningen av den omtalte grisen fra Villa Regina, samt av en vakthund fra Pompeii som også døde på post.

Sal 2 illustrerer livet på gårdene. Utstillingen viser oss en rik variasjon i produksjonsmonstret. Her er egg, ost, foredling av frukter, kjøtt og annet. Her ser vi også en forkullet loff fra Pompeii, av en type som alle Italia-reisende straks vil gjenkjenne. Legg merke til de glassflaskene som ble brukt til medisiner, likeledes de kirurgiske redskaper som de gamle arbeidet med (vi har allerede sett eksempler på slike i Nasjonalmuseet). Medisinene ble utvirket fra planter og dyr. Luksusartikler mangler det ikke på, selv om vi er på landet, småartikler som speil, parfymeflasker, en kam, en pinsett, diverse beholdere for salver, alt som tilhører en dames toalett.

Det er særlig funnene fra Villa Regina som fremheves.

Vi gjenkjenner straks de vanlige oljelampene i terrakotta, fat, krukker, og de bruksgjenstandene vi fant i Nasjonalmuseet. Utvalget i metallredskaper er også stort: sigd, hammer, øks, sag, alt som trengtes til gårdens drift. Vi ser kjøkkenredskaper og dekketøy. Dessuten står det en statuett i marmor her av guden Bacchus, fra villaens lararium.

Midtpunktet i sal 2 er den store modellen av Villa della Pisanello. Dette er en svært nyttig rekonstruksjon, siden vi så tydelig ser hvordan forholdet mellom *pars rustica* og *pars urbana* var. Vi ser derfor hvor vin- og olivenpresse hører hjemme, samt gårdens bakeri. Det mest imponerende er selvsagt den indre gårdsplassen med alle de store vinbeholderne.

EN SISTE OVERRASKELSE

En keiservilla – en *Villa Imperialis* – ble funnet i Boscotrecase.

Den ble bygd av keiser Augustus' nære venn og medarbeider, Marcus Agrippa, men gikk til sønnen Postumus da Agrippa døde i 12 f.Kr. Da var Postumus bare tre måneder gammel, og det må ha vært moren, Augustus' famose datter Julia, som tok ansvaret for fullføringen av dekorasjonene samt en generell renovering av stedet. Kunsten fra villaen

viser oss en stram og «augusteisk» stil (3. stil) og stammer fra årene 1–50 e.Kr. Opprinnelig kan utsmykningen ha vært av den figurative typen (2. stil). Freskene herfra står i museet i Napoli og i Metropolitan Museum, New York. Mest berømt av disse er fresken som viser kyklopen Polyfemos som gjør kur til nymfen Galatea.

Villaen ble dekket av lava under utbruddet i 1906. En slik dobbelt forsegling har gjort sitt til at kunsten er i så god stand.

STABIA – HVOR LANDET PLINIUS?

Vi sitter som frosker rundt en dam.

(PLATON)

*Stabiae var en befestet by
inntil 30. April 89,
da general Lucius Sulla
ødela den under krigen mot våre forbundsfeller.
Siden har den vært et rent villastrøk.*

(PLINIUS: NATURHISTORIE)

*Jeg tviler likevel ikke på
at du åpnet et panoramisk vindu
i ditt soveværelse,
med utsikt over havnen i Stabiae,
og således tilbragte
morgenen med å nyte den vakre utsikten.*

(CICERO: BREV TIL VENNEN M. MARIUS)

CASTELLAMARE DI STABIA

Dette er navnet på stedet i dag, og er del av den tettbebyggelsen som løper rundt hele gulfen.

Landskapet har imidlertid forandret seg så mye at vi vanskelig kjenner oss igjen fra Gaius' beskrivelse. For han sier at Plinius styrte sine skip hitover, og at han og følget gikk i land, noe som kom til å koste ham livet. La oss se oss litt rundt før vi følger ham på denne siste og skjebnesvangre etappen.

Byen Stabiae lå bare fem kilometer fra Pompeii, men hele 18 kilometer fra Surrentum. Den var nok grunnlagt av grekerne, men ble senere en viktig havneby for Nucera, naboby til Pompeii, og hadde derfor militær betydning. Noen ganske få levninger av byen ligger litt øst for dagens Castellamare di Stabia, men er ikke en arkeologisk park. En del av den gamle bymuren er å se ca. 200 meter fra Villa S. Marco, og en gammel nekropol er oppdaget like ved. Ordet «Stabiae» er oskisk, noe romerne knyttet til ordet «stabulum» (stall). Når stedet ikke er nevnt hos Strabo, skyldes dette at romerne hadde ødelagt byen og omgjort stedet til et luksusstrøk for seg og sine, ergo var det ikke lenger noen by å skrive om. Dette skjedde som en del av de krigene vi kaller «sosiale», det vil si kriger med Romas *socii*, deres allierte i Syd-Italia. Bakgrunnen for denne historien er som følger:

Napoli-gulfen var rent italiensk område før grekerne kom (800-tallet f.Kr.). Platons kjente ord, de vi siterte innledningsvis, var egentlig formulert med tanke på middelhavsverdenen som sådan, men passer også når det gjelder Napoli-gulfen. Før hele veien, fra Ischia til Capri, hadde de sine grunnleggelser, et nettverk av byer, havner og befestede steder. Oskerne kaller vi den gamle urbefolkningen, de som var her først. Men etter grekerne fulgte etruskere (som aldri klarte å slå skikkelig rot her nede) og endelig samnittene (i det femte århundre, de snakket en form for oskisk). Det var disse romerne hadde gjort til sine forbundsfeller, *socii*, under krigene på 300- og 200-tallet, den gang Roma forsvarte seg mot blant andre Hannibal. Samnittene hadde de pasifisert i 338, etter mye kriging, en strid hvor de greske byene Cuma og Neapolis hadde tatt romernes parti. Resultatet ble at tidligere samnittiske steder ble romernes forbundsfeller (*socii*), noe som ga dem en del privilegier, men ikke mer (ordningen gjaldt hele Campania og andre deler av Italia). Stabiae var en av disse, byen kapitulerte i 308 f.Kr.

Krigen mot forbundsfellene startet i 90 f.Kr. og varte til 88. Den blir gjerne kalt «den store krigen» siden den handler om Italias samling under Roma. Stridens kjerne var altså spørsmålet om sosial rang

Utsikt mot Vesuv fra dagens Stabia. Landet har steget, og all den moderne bebyggelsen i forgrunnen hindrer oss i å skjønne at det var her Plinius landet med sine skip. Strandlinjen ligger i dag 600 meter fra der den lå i hans tid. Vi står i en av terrassevillaene og ser utover gulven. Ingen av de som bodde her før utbruddet, ville ha kjent seg igjen. Vi ser også hvordan det som de gamle kalte en kontinuerlig villabebyggelse rundt gulven, er blitt til moderne storby.

for de områder som var romernes forbundsfeller, men ikke romere i full forstand.

I år 91 f.Kr. hadde mange av disse gjort opprør mot Roma og erklært seg uavhengige. Grunnen var at de ikke var blitt innvilget fulle borgerrettigheter, noe de nå gjorde krav på. Opprøret begynte med at forbundsfellene etablerte en egen hovedstad, kalt «Italia», og slo egen mynt med innskrift på øskisk (på en av disse ser vi øksen Italia knuse løven Roma). Krigens brøt ut i Asculum, der innbyggerne massakrerte alle romerske innbyggere. Fortsettelsen ble et politisk kompromissforsøk fra Romas side, dernest full krig da dette mislyktes. Marserne i nord og sammittene i syd nektet å gi etter for presset, mens Latium, Etruria og Umbria sto utenfor. Resultatet ble at Cornelius Sulla slo ned hele opprøret i 89. Det var da Pompeii ble beleiret, noe vi så spor av i bymurene, og som endte med at byen overga seg og ble romersk koloni.

For Stabias vedkommende var resultatet katastrofalt. Byen overga seg ikke, men klemmet til den falt (romerne omtalte byen som *oppidium*,

en befestet by). Så ble den rasert, på grunn av sin strategiske beliggenhet. Havnen ødela de ikke, den skulle fra nå av tjene romernes sak. Og romerne visste å benytte seg av denne naturens perle. Her skapte de et luksusparadis, enda en otium-verden, et slags villa-reservat for de rike, alle de som trengte litt *otium cum dignitate*, «verdilig hvile» fra strev og mas i Roma.

DET VAR HIT PLINIUS STYRTE SINE SKIP

Det skjedde etter at han forgjeves hadde forsøkt å lande i Herculaneum 24. august 79.

Havet var i opprør.

Vinden var sterk.

Dagslyset var vekk.

Nedfall fra vulkanen truet skipenes navigeringsmuligheter og fylte vannflaten med pimpstein.

Hvor mange skip det er tale om, vet vi ikke. Gaius forteller i det første brevet til Tacitus at Plinius først ville sette et mindre skip på vannet for å inspisere utbruddet. Men da brevet fra Rectina kom, beordret han flåten mobilisert, som en redningsaksjon for befolkningen under Vesuv, og på eget initiativ, uten keiserens tillatelse, noe han normalt ville trenge. Men dagen var ikke normal, tvert imot, dette var intet mindre enn en naturkatastrofe.

Hans edle fortsett mislyktes. Da de satte kursen for Stabiae, fordi vinden blåste i denne retningen, hadde mange av skipene drevet hit og dit og lå sikkert langs strendene rundt om i gulven. Hvor mange av dem som landet, vet vi heller ikke, men det var sikkert flere enn ett. Det som møtte dem, var forstemmende.

Folk hadde samlet seg på havnen og på strendene, folk i hopetall: herskap og tjenere, arbeidere, sikkert også flyktninger fra Pompeii og fra alle gårdene i distriktet, mennesker som så vidt hadde rukket å raske med seg noen verdigjenstander. Her var gråt og klage. Hundene hadde fulgt med og deltok i jammeren. Varmen var ikke så plagsom i mørket som rådet, men de måtte hele tiden beskytte seg mot nedfallet fra utbruddet. Brølet fra vulkanen utgjorde en jevn dur i bakgrunnen, en infernalsk musikk som i seg selv var nok til å skremme noen hver.

Menneskene på havnen i Stabiae kom først og fremst fra alle de villaer som romerne hadde reist over havnen, på et platå ved foten av Veranohöydene. Nå trodde de at befrielsen var nær, at skipene ville ta dem med seg til tryggere farvann. De hadde forlatt sine hus og låst dem forsvarlig, skjønt en del av dem sto ubebodde som resultat av jordskjelvet i 62. Ingen visste fortsatt hva som egentlig skjedde. Fjellet

Flora som plukker blomster fra Villa Arianna (Ariadne), står i Nasjonalmuseet. Hele seks slike panoramavillaer er avdekket, bare to av dem er ikke blitt dekket til igjen. Villa Arianna er en av disse. Ordet «panoramavilla» kjenner tegner luksusvillaer som er orientert mot utsikten over gulfen, i motsetning til andre villaer i egnen som er sentrert om seg selv, etter et mer kvadratisk mønster.

hadde eksplodert, det var sikkert nok, men hva dette innebar, visste de ikke. For alle andre enn Plinius selv var det tale om vrede guder og ragnarok.

Men Plinius trodde ikke på gudene, han var vitenskapsmann og ville nå fortsette med sine iakttagelser. Han gjenkjente sin gode venn Pomponianus og hans folk på havnen. Til alles store skuffelse ville han nå at de gikk opp veien til villaene, for å styrke seg med mat og hvile. Skipene ble liggende, mens marineoffiserer og gaster ventet på havnen og langs strendene sammen med de andre.

Så fortsatte historien slik Gaius fikk den fortalt av de overlevende som kom til Misenum et par dager senere.

Men her er ingen havn å se lenger. Landskapet har endret seg slik at havet ligger ca. 600 meter fra der Plinius landet. Det som står tilbake, er imidlertid nok et arkeologisk eventyr. For etter at romerne hadde overtatt direkte kontroll med Campania, ble Stabiae et særdeles populært strøk. Herfra var utsikten over gulfen berømt, likeledes klimaet. Cicero hadde selv vært her og fått oppleve *otium cum dignitate*, på den årstiden da folk foretok sin *peregrinatio* (utvandring) fra Roma.

Her har derfor ligget luksusvillaer langs hele kystlinjen i Stabiae, det vil si: på høyden, ca. ti meter over stranden. Her er god plass, for det dreier seg om et platå ved foten av Varanofjellene. Og her lå de på rekke og rad, såkalte «panoramiske villaer». Plinius' egen beskrivelse av gulfen som ene eneste sammenhengende by er ikke vanskelig å forestille seg, her strakk de seg kilometervis langs havet. Dessuten var her helsebringende kilder, velegnet til kurbad, om enn ikke på samme måte som de i Baiae. Romerne omformet på denne måten hele Stabiae, og på grunn av utgravningene er stedet i ettertid blitt kalt «et nytt Pompeii». Igjen kan vi takke Vesuv for store antikke skatter.

Seks villaer er oppdaget hittil. De ligger under to meter av vulkansk nedfall, og funnene herfra har imponert en hel verden. Bak disse ligger et frodig jordbruksland, som igjen viser spor av minst 40 gårdsbruk. De første utgravningene fant sted i årene 1749–62 og 1775–82. Kunsten ble fraktet til Napoli og villaene ble dekket til igjen og glemt. Vi må helt til 1950 før nye utgravninger ble foretatt på stedet, de pågår fortsatt. To er åpne for publikum: Villa Arianna og Villa S. Marco. Disse kjenner vi allerede fra besøket i Nasjonalmuseet.

Hvor Pomponianus bodde, er umulig å si, mulighetene er langt flere enn de seks villaer som hittil er oppdaget.

Vi vet bare at Plinius tilbragte kvelden og de første timene av natten her, mens nedfallet fra utbruddet ble verre og verre. Større steiner truet nå konstruksjonene, for villaen hadde flatt tak. Etter et bad og et

Interiøret i panoramavillaen er av det vakreste slaget. Her ser vi dekorasjoner i første stilart, den litt strenge og kvadratiske, typisk for den senrepublikanske perioden (ca. 100–50 f.Kr.). Her er lite eller ingen naturalistisk kunst, men geometriske mønstre i mange farger. Søylene er malt. Panoramavillaene i Stabia vitner om jordskjelvet i 62, året da vulkanen forsøkte å puste, og det er en vanlig antagelse at de sto tomme i påvente av reparasjoner da Vesuvus utlederte i 79.

måltid la han seg til å sove, men ble vekket etter få timer for å bli bragt i sikkerhet på havnen, der de kom fra. Vi får vite at de surret puter på hodet til beskyttelse. De trenger lys fra fakler for å se hvor de går, trapene er bratte. Alternativet var å følge strømmen av flyktninger mot Surrentum, langs veien lenger inne på sletten, men denne muligheten ble ikke tatt i betraktning.

Det er på havnen de befinner seg i morgentimene den 25. sammen med mannskap og flyktninger som stadig håper på transport. Dette er øyeblikket da den «pliniske» skyen fra Vesuvus kollapser under sin egenvekt og synker ned over Herculaneum og Pompeii i form av en pyroklastisk sky (slik Gaius beskriver). Den når Stabiae i en nokså fortynnet grad, i form av oksyngengass, og det er denne som dreper Plinius.

Hvorvidt notatene fra ferden gikk tapt her på stranden, vites ikke. Men det er nærliggende å anta at de forsvant i all forvirringen da folk skulle om bord i skipene og ta seg til Misenum. Utbruddet avtok utover formiddagen og sjøforholdene ble straks bedre. Liket av Plinius tok de med seg.

«VILLA ARIANNA»

Den såkalte «Villa Arianna» har navn etter en av freskene i et soveværelse. Den forestiller guden Dionysos som redder Ariadne, en kvinneskikkelse fra gresk mytologi som vi forbinder med navn som Kreta, Minos, Theseus og Naxos.

Villaen er svært stor, det er faktisk to villaer som er bygd sammen, den ene overtok den andre, kanskje etter jordskjelvet i 62. Igjen er det en peristylvilla eller et atriumhus, alt etter hva man foretrekker å kalle det. Denne hustypen kjente utallige varianter, for vi finner ikke to identiske hus rundt gulfen, noe som alltid gjør inntrykk på moderne besøkende (vi er jo vant til masseproduserte løsninger på alt, også hus). Det er nettopp fantasien og skaperkraften som sprer glede i de villiene vi kjenner. Faste ingredienser er selvsagt gjengangere, men disse er aldri identiske, enten det gjelder atrium, peristyl, triclinium, cubiculum (soverom), lararium, bad eller annet. Mer enn to etasjer finner vi ikke, det var det ikke bruk for. Variasjonen i arkitektoniske komposisjoner er forbløffende, og så vel arkitekter som malere har fortjent mer enn sin alltid ydmyke anonymitet.

Villa Arianna er det vi kaller en «panoramisk» villa, eller en «porticus-villa», for utformingen er diktert av landskapet. Den ligger langs kanten på høydetrasset og er helt og holdent innrettet mot utsikten som var enda mer imponerende i gammel tid enn i dag. De gamle

Villa San Marco er større enn Villa Arianna og har i all sannsynlighet tilhørt keiser Claudius' rådgiver Narcissus. Kanskje er den en sammenslåing av to villaer fra republikkens tid. Her ser vi ut mot en sportsarena i bakgrunnen. Det hele ligger på en terrasse med strålende utsikt over gulfen.

hus var, som nevnt, lukket innover mot seg selv, en selvsentrert form for arkitektur, en måte å stenge bylivets virkelighet ute på – eller stenge seg selv inne. Ikke så i Stabiae, der er det naturen som dikterer skaperkraften. Her kan vi promenerer langs villaens bakside, den som ligger vendt mot gulfen, og nyte det som fortsatt er et stort skue.

Men de som i gammel tid satt her og nøy utsikten mot Vesuv eller Capri, enten de spiste i en av salongene eller spaserte i en portikus, så selvsagt et annerledes fjell og en annerledes gulf. Fremfor alt var Stabiae annerledes, for mye bybebyggelse ligger mellom Villa Arianna og sjøen i dag. Landet har steget og havnen nedenfor er blitt bebygd – intet tilsier i dag at de som bodde her, gjorde det på grunn av utsikten over gulfen. Tunneler sikret dem en rask adgang til både badestrand og havn, den lå ikke mer enn 100–200 meter unna.

To ting imponerer: størrelsen og dekorasjonene.

Hva størrelsen angår, er det virkelig tale om et bygg for en otium-tilværelse: Her er hager, fontener, bad – hjulpet av noen tjenere og

nabovillaen ble overtatt (som følge av skjelvet i 62?) er dette enda mer påfallende. Vi skal ikke se bort fra at den store palestra som ligger mellom de to, ble lånt ut til dem som måtte ønske å bruke den. Dersom villaen ble evakuert 25. august, var det sikkert med tungt hjerte de forlot den. Men de hadde større bekymringer å trøste seg med, for alt de visste var verdens ende nær, en evig natt ventet alt og alle.

Villaens eiere har gjort det hele til et kunstmuseum, slik vi er blitt vant til. Det er et billedgalleri vi vandrer i, og «utstillingen» illustrerer klassisk mytologi. Dette slår oss umiddelbart. Navnet Arianna er velvalgt, for vi møter mange mytologiske kvinneskikkelser her inne: Flora som samler blomster i en kurv, Medea som griper til sverdet, Diana som legger en pil på buen, Leda som fosterer en baby-Zeus under form av en svane, for å nevne de best kjente. Vi har møtt disse i Nasjonalmuseet, i salen som er viet funn fra Stabiae, og som vi nevnte ovenfor. Men vi skal passe oss for å gå glipp av miniatyrene som pryder veggflater mange steder: små ansikter som ser på oss, smiler og ler eller skjærer grimaser, alle dyrene som er med på å bryte ned illusjonen av at vi befinner oss innendørs, planter som tjener samme sak. Villaen har et visst feminint preg hva dekoren angår – igjen er navnet Arianna et godt valg.

Ingen døde ble funnet, så vi kan trygt gå ut fra at den sto tom da Vesuv eksploderte. Et annet faktum peker i samme retning: Mange av freskene har slått sprekker og antyder at nydekorering er planlagt. Skjelvet i 62 er den naturligste forklaringen på dette, ikke utbruddet i 79 som begravde villaen.

Var det her Plinius tok inn?

Står vi i Pomponianus' villa, den de hadde forlatt da de søkte ned på havnen, men vendte tilbake til da admiralen fra Misenum kom?

Det får vi trolig aldri vite. Men Stabiae er et stort område, og mulighetene er mange.

VILLA SAN MARCO

San Marco kalles den andre villaen som er tilgjengelig for publikum. Den ligger et stykke unna, men er likevel lett å nå til fots, veiskilt hjelper oss med retningen.

Utgravningene fant sted i 1749–50, ved kyndig hjelp av Karl Weber; han laget også et detaljert kart over stedet. Villaen ble så dekket til (i 1782), noe som har vært til stor velsignelse for kunsten og forhindre forhold som de vi fant i Pompeii. Men arbeidene er blitt gjenopptatt i moderne tid, som nevnt tidligere. Navnet «Villa S. Marco» skyldes fra et kapell som sto på stedet da utgravningene

begynte på ny i 1950. Strukturene ble påført en del skader under det siste jordskjelvet (i 1980).

Dette er en større villa enn den vi kommer fra – 1100 kvadratmeter i omfang – og er bygd i tre deler, med flere atrier, peristylar og svømmebasseng (*nataio*). Den ble reist mellom 50 f.Kr. og 50 e.Kr. Igjen er det panorama som dominerer arkitekturen. Heller ikke her fant man døde, og teorien om at villaen sto fraflyttet, dukker frem igjen (skadene etter skjelvet i 62 anføres nok en gang som forklaring). Men muligheten for at man pakket og reiste den 24. er like stor.

Arkitektonisk sett er Villa S. Marco et eksempel på de gamles løsning på storbygg: Man dobler foreliggende strukturer heller enn å finne på noe nytt. Resultatet blir at vi vandrer rundt i en jungel av værelser (her er over 50). Fristelsen til å sammenligne med Petronius' beskrivelse av Trimalchios hus (i romanen *Satyricon*) blir uimotståelig for den som gir seg tid her inne. Der hører vi om fire spisesaler, 20 soveværelser, stor overetasje, og lignende. Det er nettopp noe slikt vi finner her. Men Petronius' fantasifigur Trimalchio var en styrtrik *homo novus*, en oppkomling og levmann, en vulgær type som alltid var ute etter å imponere ved sin rikdom. Og rikdommen han hadde vunnet seg, var kommet hurtig, slik det hadde vært mulig i gullbyene i senrepublikken og på Neros tid. Vi har sett flere eksempler på slikt, og derfor er det vanlig å legge handlingen til Pozzuoli, handelsbyen der alt var mulig.

Selvsagt har vi havnet i enda et kunstgalleri: Her er ikke bare fresker, men skulpturer og mye mosaikkunst. Flere stilarter er benyttet, dette er det første som slår oss, og noen av de mest kjente har vi allerede sett i Nasjonalmuseet. En gjenstand er gått tapt med tiden, en som ville vært villaens stolthet: bronsekjelen som varmet vann til kjøkken og bad. Denne ble fjernet av Sir William Hamilton og tatt om bord i MS «Colossus» for å skipes til London. Dette skjedde i 1789. Men skipet sank utenfor kysten av England, der den fortsatt ligger et sted.

Igjen spør vi oss: Var det her Plinius havnet den 24. august?

Nei – for Pomponianus kan ikke ha bodd her.

Hvorfor ikke?

Fordi vi finner navnet *Narcissi Augusti* («tilhørende keiserens Narcissus») på noen av mursteinene. Det betyr at keiser Claudius' frigivne rådgiver Narcissus overtok og utvidet villaen. Dette var en viktig person på 50-tallet e.Kr., han skal ha vært uslyktelig rik, med en formue på over 400 millioner sestertii. Han avslørte Messalinas bedrag (ekteskapet med skuespilleren Paris), men forårsaket sitt eget fall da han gikk imot det nye ekteskapet med Agrippina. En annen rådgiver, Pallas, gikk der-

Hageparti fra Villa San Marco. Til tross for at dette er en panoramavilla, er her et overdådig bygningskompleks med mye utsøkt interiørkunst. Det er selvsagt umulig å si hvilken av villaene i Stabiae Plinius tok inn i under besøket hos Pomponianus. Det kan være en av de andre som er dekket till igjen, eller villaer som ennå ikke er gravet frem. Planen er å gjøre hele dette kystplatået til en lang og sammenhengene arkeologisk park med tiden.

selvmord i år 54, like etter keiserens død.

Hvem som overtok villaen, vites ikke, men Pomponianus er et lite troelig valg siden han snarere var filosof og litterat enn politiker og pengefyrste, en som sikkert hadde mer beskjedne krav til livet.

FIRE ANDRE VILLAER

Flere luksusbygg er kjent fra Stabiae. Men ingen av disse er det mulig å besøke: De ble dekket til samtidig med Villa Arianna og Villa S. Marco uten å bli avdekket igjen.

Karl Weber utgrov den såkalte «Villa del Pastore», som har fått navn etter en statuett av en sauegjeter som ble funnet på stedet. Den er av enorme proporsjoner – 19 000 kvadratmeter – og ble åpnet for nye utgravninger i 1967. Kanskje har det snarere dreid seg om et badeanlegg enn en privatvilla, for her er ikke noe boligkvarter.

Et såndelvis ble utgrovd av Libero d'Orsi i 1963. Dette er bare

ett av mange som ligger i terrenget bak luksusvillaene i Stabiae. Det kalles *Villa Rustica di Carmiano* og har dekket et område på 400 kvadratmeter. Igjen ser vi at gården var delt i en *pars rustica* og en *pars urbana*. Boligkvarteret hadde en elegant spisesal, dekorert i fjerde stil, hvor guden Bacchus er en gjenganger. Huskapellet rommet en statue av Minerva. Vinkjelleren huset tolv store krukker med en kapasitet på 7000 liter. Villaen ble dekket til igjen i 1998.

Det gamle muscet i Stabiae rommet ca. 8000 gjenstander fra denne regionen. I 2004 ble det stengt, i påvente av et nytt. For et større prosjekt er i ferd med å realiseres, et som skal gjøre hele området til en arkeologisk park. Dette gjøres i et samarbeide mellom lokale myndigheter og University of Maryland, kalt RAS (*Restoring Ancient Stabiae Foundation*). Meningen er å avdekke de villaene som ble dekket til igjen og skape en sammenhengende park for dem alle, samt lete etter flere.

På denne måten kan Stabiae bli «et nytt Pompeii», som det ofte kalles, men i en langt bedre forfatning. Tiden vil vise om våre forhåpninger vil bli innfridd.

I alle fall blir Stabiae stående i hukommelsen som en påminnelse om forskjellen på fattig og rik. Her føres vi inn i de rikes verden, enten disse var nyrike eller «gammelrike». De gamle levde for kristendom og sosialisme, for sosiale revolusjoner og tale om menneskerettigheter. De rikes rikdommer kom vanligvis fra gods i Italia og på Sicilia. Men det var også mange som gjennom et liv i riksadministrasjonen hadde vært utenlands og beriket seg på andres eiendom. Radikale forskjeller menneskene imellom hørte nærmest til naturens orden, ingenting tilsa at tingene skulle være annerledes. Du kunne være slave, fange, frigiven, fattig eller rik. Slik var verden. Og få var de som våget å rokke ved tingenes orden, dem gikk det vanligvis ille, enten de het Gracchus eller Spartacus.

Et besøk i Stabiae minner oss om alt dette.

Selv de første kristne opplevde seg ikke som sosialt revolusjonære, de aksepterte verdensordenen. For apostelen Paulus – som vi møtte i Puteoli – formaner i et privatbrev en slaveeier ved navn Filemon til å ta tilbake og tilgi en slave som hadde vært på rømmen; slaven heter Onesimos. Dette er det kristne bidraget i saken – normalt ville slaven bli straffet med døden dersom det virkelig var tale om flukt. I stedet skal herre og slave se på seg selv som brødre.

Så langt – men ikke lenger.

SORRENTO

– FLYKTIGE STREIFTOG I GRESK OG ROMERSK FORTID

*Ikke langt fra Pompeii ligger Surrentum,
en by i Campania.*

*Den kjennetegnes ved helligdommen til Athene,
som ligger på et sted noen kaller «Sirenenes odden».
Spissen på odden huset helligdommen til Athene,
bygd av Odyssevs selv.*

*Odden er adskilt fra Capri
med en kort strekning hav.*

*Når du passerer Kapp Sireussae,
ser du de øde klippeøyer som kalles
«Sirenenes øyer» ...*

*Her ender den gulfen som kalles «Krate».
Den innhegnes av to utspring:
Kapp Misenum og Athenaeion.*

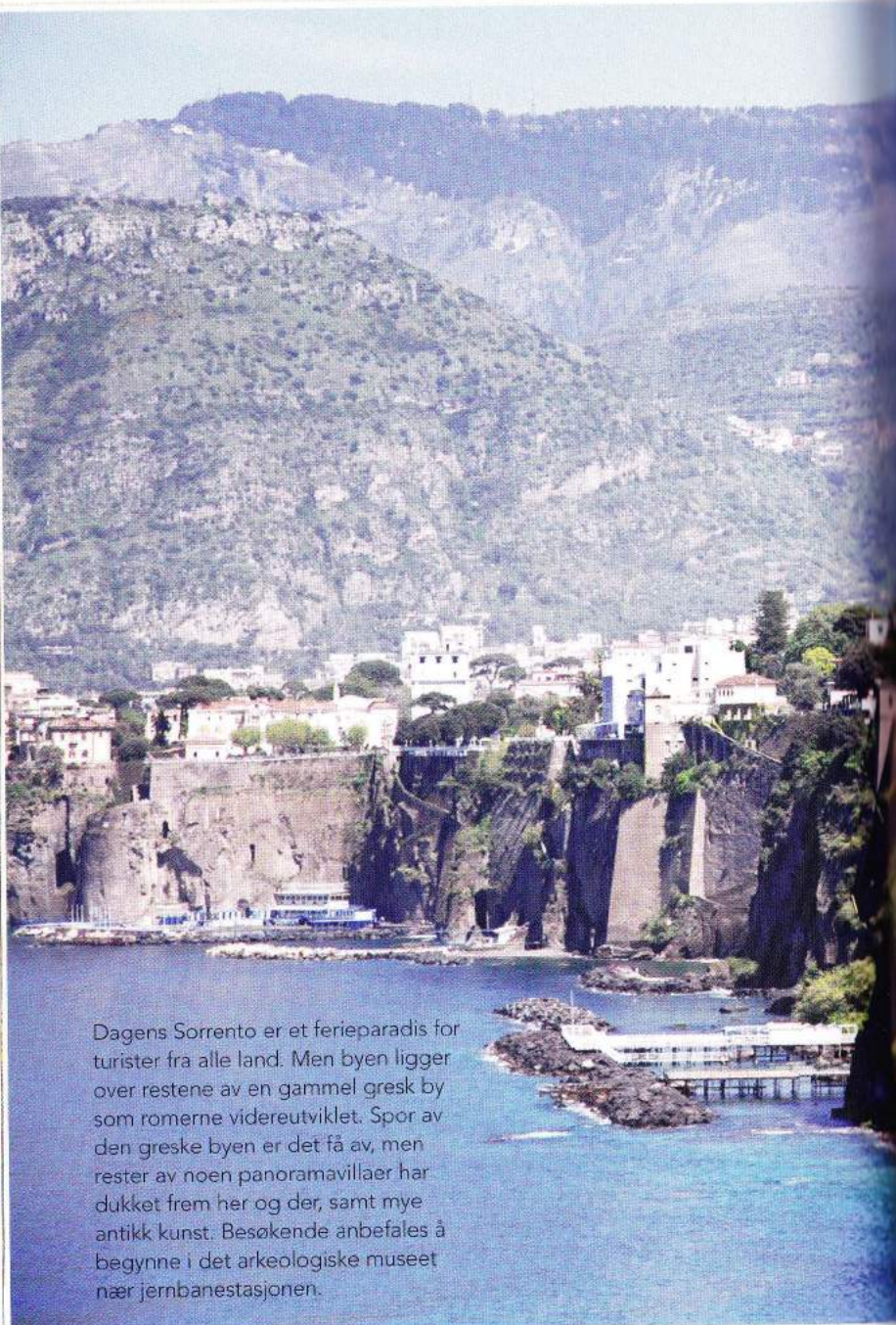
(STRABO: GEOGRAFI)

*M. Gavius,
(sønn av) M. L. Pithachio,
(sønn av) L. Apulius,
(sønn av) Ma
– magistrater for Minervas helligdom –
besørgt og benyttet
denne havnen.*

(INNSKRIFT VED TRAPPEN FRA UTSPRINGET ATHENAEUM TIL HAVNEN)

*Julia fødte Agrippa tre sønner:
Gaius, Lucius, Agrippa Postumus –
og to døtre:
Julia d.y. og Agrippina d.e. ...
Han (Augustus) gjorde Postumus arveløs
på grunn av vulger og brutal oppførsel,
og sendte ham til Surrentum.*

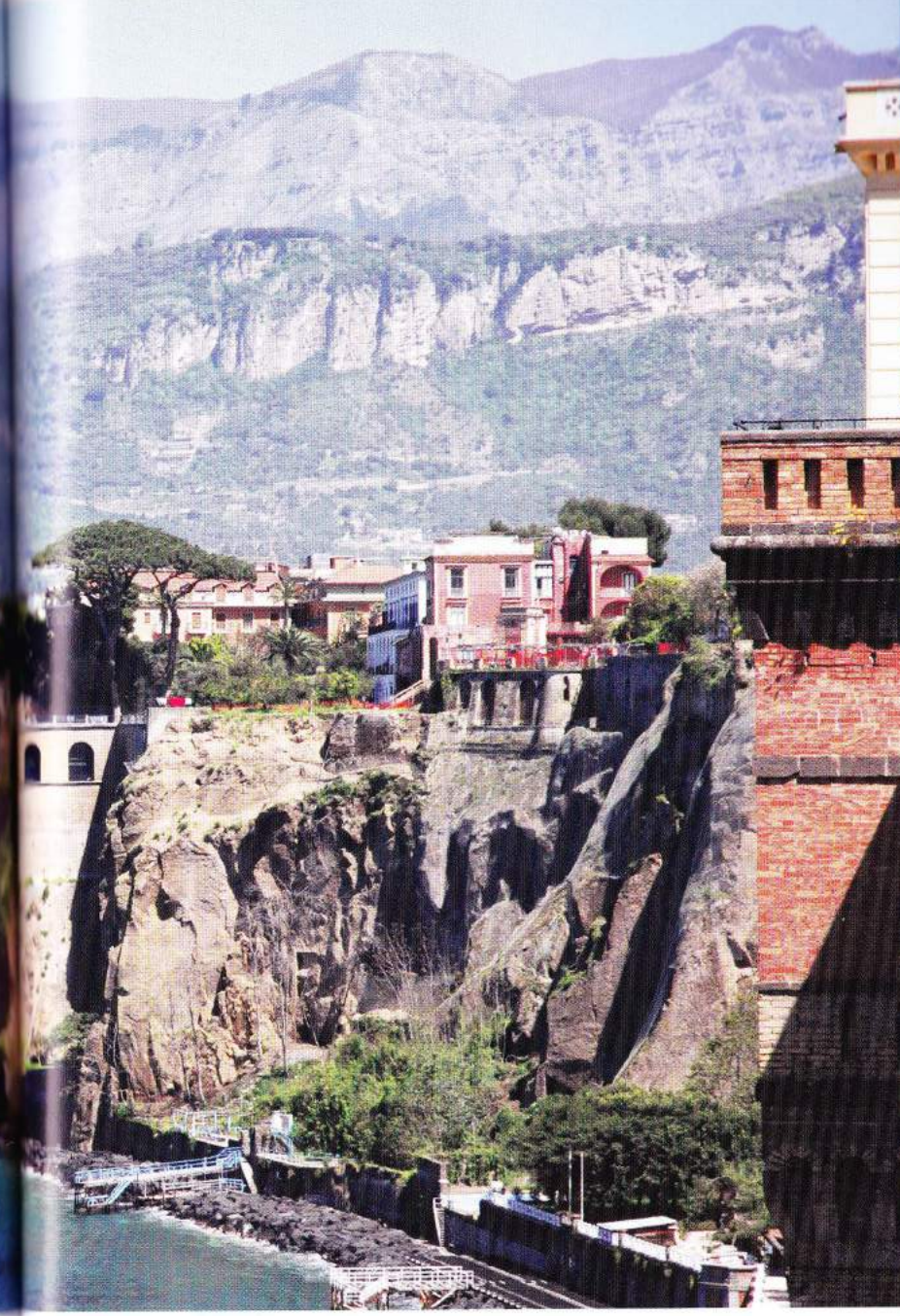
(SUETON: KEISERBIOGRAFER, AUGUSTUS)

Dagens Sorrento er et ferieparadis for turister fra alle land. Men byen ligger over restene av en gammel gresk by som romerne videreutviklet. Spor av den greske byen er det få av, men rester av noen panoramavillaer har dukket frem her og der, samt mye antikk kunst. Besøkende anbefales å begynne i det arkeologiske museet nær jernbanestasjonen.

DAGENS SORRENTO

Romernes Surrentum er i dag rikere og livligere enn noensinne, med lange tradisjoner som turistby *de luxe*. Hoteller ligger på rekke og rad, butikkene vitner om et bedre klientell enn det vi ellers møter i

Napoligulfen. Her er vi i et annet selskap enn det vi hittil har møtt på vår rundtur. Dette er ikke noe godt tegn for dem som begir seg på leting etter klassiske hemmeligheter, for Sorrento er så visst ingen ruinby. Likevel har den sine skjulte sider, lag på lag med historisk dybde og

mening, skjønt disse ikke ligger oppe i dagen. Her må vi anstrenge oss litt for å finne frem til godbitene, de er der like fullt og venter på oss.

Sorrento ligger på et klippeplatå, nesten hundre meter over havet, i ly av fjellene bak og med en storslått utsikt over gulfen, men svært forskjellig fra villastroket i Stabiae. Her er langt mer dramatisk natur, ikke minst et intimere forhold til havnen. Fra platået går det veier gjennom klippeveggen og ned til Marina Grande, dype spor i gammelt vulkansk fjell. Der nede har du Capri på venstre hånd, like bak det utspringet i fjellet som dekker for utsikten. Er det god sikt, kan du se rett over til Misenum. Båtene til Capri, Ischia, Napoli og Procida kommer og går, strømmen av turister er uendelig, fra morgen til kveld. Luksushotellene kroner hele fasaden av byen, sett fra havnen, og i aftensolen funkler og gløder de lik Soria Moria i eventyret. For dette er en drømmeverden, en verden for drømmere, avhoppere, om enn bare for noen dager.

Dette forsterkes ved at Sorrento også er portalen inn til Amalfikysten. Her er nemlig endestasjon for *La Circumvesuviana*, den som tok oss til Herculaneum, Oplontis, Pompeii og Stabiae. Herfra går bussene til Positano og Amalfi, derfra kan du dra opp til fjellbyen Ravello. – Det hele er for vakkert til å være sant.

Sorrento er selsvagt beskrevet og besunget i det uendelige, i raffinerte som i populære former. For her har de søkt vinterstid, alle de forfattere, poeter og komponister som vi forbinder med stedet, navn som dukker opp i forbindelse med hoteller, restauranter, kafeer og piazzae. Listen er imponerende: Goethe, Stendhal, Byron, D'Annunzio, Ibsen, Dickens – Rossini, Liszt, Wagner – Caruso og Pavarotti.

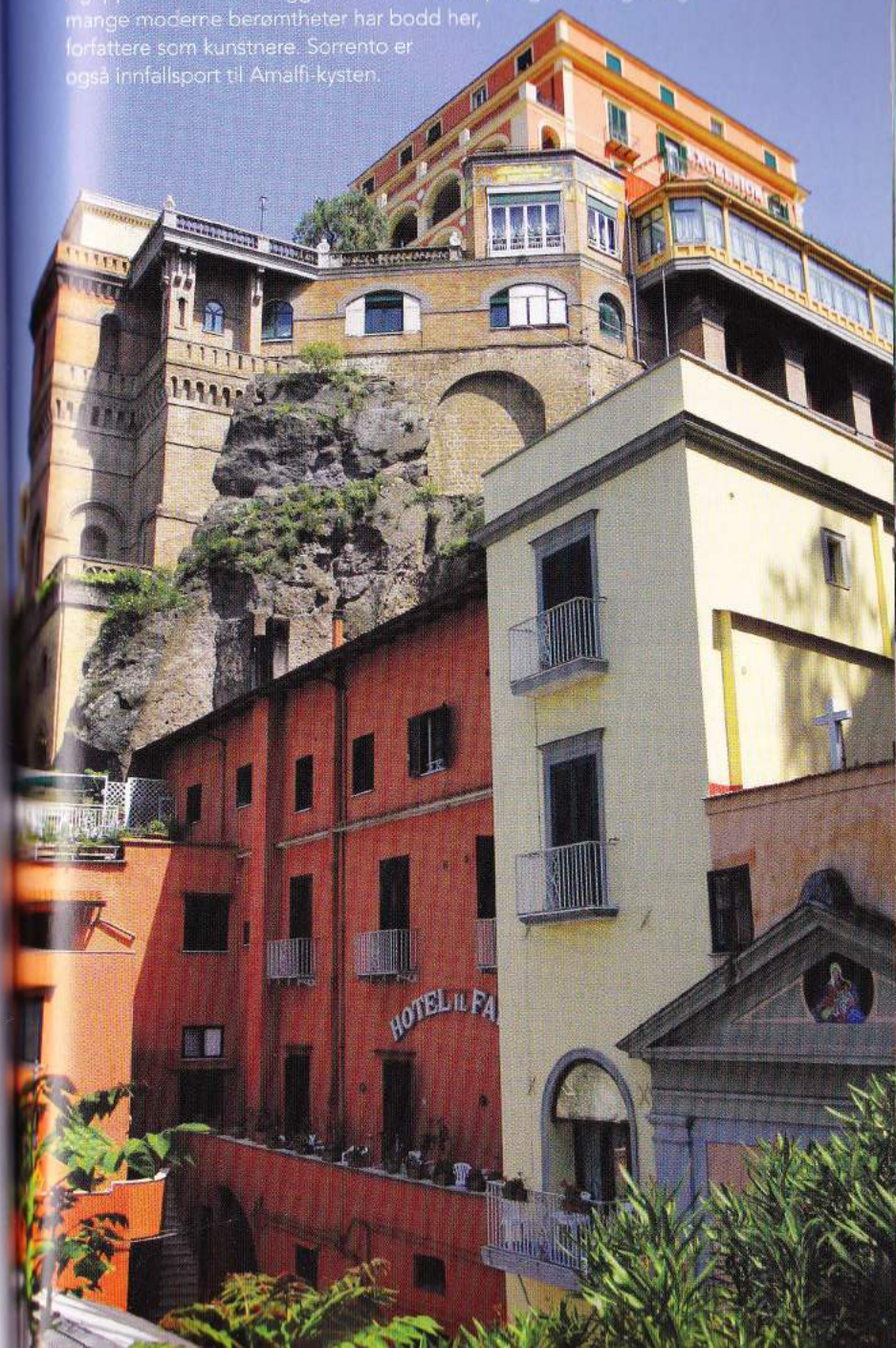
Byen teller i dag ca. 16 500 sjeler. De aller fleste av disse er behjelpelige så du får et behagelig opphold. De aller færreste av dem vet imidlertid hvor du skal gå for å orientere deg om byens historiske levninger, for dagens Sorrento er ikke først og fremst beregnet på slike som går på leting etter klassiske hemmeligheter. Det første du gjør, er derfor å gå til et av de historiske museene, Museo Correale (ikke langt fra jernbanestasjonen) eller museet i Villa Fondi (*Museo Archeologico della Penisola Sorrentina*). Her får du et overblikk over Sorrentos fortid og de levninger denne har skjenket oss.

Vi tar fatt i det som var begynnelsen på eventyret – grunnen til at Sorrento er blitt kalt «Sirenenes by».

EN FJERN FORTID

Begynnelsen strekker seg langt bak historien – til mytologisk tid, til navn vi ikke klarer å tidfeste eller stedfeste, navn som er en forklaring på senere forhold, ikke historiske milepæler i seg selv.

Under utgravninger i hagen til Excelsior Vittoria Hotel kom man over restene av det som må ha vært en keiservilla, trolig der Postumus Agrippa ble forvist. Beliggenheten er av det prangende slaget, og mange moderne berømteter har bodd her, forfattere som kunstnere. Sorrento er også innfallsport til Amalfi-kysten.

like før innseilingen til Sorrento (Punta della Campanella); han kom hit på vei fra Troja. Dette er forklaringen på at det fra gammelt av befant seg et tempel-fyrtårn her, slik vi kjenner det fra Lindos (Rhodos) og Kapp Sunion. Ingen rester står tilbake av dette, men stedet kan lett oppspores (det kalles også Capo Ateneo). Her var det man oppdaget innskriften fra samnittisk tid, på oskisk, som er sitert innledningsvis. At her også sto et slags tempel til sirenene, finner vi belegg for, men heller ikke dette lar seg identifisere. Ofte blir det satt likhetstegn mellom dette og Odyssevs' Athenacum, men det mest sannsynlige er at de lå i nærheten av hverandre. Noe interessant dukket opp da man i 1990 gravde ut området rundt det såkalte «sarasenernes tårn»: Her fant man mange drikkeskåler, og de var alle knust. Dette ble tolket som tegn på at sjofolk som rundet pynten og skulle inn i gulfen, har drukket et offer til gudinnen Athene, som takk for at de var kommet trygt frem.

At grekerne slo seg ned her – som i resten av gulfområdet – er det ingen som helst tvil om, skjønt vi skulle gjerne vite hva de fant av bosetning på stedet. En havn har i hvert fall eksistert her. De grekerne det gjelder, kom fra Evboia, nær Athen, og det skjedde på 800-tallet f.Kr. ifølge tradisjonen, skjønt dette er å ta for sterkt i, all den tid koloniseringen her sammenfaller med bosetning i resten av gulfen. Den greske byen har hatt utstrakt handel langs andre kyster, for mynter fra Syd-Frankrike har dukket opp i Sorrento.

To levninger fra gresk tid er fortsatt å spore i Sorrento – bymurene og veinettet. Hva gatebildet angår, er det viktig å være klar over at den moderne besøkende går på gamle greske gater, som ligger langt under våre føtter et sted, som samnitter og romere fortsatte å benytte seg av, og som ble brukt gjennom middelalder og moderne tid. Rette gater i linjen øst-vest, mange dekumaner og kardoer (romernes gate-navn) samt rette vinkler på kvartalene kjennetegner denne byplanen. På mange vis er situasjonen den samme som den vi fant i Napoli og i Herkules' by.

Bymurene står det litt tilbake av, på en strekning der slike var nødvendig som forsvar på grunn av terrenget bak, ellers var byen naturlig befestet på grunn av beliggenheten. Det er særlig to av de fem byportene som vises frem i dag (tre lå mot landsiden, to mot havnen). Den ene kalles *Porta Pasano*, den andre *Porta Greco*. Porta Pasano ligger like ned hovedgaten mot vest, ta til venstre et par gater etter kirken. Den er avdekket i veilegemet, ikke ulikt det vi så i Napoli på Piazza Bellini. Vi ser tydelig at her er det bygd solid, i vulkansk stein. Skilt og plansier forteller hva vi står og ser på. Igjen skyldes disse levningene

Rester av den gamle greske bymuren er avdekket i en av sidegatene langs Sorrentos corso. Det er de samme store blokkene i vulkansk stein som vi fant i Napoli. Byen lå nemlig godt befestet mot høydene bak, avgrenset av flere juv i fjellmassivet, de er lett gjenkjennelige i dag.

at murverket ble benyttet i senere tider, som tilfellet var med veinettet. Faktisk må vi helt ned til 1551 før murene fornyes.

Grekernes nærvær ble avgjørende i historisk forstand, men begrenset i tid. For deres hegemoni tok slutt i 420. Da fikk samnittene overtaket, og Sorrento inngikk som en av flere bystater i Nocera-forbundet, slik Stabiae også gjorde. Et tegn på dette er det faktum at Sorrento ikke slår egen mynt, og derfor ikke var en uavhengig by.

ROMERNE AVLØSTE SAMNITTENE

Resultatet av «den sosiale krigen» fra 90 f.Kr. ble at romerne etterfulgte samnittene. Sulla general Papius Mutilus tvang byen i kne etter å ha ødelagt Stabiae. Sulla plasserte kolonister her i 89, pensjonerte soldater, veteraner som fikk eiendommer i eller rundt byen, slik han også gjorde i Pompeii; flere slike ble sendt hit under Augustus. Samtidig begynner Surrentum, som byen nå het, å se romerske luksusvillaer, for stedet er svært attraktivt for dem som trenger litt otium.

I Sorrento er det funnet rester av noen slike, men all den nye bebyggelsen gjør letingen etter slike vanskelig. Et par viktige navn dukker likevel frem.

«Villa Agrippa» er navnet arkeologien har gitt levingene av en større otiumvilla som befinner seg under hagen i Hotel Excelsior Vittoria. Den er bygd av keiser Augustus' nære venn og medarbeider Marcus Agrippa, han som var admiral i kampen mot Antonius og Kleopatra i 31 f.Kr., som senere fikk ansvar for vannforsyningen til Roma, og som bygde forlengelsen til Aqua Augusta fra Napoli til Misenum. Her er det funnet kunstgjenstander og en del bygningsrester; mest kjent er statuen av en bokser som er å se i museet, og som skriver seg fra en kjent kunster av Afrodisiasskolen i Lilleasia.

Det var hans sønn, Agrippa Postumus, som keiseren fjernet fra villaen vi besøkte i Boscoreale og sendte hit, slik det innledende sitatet fra Sueton sier. Han var siste gjenlevende arving til tronen av Augustus' egen linje, alle andre døde unge (Marcellus, Gaius og Lucius). Arvefølgen var nemlig marerittet i Augustus' liv, og det hele endte med at han adopterte den unge Agrippa sammen med Tiberius i år 4 e.Kr. Men tiden ordnet det hele i favør av Tiberius.

For Postumus, som han vanligvis kalles, var en vilter og viljesterk ung mann som ingen helt lot til å kunne rå med. Hans mor var Augustus' famøse datter Julia, som ble bannlyst fra Roma og sendt ut på en av øyene langs kysten, de som helt til våre dager er blitt benyttet som fengselsoyer. Hun levde et så skandaløst liv i hovedstaden, at da dette kom keiseren for øre, var hun ute av dansen.

Og sønnen skulle dele morens skjebne. For det søte livet i Villa Agrippa i Surrentum ble etter noen tid avløst av en langt mindre bekvem eksistens, nemlig på en fengseløy lenger nord, Planasia, like ved Corsica. Her ble han myrdet umiddelbart etter keiserens død (i år 14), men det er uklart om dette skjedde på ordre av den avdøde, av Tiberius, eller av Livia, Tiberius' mor. Teorien om at det var keiserinnen, Livia, som ryddet alle arvingene av veien, inkludert Drusus, Tiberius' bror, for å gjøre plass for Tiberius, verserte allerede i antikken. Den fikk nytt liv da Robert Graves utga to historiske romaner om det julio-claudiske dynastiet (*I Claudius* og *Claudius the God*). Til tross for sin enorme popularitet gir de ikke svar på spørsmål som dette.

Andre villarester i Sorrento ble funnet (i 1971) under byggingen av Villa Fonzone. Mest kjent er en 2,6 meter høy kolossalstatue av det som må være Flora eller Demeter. Denne er å se i Museo Correale.

«BAGNI DELLA REGINA GIOVANNA»

Navnet på restene av et større villakompleks ytterst på den store odden som nå kalles Capo di Sorrento, er Bagni della Regina Giovanna.

En behagelig og pittoresk gangvei fører ned hit fra bussens ende-

stasjon (den går fra sentrum i Sorrento); ta ikke veien til høyre, den fører til havnen Marina di Paolo. Utsikten mot Capri og hele gulfen er uforglemmelig. Skilt forkynner at her ligger restene av Pollio Felix' store villa. Han var en rik forretningsmann i Puteoli, og når vi ser på ruinene av det som var hans livs store kjærlighet, går tankene uvegerlig mot Petronius' roman *Satyricon* og oppkomlingen Trimalchio. Men Felix var ikke nødvendigvis som ham, selv om ruinene vitner om storslått smak. Dessuten hørte det med større gårdsbruk litt lenger oppe.

Villaen ligger på to plan: en øvre del som var residenskvarteret, og en nedre del ved havet. Noen værelser i residensen passerer vi underveis, her står sågar litt veggdekor tilbake og pirrer vår nysgjerrighet. Men det er seksjonen ved havet som imponerer mest. For her er et større badeanlegg flettet inn i klipper og bukter på en måte som gjør stedet drømmeaktig og fantastisk. Rekonstruksjonene vi så i museet, er verdt å ha i minne. Dette kan måle seg med hva som helst av det vi har sett hittil i Napoligulfen.

Pollio Felix og hans villa er for øvrig omtalt i litteraturen, av Statius, som vi møtte i Napoli. Felix har vært dikterens velgjører (*patronus*), viser det seg, derfor vil poeten gjerne berømme hans smak og rikdom.

Et annet vitnesbyrd om luksuslivet her nede er de mange gravene som er avdekket rundt Sorrento. De vitner om slaver og frigivne som har vært i tjeneste i villaene rundt byen, sikkert også slaver herfra.

Men det er mer å se på disse trakter.

PUNTA DELLA CAMPANELLA

I distriktet Massa Lubrense ligger Punta della Campanella og kan også by på klassiske hemmeligheter.

Hit kommer du ved å ta en lokal buss fra Piazza Tasso til landsbyen Termini (ti kilometer fra Sorrento), derfra er det gangvei ned til havet og utsikten mot Capri. Restene av en villa her ble oppdaget i 1980, en luksurvilla i beste Campania-stil, med nymfeer, natafio og alt annet tilhørende stilen. Deler av denne er rekonstruert i museet. Selvsagt spekuleres det over hvorvidt dette er en keiservilla, kanskje Augustus' egen. Den luksuriøse utsmykningen kan tyde på dette.

For øvrig er det her de helligdommene vi omtalte tidligere, må ha ligget: sirenenes tempel og Athenacum. Tacitus kaller odden for *Promontorium Minervae*, siden det sto et tempel her (som det ikke lenger er rester tilbake av). Om dette er forskjellige templer eller en og samme helligdom, er ikke lett å avgjøre.

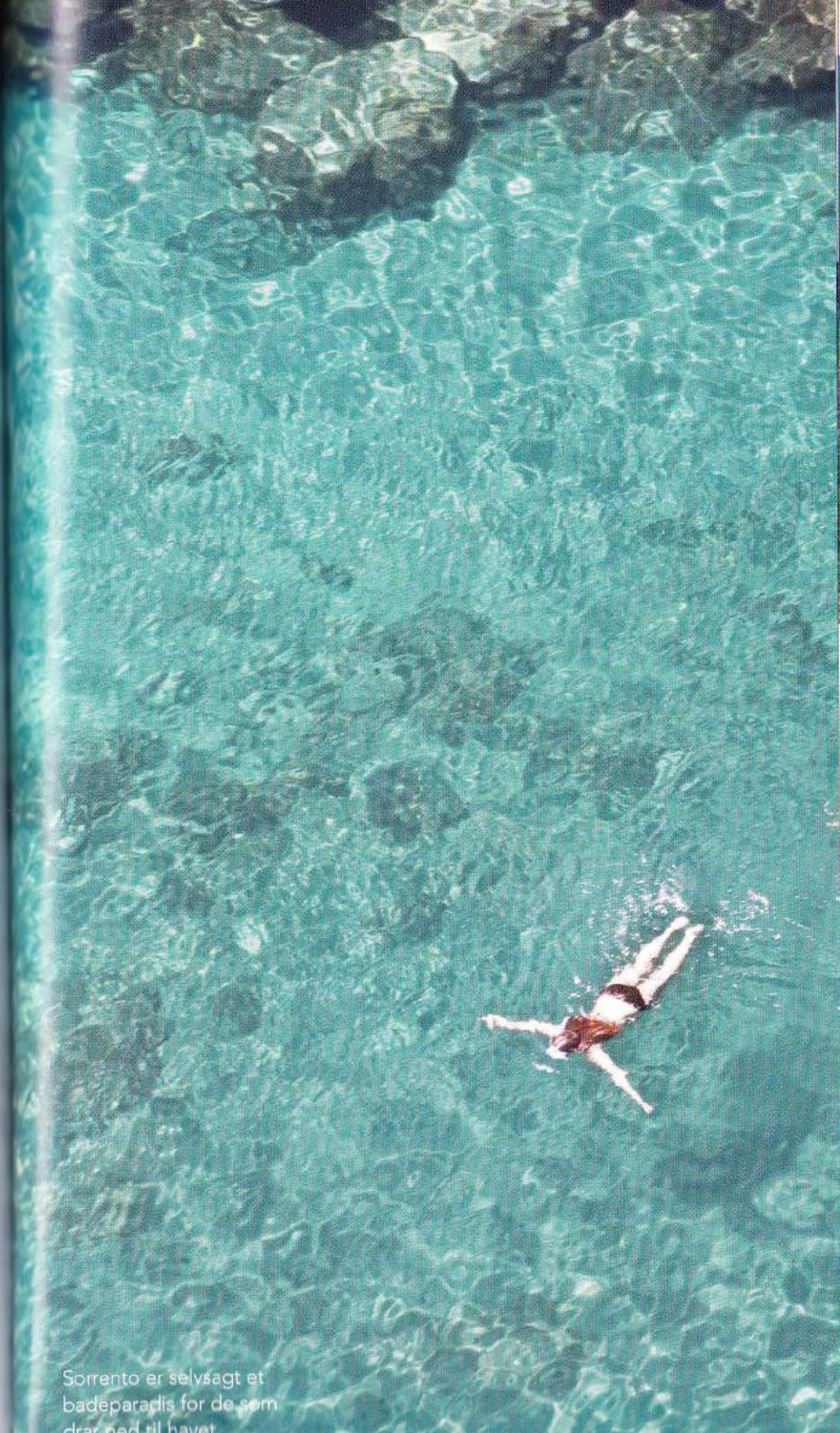
En helt annen detalj er kanskje verdt å nevne her vi står:

Da apostelen Paulus og hans medfanger kom seilende forbi på et skip fra Malta en vårdag i år 61, kan de umulig ha unngått å se tempelet. Det samme gjelder vår omtalte keiservilla, siden skipet passerte like ved. Sannsynligvis så de også Pollio Felix' villa rundt neste nes, skjønt det var Puteoli de speidet etter.

Hvor stor skade jordskjelvene under utbruddet i 79 gjorde i Surrentum og omegn, er usikkert. Men de var store nok til at keiser Titus restaurerte et stort solur her allerede året etter.

Men byen ble ikke begravd og forseglet av vulkanen lik de andre vi nettopp har sett. Følgelig er ikke byen selv bevart.

Den ligger som fundament for mange bygninger av nyere dato, og vi går fortsatt på byens gamle gater, flere meter over disse. Skjønnheten har imidlertid aldri forlatt Sorrento – de gamle ville ha trivdes her den dag i dag.

A photograph showing a person swimming in clear, turquoise water. The water is very clear, revealing the rocky bottom and some underwater structures. The person is in the lower right quadrant of the image, swimming towards the left. The water's surface is rippled with light reflecting off it. In the upper right, dark rocks are visible above the waterline.

Sorrento er selvsagt et badeparadis for de som drar ned til havet.

CAPRI – TIBERIUS' HIMMELSLOTT

*Herfra (Surrentum) er det bare
en kort reise til Capri ...
Denne hadde to små byer i gammel tid,
senere bare én ...
Napolitanerne tok stedet
i besittelse.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Farvel, Taurike,
Staios' hustru.*

*I denne graven hviler jeg,
Skospos,
trøstet av mine venners
gode hender.*

(GRAVSKRIFTER FRA CAPRI)

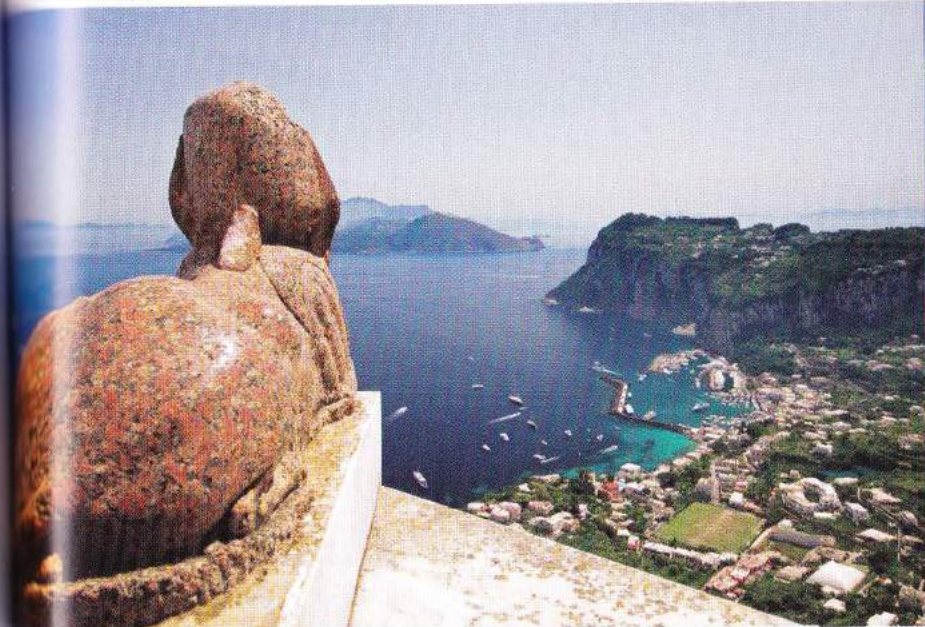
*Da han (Augustus) besøkte Capri,
skjedde det at de visnende grenene
på en eldgammel eik
med ett fikk kraften tilbake.
Han ble så begeistret over dette
at han ordnet med å få kjøpt Capri
fra byen Napoli,
i bytte mot Ischia.*

*Under oppholdet på Capri
samlet han skjelettresten av svære dyr
– landdyr eller sjødyr –
som for lengst er utdødd,
og som de kalte «gigantben».
Augustus gjorde alt han kunne for å
fremme Tiberius' sak,
særlig etter å ha forstått Postumus;
for det var blitt ganske klart*

*særlig etter å ha forstått Postumus;
for det var blitt ganske klart
hvem den neste keiseren ville bli.*

*På Capri viser de fortsatt frem
stedet på toppen av klippen
der Tiberius pleide å se på
at ofrene hans ble kastet fra havet,*

(SUTTON: KEISERBIOGRAFIER)

Utsikt fra Axel Munthes Villa San Michele på Capri. Sfinxen ser rett mot Sorrento, til høyre for hodet har vi Punta della Campanella. Tiberius' Villa Jovis ligger på det høyeste punktet vis-à-vis den sorrentinske halvøy. Dagens havn ligger til høyre på bildet. Den gamle havnen og Augustus' villa har ligget i forlengelsen av denne. Sfinxen kjøpte dr. Munthe på kunstmarkedet i Paris eller Roma.

DAGENS CAPRI

Her befinner vi oss i nok et turisteventyr, men på en helt annerledes måte enn i Sorrento.

Stedet ligger bare fem kilometer fra Punta della Campanella, og går vi langt bakover i tid, finner vi at de to var sammenvokst og at Capri er en forlengelse av den halvøya som fortsetter fra Sorrento. Beviset for dette er selvsagt de «gigantben» som nevnes i sitatet ovenfor: ben av elefanter, hester, bjørner, smådyr, flodhester, neshorn, og annet. Disse skriver seg fra tiden da dette var fastland.

Hit kommer de fleste med båt fra Napoli (Molo Beverello), fra Sorrento eller Ischia for et par timers visitt på en øy som er seks kilometer lang og tre bred. I dag lever de ca. 12 000 innbyggerne av turismen. Profilen vi har sett fra overalt i gulfen, viser oss to fjelltopper, den ene større enn den andre. De to byene Strabo nevner, heter Capri og Anacapri, de er egne kommuner. Hele stedet er nylig blitt erklært fotgjengersonne, og for besøkende er dette som å komme til paradiset. Mange kjente kunstnere og intellektuelle har slått seg ned her, og Capri kan reklamere med navn som Maksim Gorkij, Norman Douglas, Graham Greene, William Vaughan, Grace Fields, for å nevne noen.

Capri er berømt for sine mange hageanlegg. Bildet er tatt fra en av de offentlige parkene, kalt «Augustus' hager». Capri kan by på mange mulige fotturer for den skuelystne, og overalt er det hager og parker. Disse bidrar til å understreke den skjønnehet som naturen skapt på dette stedet.

Listen kan forlenges betraktelig.

Fra Marina Grande tar du tunnelbanen opp til den berømte Piazzetta i Capri by, som er et kaféområde, der turister i lange stimer må passere for å komme til noen av severdighetene. Men du kan ta til høyre før du kommer til Piazzetta, til busstasjonen (Capris eneste) hvor du får transport direkte opp til Anacapri. Velger du å først se Capri by, er det vanligste å gå til Belvedere di Tragara, ned Via Krupp til badene ved Marina Piccola, eller til Certosa di San Giacomo (det gamle karteuserklosteret) som i dag er museum. Underveis kan du besøke de såkalte Giardini di Augusto, et imponerende hageanlegg. Du gjør klokt i å spørre deg frem til en utkikkspost hvor du kan beundre de såkalte Paraglioni, tre klipper som stikker opp fra havet nær land.

Dersom du tar deg opp til Anacapri, venter mange severdigheter; du kan også gå opp den «fönikiske trapp». Axel Munthes Villa San Michele er en stor attraksjon, mindre berømt er ruinene ved Damecuta, Gradola og Torre Materita. Taubanen til Monte Solario tar deg opp til 589 meter, og utsikten herfra glemmer du aldri.

En rundtur i båt er sterkt å anbefale. Du får et enestående inntrykk av denne klippeborgens varierte natur, samt god anledning til å besøke den Blå Grotte.

Slik er turismens hverdag på Capri, noe for enhver smak. Dette resulterer i et vanvittig rush fra morgen til kveld, særlig i sommerhalvåret. En dagsutflukt til Capri hører med på de aller fleste reiser til Napoli, men noen er det også som går på jakt etter stedets fortid, til grekerne og romernes øy i Campania. Disse må finne seg i å dele stedet med representanter for hele menneskeheten: de må lære å smøre seg med tålmodighet, aldri skynde seg, vise hensyn og ta alt med godt humør – det gjør jo de andre også.

De som søker det vi kan kalle «antikk turisme», er i mindretall, sikkert og visst, men de er ikke kommet forgjeves de heller.

HEMMELIGHETER FRA GRESK TID

Grekerne grunnla en koloni her, våre litterære kilder bekrefter dette, og vi aner at årsaken var Capris strategiske posisjon ved innseilingen til gulfen.

Men så svært mye mer vet vi ikke om det greske stadiet. Alt som står tilbake, er gamle murrester på Capri (nær Piazzetta), trappen opp til Anacapri – *La Scala Fenicia* (som går fra den gamle havnen) – og noen gravinnskrifter. Dette er i seg selv nok som belegg for en eller flere greske byer. Men denne historien lar seg ikke gjenskape. At de hadde en befestet by her, kan ikke betviles.

Selve grunnleggelsen må ha sammenfalt med den greske ekspansjonen på disse trakter, og det antas at kolonister fra Kyme (Cuma) kom hit på 500-tallet f.Kr. Men før dette stadiet skal det ha kommet folk hit fra De joniske øyer, skal vi tro Vergil. Han sier også at Telon regjerte her, han som var telebernes konge, de kom opprinnelig fra Akarnania i Nordvest-Hellas, nær De joniske øyer. Men siden Odyssevs skal ha kommet til Napoligulfen lenge før dette, spør vi oss selv om det er funnet spor av bosetninger fra mykensk tid (ca. 1400–1200 f.Kr.). Det er det ikke.

Navn rommer ofte sannheter om gamle tider, og i vårt tilfelle har spekulasjonene gått høyt om Capri er avledet fra det greske *kapros* (villsvin) eller det latinske *capra* (geit). *Kapreai* var i alle fall det greske navnet, og det ble latinisert som *Capreae* (uttalt «kapreai»). Så svært mye klokere ble vi altså ikke av etymologien.

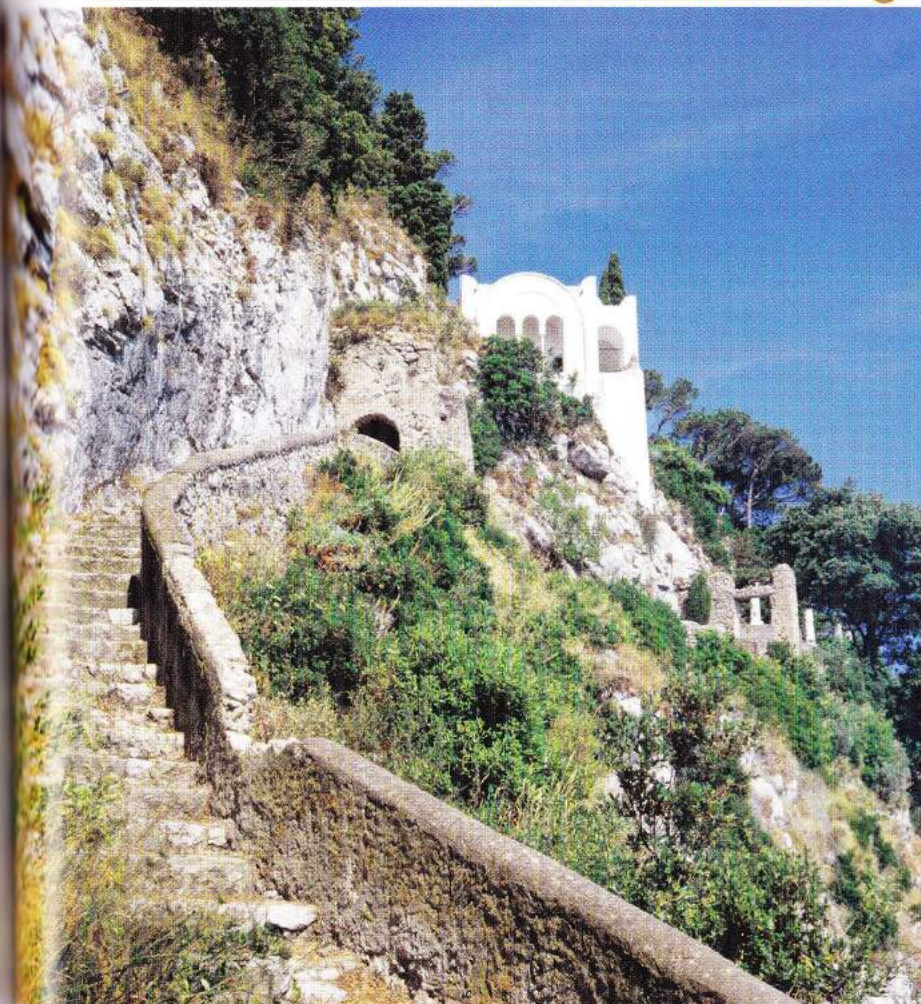
At beboerne her ute hadde mye kontakt med sine frender i resten av gulfen, sier seg selv, for de var avhengige av import i viktige henseender. Funngjenstander kan oppvise bronsekandelabre fra Etruria, vaser og lamper fra de nærmeste byene. Men det er forholdet til storbyen Napoli som blir avgjørende, av strategiske grunner. Den tar kontroll over hele Capri, et hegemoni som vedvarer inntil Augustus gjør stedet til en privat øy, slik et av de innledende sitater hevder. En av våre kilder nevner at beboerne her fortsatt var greske i keisertidens første århundre, for her fikk Augustus brukt sine gode greskkunnskaper. Befolkningen hadde ikke endret seg stort gjennom tidene, dette til tross for at oskere og sannitter hadde overtatt de greske byene rundt gulfen, også Surrentum.

Den gamle havnen ligger under vann i dag, takket være endringer i jordskorpen. Vi finner den nord for Marina Grande. Og det er her vi bør begynne å lete oss frem til den gamle trappen som kalles «føniskisk». Den har ca. 600 trinn og fører opp til Anacapri, der den middelalderiske byporten står i dag, like inn under Villa San Michele. På ett sted må du krysse den nye hovedveien. Navnet sier oss at man tidligere antok en punisk start på Capri, men dette er legendarisk. Trappen er i seg selv så godt som bevis for at her var to byer i klassisk tid, slik Strabo hevder. I hans dager – Augustus' tid – var det bare én, sier han, noe som tyder på at romerne slo dem sammen til en administrativ helhet, eller at byen på Anacapri var erstattet av villabebyggelse.

For det var nettopp dette siste som kom til å bli romernes bidrag.

HEMMEIGHETER FRA ROMERSK TID

Levningene fra romertiden er langt flere enn de greske, og arkeologiske

Den såkalte «føniskiske trapp» førte fra havnen på Capri til byen på Anacapri og ender like under Villa San Michele (som vi ser deler av), gjennom en gammel byport. Det er fortsatt mulig å ta denne veien opp eller ned. Grekerne bodde her før romerne, og trappen skrives fra denne eldste tiden.

funn kombinert med litterære kilder gir oss et langt bedre bilde av livet på Capri under romerne enn hva tilfellet var under grekerne.

Men dette gjelder overklassen, nærmere bestemt keiserfamilien.

Augustus var den første romerske keiser – og den første til å oppdage Capris muligheter som hvilested.

Forholdene lå godt til rette for periodevis otium: Her var det bare én havn, noe som gjorde stedet oversiktlig og trygt. Følgelig finner vi at Augustus bygde en panoramisk villa på Capri, senere kalt «Palazzo a Mare», en han benyttet som retrettsted i årene som kom. Den lå nær dagens Marina Grande, godt beskyttet mot både kulde og hete.

Før keiseren hadde dårlig helse og var særlig ømfintlig for varme og kulde. Sueton nevner at han vinterstid hadde hele syv ullvester under kappen, i den varme årstiden brukte han en bredbremmet hatt til vern for solen.

Men restene av villaen ble totalt ødelagt på 1800-tallet, og det som måtte stå tilbake i dag, ligger under bygg fra nyere tid.

At Capri bevarte sitt greske (av romerne kalt «konservative») preg på denne tid, har vi allerede sett: Keiseren likte å snakke gresk med de innfødte og fikk romerne til å gjøre det samme. At han var opptatt av stedets fortid, har vi sett i sitatet som sier at han samlet på «gigantben» av dyr fra tiden før Capri var en øy. Den villa han hadde brukt i tidligere år, lå like utenfor Roma, ved Prima Porta, men med årene ble Capri foretrukket. Han tilbrakte noen tid her like før han døde i år 14.

Capri står som et symbol på en side ved den første romerske keiseren som vi ikke får større inntrykk av ved å studere hans politiske gjerning, imponerende som denne er. På Capri er det privatmennesket, samleren og kunstskeren som står frem fra historiens skyggeverden. Vi blir slått av valget av rekreasjonssted. Vi forstår så altfor godt behovet for å trekke seg tilbake for å fornye seg. Han har vår fulle sympati hva klimatiske lidelser angår. Lyset er av et eget slag her ute i havgapet, det oppløfter oss, men kan like lett true synet dersom du ikke skåner øynene.

Capri er avgjort stedet å gå på leting etter skjulte sider ved Augustus.

Men han er ikke den eneste vi møter.

TIBERIUS' HIMMELSLOTT

Adoptivsonnen Tiberius etterfulgte ham i keiserembetet, og det ble han som før alvor benyttet seg av Capri. Før i år 27 trakk han seg regelrett ned hit og regjerte herfra like til sin død i 37. Riktignok tok han avstikkere til hovedstaden, men de varte aldri lenge, og vanligvis stanset han ved Tusculum nær dagens Frascati i Albanerfjellene. De siste årene bodde han her hele tiden.

Tiberius ble den store byggherren på Capri. Vår venn Tacitus sier at han lot reise hele tolv villaer her, en til hver av de olympiske gudene. Dette valget var sikkert astrologisk fundert, for han var svært overtroisk og hadde alltid hos seg en gresk astrolog ved navn Trasyllus, en han hadde tatt med seg til Italia etter et seks års opphold på Rhodos, et slags frivillig eksil. Før Tiberius var en tragisk skikkelse på mange måter. Augustus hadde holdt ham i bakgrunnen hva arvefølgen angikk, inntil det ikke var andre kandidater tilbake (den siste av disse var

Postumus, som nevnt i kapitlet om Sorrento). Selv hadde han først mistet broren Drusus, dernest sønnen ved samme navn. Han kom til å hate Roma og livet der, intrigene, maktkampen og det hele. Her nede fant han fred og hvile for legeme og sjel.

Grunnene til at han var blitt slik, behøver ikke oppta oss her, de er mange og reelle. Verst av alt var at Augustus tvang ham til å skille seg fra sin første hustru, for å gifte seg med Julia, keiserens famøse datter. Etter skilsmissen fra henne forble han ugift. Men at han var et godt keiseremne, hersker det liten tvil om. Tiberius hadde lang erfaring fra det militære og fra administrasjonen generelt. Men han har fått et ettermæle som han ikke fortjener.

Samtidens forfattere – Paterculus, Seneca, Plinius – gir ham et godt skussmål, men understreker at han var melankolsk. Neste generasjons historikere – Tacitus, Sueton, Dio Cassius og jøden Josefus – gjør ham til litt av et monster, et bilde som ettertiden altfor lett har tatt for god fisk. De gjør dette av forskjellige grunner: Tacitus fordi han overfører tilstandene under despoten Domitian på Tiberius, Sueton fordi han elsker å ramse opp alt det verste han har hørt av sladder om keiserne, Dio fordi han ikke har gode nok kilder til rådighet og stoler på de to første, Josefus fordi han ser alt fra jødernes synsvinkel.

Det er nettopp livet på Capri disse biter seg fast i, fordi de ikke vet noe om det. De tegner ham som en gammel og grusom vellysting som utfolder skjulte og mørke sider ved sin sammensatte natur på et sted der ingen kunne kontrollere ham. Det var nettopp derfor Tiberius hadde valgt Capri. Historiene de byr på, er så groteske at de trygt kan gå i glemmeboken alle sammen. Folks fantasier har alltid dreid seg om andres seksualliv, og her har vi et eklatant eksempel på dette. Det som imidlertid skjedde av dramatisk, var at det var herfra Tiberius felte sin mektige og farlige pretorianerprefekt Sejanus. Tacitus har beskrevet hvordan dette gikk til på en måte man aldri glemmer. Dette skjedde i år 31.

Ellers vet vi at Tiberius mottok mange distingverte besøkende, generaler som intellektuelle, og disse kom hit neppe for utskielsens skyld. Et festlig innslag i så henseende er Marcus Julius Agrippa, jødernes fremtidige konge. Han var sendt til Roma for å utdannes ved hoffet der, og slik havnet han på Capri, i likhet med alle de andre. Men han var en uansvarlig eventyrer og litt av et ødeland, så pengeknipe fulgte alltid i hans kjølvann. Keiserfamilien løste ham vanligvis ut, men da Tiberius døde, satt han i fengsel.

Vi vet at Tiberius skrev memoarer her nede, og at han diktet, både på gresk og latin. Vi vet også at keiser Domitian flittig studerte disse

selvbiografiske skriftene. Dessverre er alt gått tapt (memoarene er forsokt gjenskapt av den engelske forfatteren Alan Massie i boken *Tiberius*, han gjorde det samme med Augustus' memoarer).

Astrologen Trasyllus hører også med på Capri, og det kan være hjelp fra slikt hold som gjorde at Tiberius kastet seg ut i et stort byggeprosjekt: Fra å være sirenenes øy skal Capri fra nå av være de olympiske guders øy. For hver av dem bygde han en villa, tolv i tallet. Dessuten reiste han et planetobservatorium på en høyde. På sett og vis var Capri blitt en egen etasje i universet, mellom himmel og jord. Det hører med til eventyret at her var rikelig med signaltårn som kommuniserte med fastlandet (Surrentum og Misenum).

DE TOLV GUDERS ØY

Vi vet med stor sikkerhet hvor disse villaer lå i landskapet. Listen ser slik ut: Villa Jovis, Villa Palazzo a Mare, Villa Damecuta, Villa Tragara, Villa d' Unghia Marina, Villa del Colle San Michele, Villa di Capo di Monte, Villa del Castiglione, Villa Truglio a Marina Grande, Villa di Aiano, Villa di Timberino, Villa di Monticello. Bare de tre første står det noe tilbake av i dag, de som ble utgravd av Amedeo Maiuri i årene 1932–48. Selvsagt var her også andre villaer, som ikke var av det olympiske slaget, men disse kjenner vi ikke noe større til.

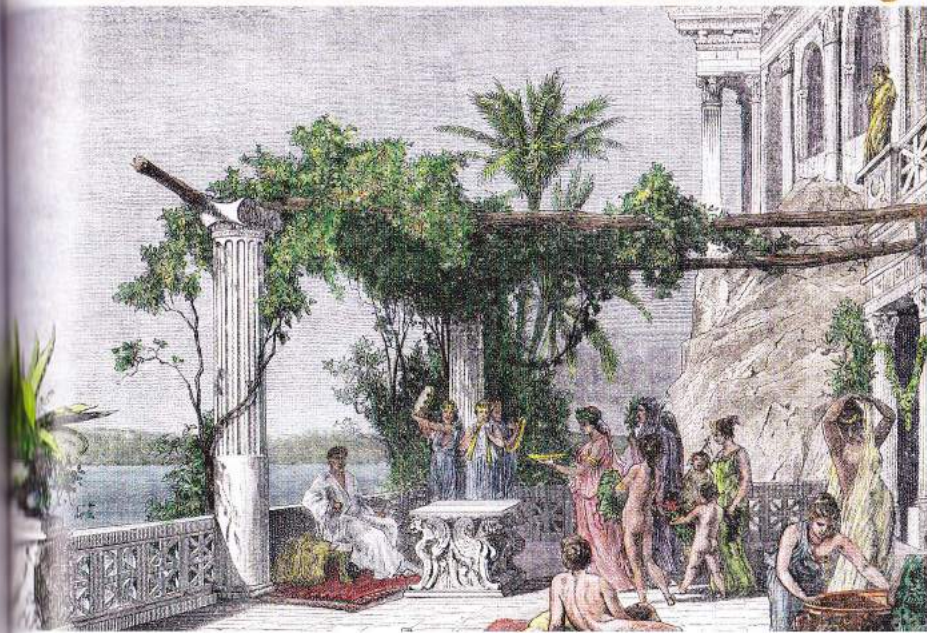
Palasset ved havet (Palazzo a Mare) er Augustus' villa i forlenget utgave, 800 meter lang, en panoramisk villa, en porticuvilla. Denne har strukket seg like til dagens «Spiaggia di Tiberio» (Tiberius' strand).

Palasset ved Damecuta (på Anacapri) er ikke helt forsvunnet, her står det en loggia tilbake, samt rester av noen værelser fra boligkomplekset; disse kan lett besøkes.

Størst og mest imponerende er det «himmelslottet» han lot reise på klippen like overfor Punta della Campanella, stedet kalles Punto Naturale og ligger 350 meter over havet. Her finner vi den såkalte «Villa Jovis» – Jupiters villa. Dette var Tiberius' hovedresidens.

Dit kommer vi ved å følge veiskilt fra Capris Piazzetta, men den besøkende skal være advart: Disse er ikke alltid like lett å få øye på, så det er lett å gå seg vill. Undertegnede har vært her ofte (uten å overdrive), men går alltid feil ... Det beste er ydmykt å spørre seg frem. Oppstigningen tar ca. 30 minutter, til du er ved inngangen. Da blir du mer overveldet av utsikten enn av all den romerske mursteinen.

Her står såpass mye tilbake at det er fullt mulig å forestille seg hvordan det hele har sett ut før det ble benyttet som steinbrudd i senere tider. Arealet er på 7000 kvadratmeter, hageanlegg ikke iberegnet, og palasset har tatt hensyn til den ville naturen på stedet. Et kapell, S.

Kunstnerisk rekonstruksjon av Villa Jovis, keiser Tiberius' himmelslott. Mange rykter og fabler er knyttet til stedet, og noen romerske historikere har boltret seg i fri fantasi om livet her i keisertiden. Men Tiberius var ikke det uhyret de fremstiller ham som, tvert imot var han en verdig etterfølger til Augustus. Men han hadde et vanskelig liv, ble menneskesky og trakk seg ned til Capri på sine eldre dager (i år 27 e.Kr.). Herfra styrte han riket ved et sinnrikt system av lys- og røyksignaler, budbærere, brevduer og lignende. Hit kom også mange ambassadører, samt rikets viktigste generaler og politikere.

Maria del Soccorso, står der hjertet i anlegget lå, en halvsirkel som er vendt rett mot Punta della Campanella. Ellers skilles det mellom villaens offentlige del og den private. Her er det tale om fire etasjer – et slott som henger i luften dersom tåken kommer drivende inn fra havet og du står og ser opp mot ruinene.

De fire store cisternene som ligger under villaen, minner oss om at det ikke finnes vannkilder på Capri, og at regnvann var helt vesentlig. Cisternene her tar 8000 kubikkmeter vann til sammen. Restene av et fyrtårn og det som må ha vært et astrologisk observatorium for Trasyllus er også funnet (kalt Torre del Faro).

Villa Jovis er det viktigste antikke minnesmerket på Capri. Her unngår du dessuten turiststrømmen, den som kan ta motet fra noen hver – den som vi selv var del av før vi begynte vår leting etter Capris klassiske hemmeligheter. Det du risikerer her oppe i det høye, er skoleklasser og studenter fra mange land, samt utvalgte entusiaster som beveger seg på egen hånd. Du får med andre ord god anledning til å høre om Tiberius og Villa Jovis på mange språk. Dersom du slutter deg til en

Monte Solario er høyeste punkt på Anacapri. Herfra er utsikten storslått. Bildet viser statuen av keiser Tiberius, og langt nede ser vi tydelig de tre kjente klippene som kalles *Faraglioni* («klippene») på italiensk. Naturskjønheten har trukket mange til Capri, ikke bare i antikken (keiserne fortsatte å benytte stedet), for mange moderne forfattere og kunstnere har her funnet en ro og inspirasjon de trengte til å leve kreativt.

gruppe studenter som har med professor hjemmefra, får du vite langt mer enn det skilt og oppslag kan fortelle. Nøl ikke med å bruke språkfærdighetene dine ved å stille spørsmål – ingen du treffer her nede kan norsk, så du ligger et hakk foran uansett. Dersom noen skulle hevde at klippen vi står på kalles «Salto di Tiberio», fordi det var her keiseren kastet sine ofre utfør så de druknet i sjøen, kan du trygt protestere. Klippen er ikke bratt nok til slik bruk. Våre antikke historikere var like glade i et *ben trovato* – fri fantasi – som vi er i dag.

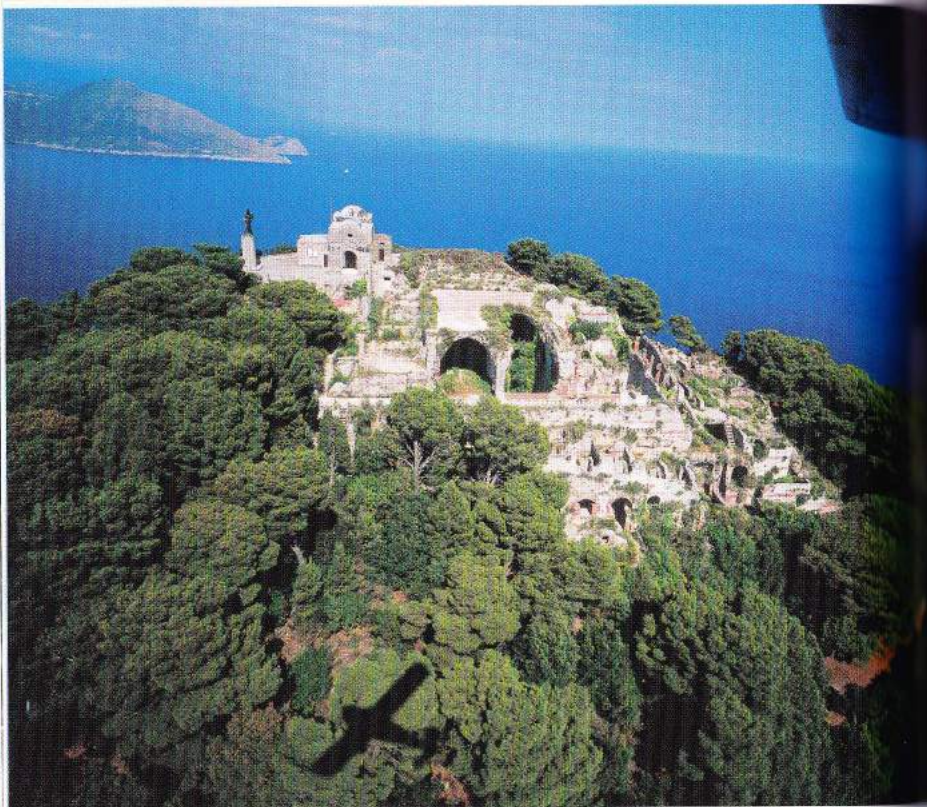
Tiberius er trolig også opphavsmann til inventaret i Den blå grotte. Der fant man noen statuer (av Poseidon og Triton) og rester av en landingsplass for småbåter, ikke ulikt det han bygde i Sperlonga (lenger opp langs kysten i retning Roma). Grotten har vært litt av en helligdom, viser det seg, først og fremst for havets guddommer. Men landet har sunket siden den gang, og grotten ble glemt siden åpningen ble mer uanselig (bare en meter over havhøyde). Men i 1826 ble den gjenoppdaget, til stor fryd for en gryende turisme. Det blå lyset som har gitt grotten navn er selsagt en refleksjon av vannet på grottens vegger. En annen grotte (Grotta dell' Arsenale) var også «innredet» på lignende vis. De gamle elsket i det hele tatt grotter, de minnet dem om fjerne og mytiske tider da menneskene levde i huler.

Vesuvus utbrudd har ikke ødelagt bebyggelsen på Capri, selv om det falt ned mye tuff og vulkansk aske (*pozzolana*) her. De flaviske keiserne fortsatte å benytte palassene. Vi vet at stedet senere ble brukt som fengseløy, for keiser Commodus sendte søsteren Lucilla i eksil hit ned, hvor hun også ble henrettet.

ROMANTIKERE FRA MODERNE TID

Det navn fra moderne tid som vi vanligvis forbinder med Capri, er den svenske legen og psykiateren Axel Munthe (1857–1949). Han hadde virket ved hoffet i Stockholm, samt i Paris, og kjente alle kongelige familier. Munthe kjøpte land på Capri rundt år 1900. Her bygde han en liten panoramavilla i gammel stil, på et sted hvor den fönikiske trapp ender på Anacapri. Villaen kalles Villa San Michele etter kapellet i hagen, og her finner vi rester av en romersk villa, trolig en av de tolv.

Det som gjorde stedet verdensberømt er boken Munthe skrev om dette eventyret – *Historien om San Michele* – en bestselger i sin tid, oversatt til alle språk, en klassiker den dag i dag (utkom første gang i 1929). Suksessen skyldtes at boken utkom på engelsk (hos John Murray). Den er en hel liten selvbiografi. Men hvor mye av det som er fantasi, og hvor mye som er fakta, er umulig å si, for dr. Munthe skriver og dikter meget godt. Egentlig er den litt av en eventyrroman. Men boken fortjener

Flyfoto av Villa Jovis («Jupiters villa») slik den ligger der i dag, etter Amedeo Maiuris utgravninger. Dette var den største av de tolv villaer som keiseren lot reise på Capri, og ble følgelig oppkalt etter allfaderen Jupiter, selve himmelkongen. Tiberius' himmelslott var bygd i høyden, noe som historiens og naturens herjinger har endret på. Et moderne kapell pryder stedet i dag, statuen til venstre for dette er en moderne Madonnastatue.

sin status blant verdens klassikere, den har dessuten klart å trekke folk til villaen i store tall. I dag er denne museum og tilhører den svenske stat.

Villaen ble reist rundt 1900. Her er en liten samling antikviteter fra Capri, skjønt de er ikke funnet her ute, men kjøpt på kunstmarkedet i Napoli eller Roma, kanskje så langt borte som Paris (sfinksen ytterst i loggiaen er kjøpt i Roma). I det hele tatt er det mye rundt villaen som er dikt og romantikk, uten at dette forringer stedets verdi. For stedet har en slags magisk tiltrekningskraft på nordboere, romantikere som vi er, og alltid på jakt etter et paradys med sol og varme.

Men Munthe bodde her bare i noen få år. En øyesykdom tvang ham til å flytte til et annet sted på Anacapri hvor lyset var mer skånsomt enn på San Michele (villaen ligger et sted mellom himmel og jord, omgitt av sol og hav). Likevel rakk han å motta mange gjester fra selskabet, selydronning Victoria ville ut hit for å se sely (i 1912).

Havnen på Capri. Hit kommer store mengder turister i sommerhalvåret, men de forsvinner omtrent like fort som de har landet. Vil du ha stedet for deg selv, skal du komme hit i vintermånedene, da er det langt bedre muligheter for å se seg rundt.

Dette er kort sagt det eneste stedet på Capri hvor en av tolv keiservillaer er vekket til nytt liv – takket være en romantiker fra Skandinavia. Spor av romersk murstein, mosaikkfragmenter og små stykker av fresker ble funnet overalt på eiendommen. Vi ser eksempler på dette like nedenfor kapellet (som er omgjort til musikksalong) der et av værelsene er tatt vare på. Beliggenheten krever nesten at noen bygger her, og det Munthe gjorde, var det eneste riktige. I det hele tatt er Munthes villa utrolig godt tilpasset geografien og respekterer Capris egenartede fortid. Han kjøpte også andre eiendommer på Capri, en av dem for å skåne fuglelivet fra fangst, noe som var svært utbredt på den tiden.

Det hører med til historien at Hermann Göring forsøkte å kjøpe villaen på 30-tallet, flere ganger kom han med tilbud som Munthe fant for lave.

Vi skal være takknemlige for det.

Bildet viser det vulkanske området Solfatara, like utenfor Pozzuoli. Det er svoveltgasser som siver opp, og disse holder en temperatur på flere hundre grader. Svovelinholdet avleires på steiner, og vi ser her en liten moderne «pyramide» som tydelig viser at det er en vulkan vi går på. På en varm dag er dette ikke noe egnet sted for barn og gamle.

CAMPI FLEGREI – BRENNENDE JORD

DEN DELEN AV NAPOLIGULFEN som ligger ytterst mot vest, det vil si trekanten mellom Napoli, Cuma og Capo Miseno, er et område preget av vulkansk aktivitet. Dette gjelder ikke bare de mange kraterne og kratersjøene vi finner overalt, og som gir egnen dens særpregete sjarm, det gjelder også fortsatt vulkansk aktivitet, som i Solfatara ved Pozzuoli. Derav betegnelsen *Campi Flegrei*, som betyr «marker som flammer/brenner», for vulkanene her er ikke høye fjell, men ligger lavt i landskapet. Navnet er gammelt nok som stedsbeskrivelse, for romerne kalte egnen *Phlegraei Campi*, av det greske ordet *phlegraios*, brennende, som allerede ble brukt av de greske kolonistene som slo seg ned her på 600-tallet f.Kr. De «flegreiske øyer» er Ischia, Procida og Vivara.

Grekerne elsket dette strøket, men var samtidig redde for det. Her steg det opp ild og farlige gasser, her endret jordskorpen seg ved stadig å synke eller heve seg. Alt minnet dem om fortellingene fra Homers verden, og her passet hans helter inn. Ikke rart at de knyttet steder til navn fra Odyssevs' reiser.

«Bradysisme» (it.: *bradiseismo*) kaller vi et fenomen som i særlig grad preger området rundt Pozzuoligulfen, og vi har møtt det før. Ordet kommer fra det greske *bradys* (langsom) og *seismos* (skjelv, rystelse). Det er en jordskorpe i bevegelse vi går på, landskapet kan forvandles når

som helst. Bradyseismen gjør seg gjeldende når den vulkanske aktiviteten øker. Da stiger landskapet, før så å synke igjen når aktiviteten avtar. Men helt i ro er jorden aldri.

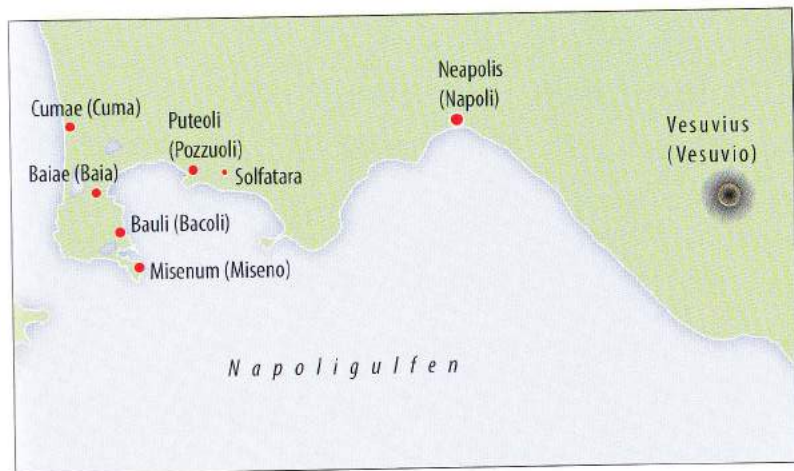
Deler av den verden Gaius så, er derfor ikke lenger synlig – den ligger under vann. Dette er noe som vil prege vår oppdagelsesferd. Hadde han i dag foretatt den reisen vi diktet opp innledningsvis, hadde han savnet mange trekk ved landskapet og hatt problemer med å kjenne seg igjen flere steder. Dette gjelder ikke bare Misenum og Baiae, men like mye innsjøene vi kjenner som Lacus Avernus og Lacus Lucrinus. Men her er også forandringer i høyden, for siste gang et vulkansk fjell dukket opp var i september 1538, det kalles Monte Nuovo og er ca. 400 meter høyt; utbruddet begravde en hel landsby.

Et flyfoto kan bekrefte at egnen er pepret med små og større kraterer, også på øyene. Mange av disse er sjøer, andre ligger på tørt land. Det største krateret er selvsagt Pozzuoligulfen selv. Men for å se en vulkan som puster, må vi til Solfatara, like ved Pozzuoli. Svovellukten kan kjennes over hele egnen. Men vi taler om en og samme vulkan rundt hele denne gulfen. Denne har fått forskjellige utløp gjennom lang tid, og er altså svært ulik Vesuv, som tidlig bygde seg opp til et høyt fjell på grunn av mange eksplosive utbrudd.

Når vi nå skal oppsøke Plinius' og Gaius' verden, vil vi møte de flegreiske marker slik han kjente dem, og slik de ser ut i dag. I begge tilfeller er det et enestående rikt område, fullt av hemmeligheter fra gammel tid for dem som er villige til å begi seg på leting etter disse. Vi skal til Miseno, Bacoli, Baia, Cuma og Pozzuoli, som disse stedene heter i dag, samt til vulkanen Solfatara. De har alle noe å by på for den skuelystne, skatter fra gresk og romersk oldtid, i tillegg til stor naturskjønnhet.

Dette blir siste etappe i vår reise i Napoligulfen. Vi ender der vi begynte, hos Plinius og nevøen i Misenum. Men vi gir oss tid til å se oss rundt i den umiddelbare omegn.

Og slik er sirkelen sluttet. Den begynte i Napoli, som er egnens naturlige innfallspport, og fortsatte hele veien tilbake til startstedet.

MISENO – FLÅTEHAVN I FREDSTID

*Nær Cumae ligger Kapp Misenum ...
Etter at du runder denne,
kommer du straks til en havn
ved foten av fjellet.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Apion til Epimakos, hans far og herre –
mange hilsener!
Jeg takker guden Serapis for at han frelste meg
da jeg var i fare til sjøs.
Da jeg kom til Misenum,
mottok jeg tre gullstykker fra keiseren
for å dekke reiseutgiftene.
Alt står bra til med meg.*

*Apollinarius til Taesis, hans mor og herskerinne
– mange hilsener!
Jeg vil du skal vite, mor, at jeg var i fin form
da jeg ankom Roma på den 20. i måneden Pakon.
Jeg ble stasjonert i Misenum,
uten at jeg ennå kjenner navnet på min overordnede,
for jeg hadde ikke reist dit da jeg skrev.*

(TO PRIVATBREV PÅ PAPIRUS; FRA EGYPT, CA. 120 E.KR.)

Foto av flåtehavnen Misenum slik den ser ut i dag med Vesuv i bakgrunnen og Golfo di Pozzuoli til venstre. Midt på bildet ser vi stranden Miliscola, som ender ved Capo Miseno. De to flåtehavnene ser vi tydelig: Den ytterste er åpen mot havet, den innerste (helt til venstre i midten) er lukket. Bacoli ligger på høydedraget mellom den innerste havnen og Pozzuoligulften.

BELIGGENHET OG SÆRPREG

Miseno (lat.: *Misenum*) ligger helt til venstre i Golfo di Pozzuoli, like overfor Procida, og utgjør Napoligulfens ytterste punkt mot sydvest. Hit kommer man lett med tog fra Napoli og buss fra Pozzuoli. Fjellet som kalles Monte Miseno (lat.: *Promontorium Miseni*), er stedet hvor Capo Miseno ligger, like nedenfor fyrtårnet. Veien hit går gjennom en moderne tunnel, og en god turvei fører oss opp til toppen på få minutter. Herfra er utsikten over Napoligulften og Campi Flegrei enestående og kan på en klar vår- eller høstdag ta pusten fra noen hver.

To havner er tydelig å se. Den ytterste er fortsatt åpen mot havet (Porto di Miseno), den innerste har vært en lukket flåtehavn (kalt Mare Morto i dag), med en kanal til den ytterste. Begge er sirkelformede og ligger i gamle kratere. Fjellet som ligger like overfor Procida, kalles Monte Procida (lat.: *Mons Miseni*). To hovedveier førte herfra i antikken: en rett nord mot Baiae og en nordvest mot Cumae; en mindre har gått rett til Monte Procida. Langs begge ligger det rester av nekropoler med mange urnehaller (kolumbarier). Den store sandstranden mot vest kalles Miliscola i dag, et navn som kommer fra det latinske *militum schola* (soldatenes øvingsplass), og sier oss at det var her marinefolkene trente

Navnet Misenum er av mytisk opprinnelse og går tilbake til Vergils Aeneide, romernes hovedepos, verket som knytter Italias legendariske fortid til Homers helter. For Aeneas' signalmann på skipet som førte ham nordover mot Latium, kalt hans «trompetist», het Misenus og druknet her etter å ha falt i sjøen fra masten på skipet: «Og se – som de kom dit, så de Misenus ligge på den tørre stranden, revet bort av en altfor tidlig død. Misenus, sønn av Aeolus, ingen var bedre enn han i å samle mennene med sitt horn og tilkalle krigsguden med sin klang. Han hadde vært den store Hektors venn og stridt ved hans side» (Aeneiden: bok 6). Egentlig har vi her en forklaring på at Monte Miseno ble tolket som en gravhaug for Misenus.

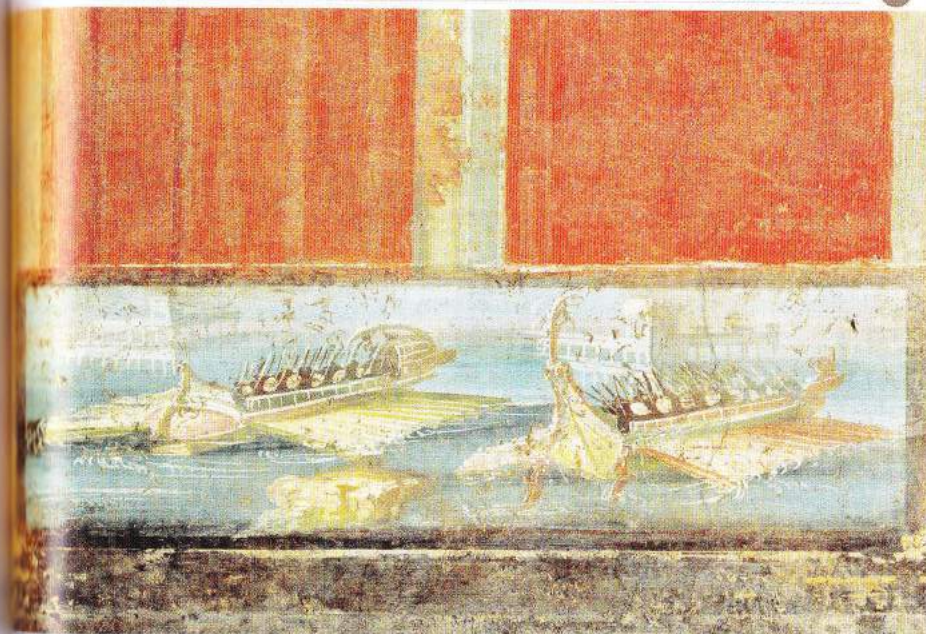
Opprinnelig var dette en liten havn under den greske byen Cumae (som Baiae også var det), men såpass stor at puneren Hannibal så seg nødt til å ødelegge denne i 214 f.Kr. På Gaius' tid lå bebyggelsen rundt begge havnene, med sentrum ytterst, og den ble til etter hvert som sjøfolk giftet seg og slo seg ned her etter endt tjeneste (som varte i 25–28 år). Byen selv kan ha hatt rundt 10 000 innbyggere.

Slik ble utviklingen etter at keiser Augustus' storadmiral Marcus Agrippa gjorde stedet til Italia-flåtens havn mot vest (Ravenna tjente kysten mot øst). Dette skjedde fra år 31 f.Kr. Misenum var derfor både by og flåtehavn i år 79, og Gaius kjente begge sider ved stedet. Vi finner rester av både bad, templer, torg, teater og de andre bygningene som følger med. Men landet har sunket seks meter, takket være bradyseismen som preger hele landskapet i Pozzuoligulfen, og mye av alt det gamle ligger under vann, til fryd for undervannsarkeologene og til fortvilelse for oss andre.

De to italienske flåtene hadde vært aktive i borgerkrigen før Vespasian ble keiser. Faktisk hadde de vært avgjørende i hans kamp mot Vitellius, den siste av tre generaler som tok makten etter Neros selvmord i 68.

EN FLÅTEHAVN I FREDSTID

Dette er en passende beskrivelse av Misenum på Plinius' tid, med 10 000–12 000 marinesoldater og befal, flåten het *Classis Praetoria Misenenis*. Admiralen hadde tittelen *praefectus* og hadde en viktig stilling i administrasjonen, særlig fordi de sto keiserne nær; vi kommer tilbake til dette i forbindelse med keiserpalassene i Baiae. Flåten fikk senere en ekstra status på linje med praetorianergarden i Roma (den keiserlige livgarden), noe tittelen *praetoria* vitner om; det samme gjelder flåten i Ravenna. Men flåten var alltid del av hæren, som var overordnet denne.

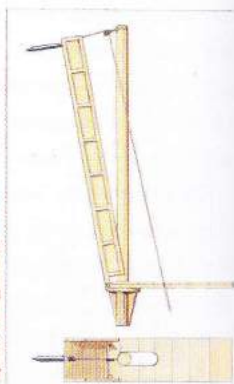
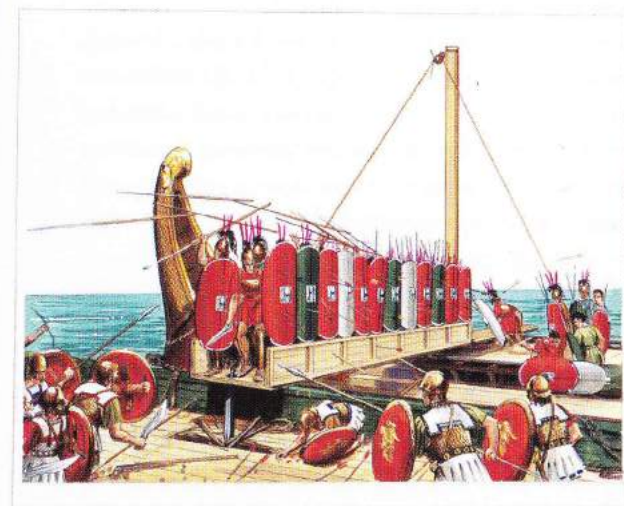
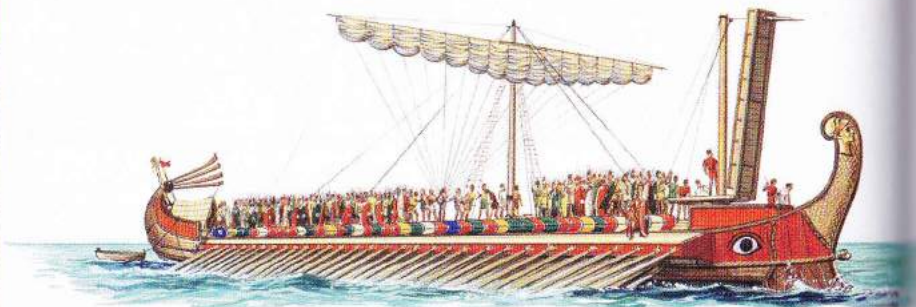
Dette veggmaleri fra Pompeii viser oss krigsskip av typen triremes («med tre rader årer»). Dette var det vanligste av alle typer krigsskip og er en gjenganger i dekorasjonskunsten. Vi ser soldater om bord. Siste gang flåten ble brukt i krig, var under borgerkrigen etter Neros selvmord, i årene 68–69. Plinius setter krigsskip på vannet under utbruddet i 79 for å redde folk fra de kriserammede byene nær Vesuv.

La oss se på flåtens sammensetning.

Tallet på skip i Misenum vil ha vært rundt 50: ett flaggskip (*exedra*), 22 triremes, 7 quadremes, 1 quinquere, 1 galei, en del liburniere og annet smått. Krigsskip ble nemlig tildelt navn etter antall årerader, eller antall menn ved årene, derfor finner vi de betegnelsene vi nettopp har nevnt: monoremis, biremis, triremis (alle med en mann per åre) og quadremis, quinquere, hexeres (med flere roere, ikke 5–6 rader, noe som var umulig av praktiske grunner).

Romerne var i bunn og grunn landkrabber og hadde lært å bygge skip av punerne og grekerne. Dette gjelder også måten de kjempet på, for alt dreide seg om å få i stand et regelrett infanterislag til sjøs, der deres styrke lå. Dette var noe de oppnådde ved å ha en stor plattform øverst med flest mulig soldater (legionærer), og ved å borde andre skip for å slåss på dekk. Med andre ord sloss de til sjøs slik de var vant til å gjøre det til lands, med vekslende hell.

Det viktigste skipet de lærte å benytte seg av, var den nevnte *triremis*, et stort krigsskip med tre rader roere, med en «vær» (*rostrum*) i baugen til å borde av andre skip, og med en stor landgang (*corpus*) for å sette soldater over i fiendeskippingene.

Rekonstruksjoner av skip fra den romerske flåten. Øverst ser vi en triremes på vannet; legg merke til landgangen nær baugen, den ble brukt til å sette soldater over på fiendens skip. I midten ser vi et gravrelieff som viser en marinegast. Nederst er en slagscene rekonstruert: Et fiendeskjip bordes,

Triremen var opprinnelig grekernes kjernevåpen og er blitt mye studert i moderne tid på grunnlag av beskrivelser. Faktisk er et slikt blitt bygd i moderne tid og er del av den greske flåten i dag, navnet er «Olympias». Roerne sitter i tre etasjer og er 170 mann i tallet: 62 sitter på øverste dekk, 54 på hver av de to nederste. Besetningen for øvrig var på 200 mann i alt. Skipene var 45 meter lange og kunne holde 7–8 knop. Men triremen var tung og egnet seg bedre til sjøslag i rolige farvann enn til å ferdes i åpen sjø; uvær var alltid fiende nummer én.

Vi ser ofte triremen avbildet på veggmalerier i Pompeii og Herculaneum. De tar seg flott ut og er meget dekorative. Vi skal ikke glemme et mindre fartøy, smidig og lett, som kaltes *liburnica* og var en *biremis*, med to årerader. Det ble mye brukt av romerne og er også gjenganger i dekorativ kunst fra Campania.

ET ORD OM ROERNE

Disse var ikke slaver, men hjelpetropper – *auxilarii* – og tjente i omtrent 26 år. Deretter sto de fri til å slå seg ned i Misenum om de så ønsket, stifte familie og dyrke jorden. Gravinskripter viser at de var en svært sammensatt gruppe, gjerne orientaler og egyptere; mange dro derfor hjem etter endt tjenestetid. De samme innskriftene gir oss også navn på de skip som avdøde tjenestegjorde på. Gudenavn var populære: Apollon, Neptun, Minerva, for eksempel. Elvenavn er viktige i denne sammenhengen siden de markerer rikets grenseelver: Tigris, Eufrat, Donau, Rhinen, og andre. Dyrenavn ble også brukt.

I Misenum vil de store skipene ha ligget i den indre havnen (Mare Morto), gjerne landsatt for vedlikehold; her lå skipsverftene og militærforlegningene. Mindre skip ble anvendt til små oppdrag. I bunn og grunn hadde soldatene ingenting å gjøre i fredstid, bortsette fra at de deltok i parader, eskorterte viktige embetsmenn på reiser rundt om i middelhavsverdenen, og lignende. Når vi lar den unge Gaius få låne et av de minste skipene, er ikke dette utenkelig.

At gaster tjenestegjorde i teateret i Herculaneum, er mer enn sannsynlig, for det samme skjedde i Roma fra år 80. En helt spesiell oppgave hadde nemlig de marinesoldatene som ble kalt «linedansere» og brukt i Colosseum. Der trakk de ut det store seildukstaket på varme dager – deres klatrekunst var den rene festforestilling i seg selv. Men de ble også brukt til teatralse sjøslag når scenen ble fylt med vann. Denne kontingenten holdt først til i pretorianergårdens leir, *Castra Praetoria*, hvor vi fortsatt kan se tre av langmurene like bak Stazione Termini i Roma. Senere fikk de sin egen leir like ved Colosseum (*Castra Misenaetium*).

Classis Alexandrinis (i Egypt), *Classis Britannica* (ved den engelske kanal), *Classis Germanica* (langs Rhinen), *Classis Pannonica* (i Budapest), *Classis Pontica* (i Trapezur) og *Classis Syriaca* (i Seleukia, havneby til Antiokia). Slutten for flåtebasen i Misenum var da Teodorik flyttet den til Ravenna på 400-tallet.

HVA SER VI AV BYEN PLINIUS KJENTE?

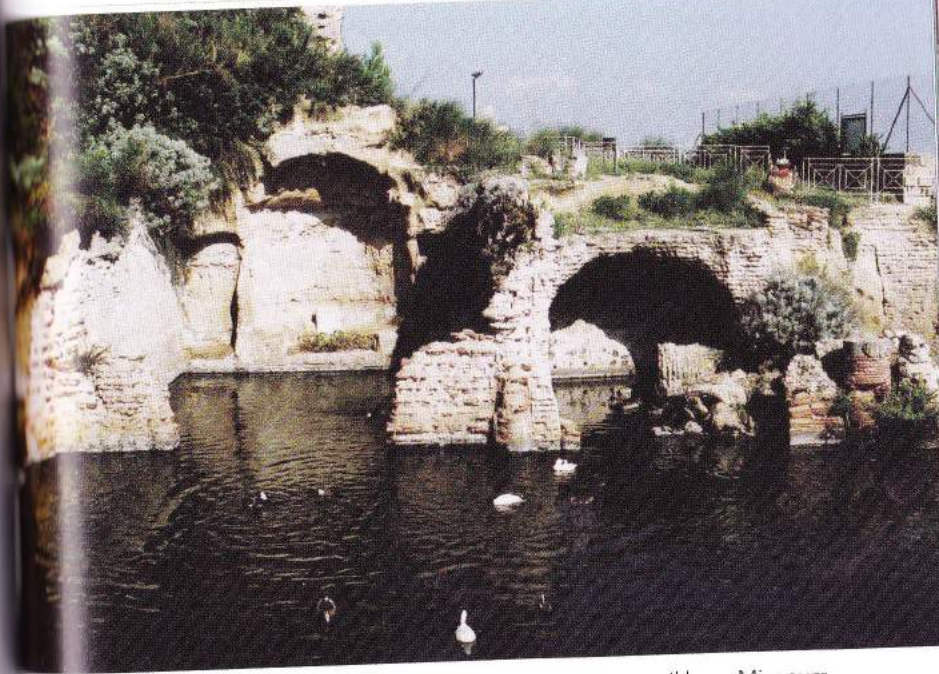
Det er sant å si ikke mye, takket være bradyseismen som trekker det gamle nivået ned og skjuler ruinene for våre øyne, skjønt det er murrester å se mange steder, selv om det viser seg umulig å identifisere disse med presisjon.

Det eneste som er lett tilgjengelig, ligger langs Via di Miseno, like før kirken S. Sossio. Det dreier seg om podiet av et keiserempel, til Divus Augustus og andre, kalt Sacello degli Augustali (lat.: *Sacellum Augustalium*), samt bygninger på begge sider av dette, utgavd fra 1969 av. Identifiseringen er sikker på grunn av en innskrift funnet på stedet. En del av templet er rekonstruert i det arkeologiske museet i Castello Aragonese, festningen ved dagens Baia. Her ser vi statuer av keiserne Vespasian og Titus fra to av tempelets nisjer, men kultstatuen av Augustus selv er blitt borte med tiden. For bradyseismen ødela hele anlegget rundt 250 e.Kr. Rytterstatuen av keiser Domitian, omgjort til Nerva etter førstnevntes fordømmelse (*damnatio memoriae*), ble funnet i sidebygningen til venstre for tempelet; den står i samme museum.

De få søylerestene som pryder piazzaen utenfor kirken, kan ikke identifiseres, men sier oss i hvert fall noe om det som må ha vært offentlige bygninger. Det er imidlertid i den undersjøiske verden at vi må søke etter rester av den ytre havnen og dens moloer; den ligger i krateret mellom Miseno og Bacoli og kalles Porto di Miseno. Her er det oppdaget mange spor av Gaius' verden, men mye gjenstår å kartlegge. Ingen oversikt er å oppdrive i skrivende stund.

Hvorfra var det Plinius så Vesuvus utbrudd den skjebnesvangre dagen i august 79?

Prefektens villa – *praetorium* – må ha ligget et sted på høyden til høyre for den ytre havnen når vi står og ser mot Vesuv. Til venstre for havnen er det rester av et lite teater eller en konsertsal (*odeion*), men dette ligger på privat eiendom og er vanskelig tilgjengelig. Det samme gjelder rester av et bad i Via Dragonara. Det er for øvrig i enden av Via Dragonara, like ved den store stranden Miliscola, at vi finner restene av en stor cisterne, kalt Grotta della Dragonara.

Landet har sunket i denne delen av gulfen, og mye av antikkens Misenum ligger under vann. Her ser vi restene av et keiserempel til det flaviske dynasti (69–96). Skulpturene herfra er å se i museet i Baia. Misenum ble ikke ødelagt av Vesuvus utbrudd, men fortsatte som flåtehavn antikken ut. Admirals pretorium må ha ligget i nærheten av denne helligdommen.

MISENUM KJENTE OGSÅ PRIVAT LUKSUS

Slik lokal velstand går tilbake til tiden før det var flåtehavn her, da Misenum var et villastrøk lik andre rundt om i gulfen. Det best kjente eksempel på dette er den luksusvillaen som imperatoren Gaius Marius (157–86 f.Kr.) lot reise et eller annet sted på Monte Miseno. Han hadde vært avgjørende som general i flere krisesituasjoner, og det var han som hadde slått Jugurta, kongen av Numidia i 105 f.Kr. Han hadde også vært konsul i en årrekke.

Det forårsaket litt av en skandale at en statsmann av Marius' kaliber bygde en otiumvilla her nede, så nær badene i Baiae og det skandaløse liv som utfoldet seg der. Marius' villa ble regnet for å være den største og flotteste i hele regionen. Marius var i 60-årsalderen da han bygde her nede, og mange var redde for at villaen betød sluttstreken for et aktivt politisk liv. Fullt så ille gikk det ikke, men villaen fikk et langt liv. Litteraturen nevner at Sullas datter Cornelia kjøpte den for den symboliske sum av 75 000 sestertii, men solgte den videre til feltherren og konsulen Lucullus for 2,5 millioner. Lucullus var en av senrepublikkens aller rikste menn og luksuselskere, og han ombygde og utvidet anlegget.

Alt i alt har dagens Miseno mange minner fra Plinius' tid: De to havnene er godt synlige i landskapet, rester av nekropolen langs en av utfartsårene, rester av villaer på Monte Miseno, keiseretemplet ved havnen og annet. Når vi ikke ser mer av den antikke byen, skyldes dette at landet har sunket (sml. forrige bilde). Mye av Misenum ligger derfor på havets bunn, i området rundt den ytre havnen.

Vi skal notere oss at en luksusvilla – det vi kan kalle en «otiumvilla» – mest av alt minnet om en liten landsby: Med hus, bad, fiskedam, fontener, små helligdommer, lystslott og så videre. Hadrians «villa» i Tivoli utenfor Roma er et overdimensjonert eksempel på hva alt dette innebærer. Nero hadde bygd noe lignende midt i Roma etter bybrannen i 64, et anlegg han kalte «Det gyldne hus». Men dette ble demontert etter hans død av Vespasian, som ga området tilbake til folket og reiste Colosseum der en liten innsjø hadde ligget.

Etter Lucullus gikk Marius' villa videre til keiserne, og keiser Tiberius døde her 16. mars år 37.

Tacitus sier at keiseren døde «i en villa nær Promontorium Misenum som tidligere hadde tilhørt Lucullus» (*Annaler*, bok VI). Tacitus skriver videre at keiseren var på vei tilbake til Capri da han stanset her fordi han følte seg uvel. Så mistet han bevisstheten, men kom seg igjen. Det var da pretorianerprefekten Macro beordret at den gamle skulle kveles med sengetøyet han lå i. Men det fantes de som hevdet at det var nevøen Caligula som hadde forgiftet ham, i utålmodighet over å overta keiserembetet.

Her er så mange husrester rundt og på selve Monte Miseno at det er vanskelig å lokalisere villaen; noen plasserer den på toppen, andre ved foten av fjellet. Vårt sikreste tegn på at opplysningene fra Tacitus og andre er korrekte, er den omtalte cisternen ved enden av Via Dragonara, like ved Miliscola. Den er 50 x 59 meter i grunnflate og har hele fem «skip», altså en slags underjordisk basilika. Dessverre er den stengt for besøkende på grunn av rasfare.

Denne har vært kjent lenge – navnet Grotta della Dragonara vitner om det – og man har antatt at det dreier seg om cisternen som forsynte flåtehavnen. Men det er ikke mulig siden vannet sannsynligvis kom fra en kilde og vi dessuten har en større cisterne som vi vet forsynte Misenum. Marius' villa skriver seg dessuten fra tiden før Misenum ble flåtehavn. Cisternen forsynte villaen like ved, men det er en stengt åpning vi møter i dag, alt vi ser, er inngangen til et underjordisk rike. Hydrauliske problemer utelukker at villaen lå på toppen av fjellet, som er 167 meter høyt. Vi får heller søke blant de murrestene som finnes langs fjellveggen over stranden. Men disse forteller oss ikke stort om livet som utspant seg her i senrepublikken og tidlig keisertid, skjønt navn som Marius, Lucullus og Tiberius er stadig nærværende. Om senere keisere benyttet villaen, vites ikke; de hadde jo sitt eget palass – *palatium* – i Baiae.

Vannforsyninger til Misenum er et kapittel for seg og blir tema for vårt neste besøk.

For den nye flåtehavnen som Agrippa anla, medførte at en stor akvedukt måtte føres videre fra Napoli og ut hit. Det dreier seg om en ingeniørmessig bragd som bare romerne mestret. Vår venn Gaius har drukket av dette vannet, badet i det, lyttet til hvordan det lekte i de mange offentlige og private fontener som Misenum var rik på; de hadde rikelig av det i praetoret. For historien om «Augusta», som akvedukten kaltes, kan føre oss nærmere livet i Campania i år 79.

Den eldre Plinius hadde forsynt seg godt av denne før de dro ut på den skjebnesvangre ferden til Herculaneum den 24. august. Augusta møtte de nesten hele veien rundt gulfen, hun var blitt en livsbetingelse for byene her nede, samt for de største villaer. Varme kilder var regionen rik på, men godt drikkevann var noe annet, og dette trengte de i stort monn.

PISCINA MIRABILIS – DEN UNDERFULLE CISTERNE

Dette er hovedattraksjonen i Bacoli.

Navnet Bacoli stammer i all sannsynlighet fra det gamle navnet *Bauli*, som betegner høydedraget som følger kystlinjen mellom Misenum og Baiae. I dag er stedet en liten by, tydelig atskilt fra de to andre, mens det i antikken var et villastrøk. Beliggenheten er av det vakreste slaget, og bebyggelsen var luksusvillaer à la Lucullus' villa på Monte Miseno. Før vi ser på disse, skal vi oppsøke stedet som angår Misenum heller enn Bauli.

Gå til kirken S. Anna øverst og spør deg frem, du skal til *Piscina Mirabilis* (it.: *Piscina Mirabile*), og får vite at denne ligger i Via Piscina Mirabilis nr. 25. Henvend deg i nr. 9 i nevnte gate og en signora vil følge deg til stedet, det er hun som har nøkkelen. Så skal du ned en dyp trapp, til du står på gulvet av det som best kan beskrives som en underjordisk katedral. Lyset flommer inn fra åpninger i taket, og det tar ikke lang tid å orientere seg her nede. Hele 48 pillarer i fire rader gjør at sammenligningen med en femskipet basilika er treffende; i bredden blir det tale om hele 13 tverrskip.

Vi står midt i det som kanskje er den største cisternen vi har fra Romerriket. Den er 70 meter lang, 30 bred og 15 meter dyp. Kapasiteten var på hele 12 600 kubikkmeter vann. Cisternen har vært kjent i lang tid, og navnet *Piscina Mirabilis* stammer fra 1700-tallet. Kunstneren Piranesi har foreviget inntrykk fra et opphold her nede, og et gravyr viser hvordan stedet så ut på hans tid, innlagt et visst monn av *licentia poetica*. I dag er cisternen renset og satt i god stand for besøkende.

Hele anlegget er uthugget i den myke vulkanske fjellarten vi kaller tuff (it.: *tuffo*), det gjelder også søylene. Så er disse blitt preparert med forskjellige lag kalk av typen *cocciopesto*, mens gulv og vegger styrkes med stein i varierende former; sement er også blitt brukt. Det såkalte *opus reticulatum* er en bygningsteknikk vi stadig møter i Campania, fordi denne styrker konstruksjonen i et terreng som stadig er utsatt for jordskjelv, særlig i kombinasjon med andre teknikker. Og denne ser vi først av alt, i de store hvelvingene som ligger langs cisternens yttervegg mot nord.

Offentlige tjenestemenn hadde oppsyn med alle cisternene og akveduktene. De måtte stadig kontrollere at vannet holdt den kvalitet det skulle, at det fløt uten hindringer, at gulv og vegger var i god stand. De måtte også rense cisternene for slagg og urenheter med jevne mellomrom, derfor ser vi at trapper fører ned hit utenfra, en i hver ende. Til slikt arbeid trengte de dessuten en båt. Vannet kunne selvstøt stenges

Selve castellum har sett ut som en svær murstenskluss, og har vært bygd så solid som mulig. Her ser vi et eksempel på hvordan man kombinerte forskjellige teknikker: horisontale (nederst) og vertikale (øverst). Denne blandingen er svært vanlig i Campania, grunnet faren for jordskjelv. En slik teknikk gjør strukturen tryggere (den kalles *opus reticulatum*). Ved castellum hadde de ansvarlige for akveduktens vedlikehold sine boliger, kontorer og arbeidsskur. Hovedansvarlig hadde tittelen *aquarius* («vannmann»).

ved slike anledninger. Men de har arbeidet i mørket, ved hjelp av fakler, skjønt det finnes lyskanaler i taket. Dette teamet vil ha hatt travle dager etter jordskjelvet i 62.

Ett trekk ved konstruksjonen er typisk for vedlikeholdsarbeidet og viktig å få med seg her nede.

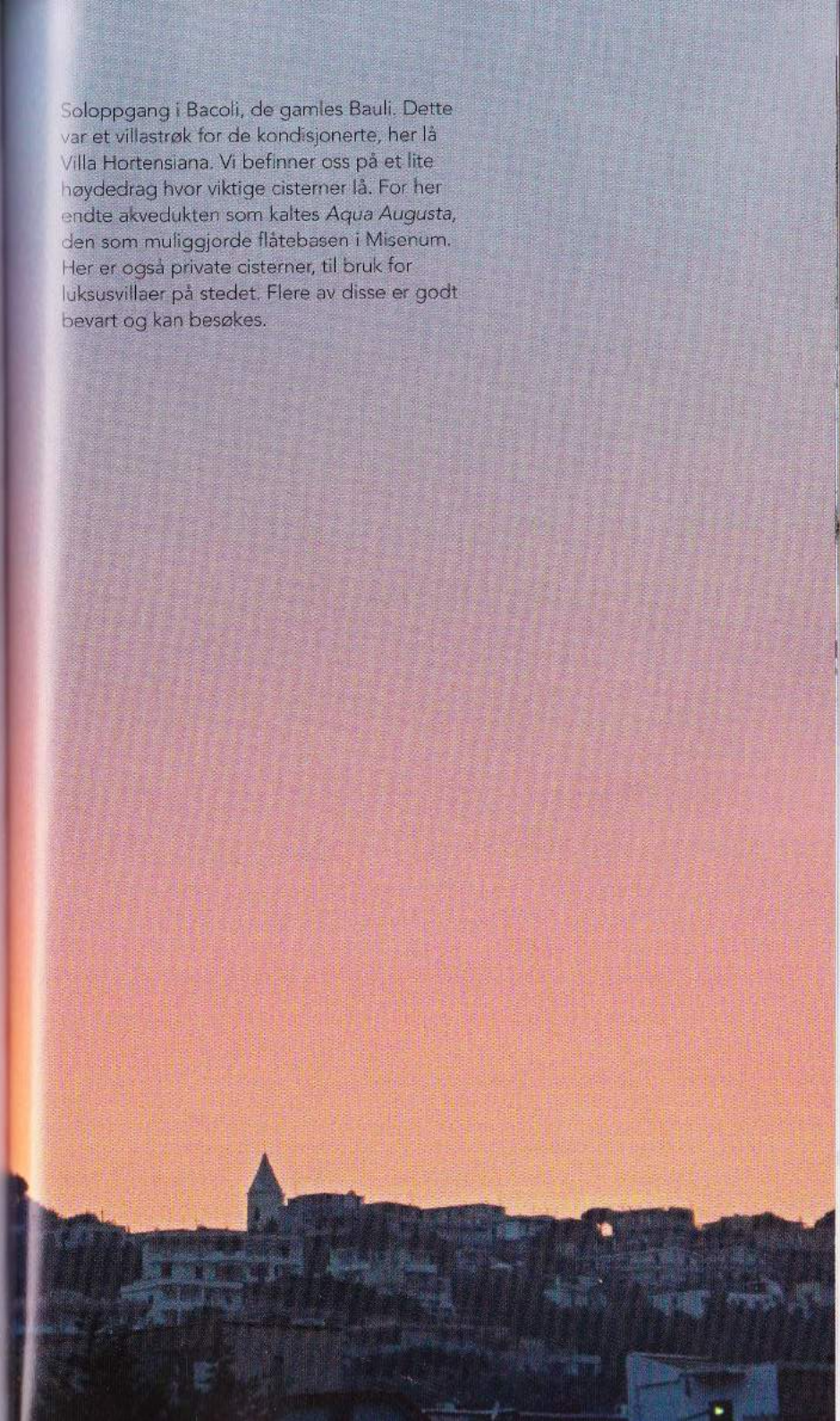
I midtpunktet av cisternen finner vi nemlig en tank (kalt *piscina limaria*, den er gjenfylt i dag) som er 1,1 meter dyp og skråner ned mot en åpning som har fungert som utslippspunkt hver gang cisternen måtte tømmes; det hele er glimrende forklart i Robert Harris' roman «Pompeii» (2003). Cisternen er med andre ord et såkalt *castellum* – endestasjon og vannmagasin – for en akvedukt, og boken beskriver i detalj hvordan en *aquarius* arbeider, noe vi kjenner til fra litterære kilder. Arbeidsteamet hadde sannsynligvis kontor og utstyrslager i området like ved nedgangen til cisternen, kanskje bodde de der også.

BACOLI – AKVEDUKTENS HEMMELIGHETER

D(omini) n(ostrum)
Fl(avius) Constantinus
Maxi(mus) Pius Felix Victor Aug(ustus)
et Fl(avius) Jul(ius) Crispus,
et Fl(avius) Cl(audius) Constantinus
nobiles Cae(sares)
fontis Augustei Aquaeductum
longa incuria et vetustate corruptum
pro magnificentia liberalitates consuetae
sua pecunia refici iusserunt et usui civitatum
infrascriptarum reddiderunt
dedicante Ceionio Juliano vi(ro) c(larissimo)
con(sulari) Campaniae
curante Pontiano vi(ro) p(erfectissimo)
praeposito eiusdem aquaeductus
nomina civitatum
Puteolana Neapolitana Nolana Atellana
Cumana Acerrana Baiana Misenum

*(Våre høye herrer – keiser Konstantin,
den øverste, den fromme, den salige, den seierrike,
og de edle kronprinsener
Flavius Julius Crispus
og Flavius Claudius Konstantin –
har beordret at akvedukten fra
Fons Augusteus,
som er blitt ødelagt av manglende vedlikehold
og høy alder,
skal restaureres på deres bekostning,
ved deres sedvanlige og store generøsitet.
Akvedukten skal forsyne de byene
som nevnes nedenfor.
Denne innskriften er beordret satt opp av
Ceionius Julianus,
konsul for Campania,
og utført av
hans excellence Pontianus,
tilsynsmann for den nevnte akvedukt.
Byene er:
Puteoli, Neapolis, Nola, Atella,
Cumae, Acerra, Baiæ, Misenum)*

Soloppgang i Bacoli, de gamles Bauli. Dette var et villastrøk for de kondisjonerte; her lå Villa Hortensiana. Vi befinner oss på et lite høydedrag hvor viktige cisterner lå. For her endte akvedukten som kaltes *Aqua Augusta*, den som muliggjorde flåtebasen i Misenum. Her er også private cisterner, til bruk for luksurvillae på stedet. Flere av disse er godt bevart og kan besøkes.

Vi ser hvor vannet strømmet inn i den nordlige sektor – men hvor er utløpet?

Sannheten er at her ikke finnes et utløp for vannet, slik vi er vant til å se det i antikke byers castella. For vanligvis vil vannet ha vært delt i flere utløpskanaler, store terrakottarør som forsynte byene (egne slusestasjoner ville vært knyttet til store castellaer, som her). Med andre ord kan de ha halt vannet opp ved hjelp av hydrauliske mekanismer, noe som har vært et stort og omfattende arbeid. Rester av apparatet er ikke å finne, likevel vet vi fra andre kilder hva et slikt system handler om.

Utenfra sett ville Piscina Mirabilis ha lignet en stor mursteinskloss – svært stor – dekket av vekster og innhegnet foran nedgangen. Her oppe kan det dessuten ha vært en del bebyggelse. De som holdt til her, ville ha vært vant til den konstante bakgrunnsduren som vannfallet skapte. Ved nattetider kan vi tenke oss at lyden ble sterkere, og for den som åpnet porten og steg ned i denne underverdenen, ville dundringen fra Aqua Augusta, som denne akvedukten kaltes, mest av alt ha minnet om torden.

Og hvem skulle så alt dette vannet betjene?

Det er ikke tale om en privat cisterne til en luksusvilla, lik den vi fant i Grotta di Dragonara, den er for stor til det. Vi står heller på gulvnivå i det castellum som bragte vann til Misenum etter at flåtehavnen ble etablert her. Det passer godt med informasjon vi har om hvordan dette skjedde. For det var Augustus' barndomsvenn og general – Marcus Vipsanius Agrippa – som hadde anlagt flåtehavnen en gang etter år 31 f.Kr. Og han hadde da hatt ansvaret for Romas vanntilførsel i egenskap av vannminister, *curator aquarum*. Agrippa er navnet bak cisternen i Bacoli.

Hvor kom så alt vannet fra?

Dersom dette er Agrippas verk, vil det stå en solid akvedukt bak.

VANNET KOMMER LANGVEISFRA

Det Agrippa gjorde, var å bygge på en gammel akvedukt som gikk til Napoli. Nå ble den forlenget til å nå Misenum, noe som var et stort løft. Selve konstruksjonen tok 18 måneder, og 40 000 arbeidere ble sendt ned hit for å gjennomføre oppgaven, disse var slaver og legionærer. Faktisk kommer byggingen av Aqua Augusta mellom to andre prosjekter i Roma: Aqua Julia og Aqua Virgo.

Vi må opp til byen Santa Lucia di Serino i provinsen Avellino, sydøst for Vesuv, for det er i fjellene her at vi finner vannkilden til vår akvedukt. Kilden het *Fons Augusteus*, i dag kalles den Acquario-Pelosi. Den ligger 376 meter over havet; like nedenfor ligger en annen kilde

VIA
PISCINA MIRABILE

Adgangen til den store cisternen er ukomplisert: Spør deg frem når du er på høyden av Bacoli, og folk vil vise deg til huset der du finner en som kan låse deg inn. Mest av alt ligner Piscina Mirabilis en underjordisk katedral, en basilika med mange skip og søyler. Den er gravd ut i den myke stensorten som finnes overalt her.

som ga vann til en langt mindre akvedukt (den førte til Beneventum).

«Aqua Augusta» het akvedukten, for den var oppkalt etter keiser Augustus (31 f.Kr.–14 e.Kr.), og kan trygt kalles romernes viktigste bidrag til livet i Campania, siden det her er tale om en større utvidelse av det foreliggende vannverket. Augusta er nemlig den lengste akvedukten romerne bygde, hovedåren (*matrix*) er 92 km fra Serino til Misenum, den måler hele 146 km dersom vi tar med forgreningene til de syv byene innskriften omtaler. Matrix selv har vært seks fot i høyden og tre i bredden, solid forseglet og beskyttet på alle kanter. Den passerer øst for Vesuv – på baksiden – og går for det aller meste under jorden, selv om en og annen strekning er bygd over; småstykker kan sees her og der (slik vi fant det i Pompeii).

Til sammenligning kan nevnes at de største akveduktene inn til Roma er henholdsvis 96 km (*Aqua Marcia*) og 76 km (*Aqua Claudia*). Sidegrenene tilsier at vannførselen må ha vært meget stor.

Formålet med utvidelsen var nemlig ikke bare å nå frem til Misenum, men også å gi større forsyninger til Neapolis, Puteoli – som var i stor vekst – og til Cumae. Den gir samtidig vann til Pompeii, og byens store castellum har vi sett ved byporten som i dag kalles Porta Vesuvio; derfra ble vannet fordelt rundt om i byen. Herculaneum nyter

ANDRE CISTERNER I BACOLI

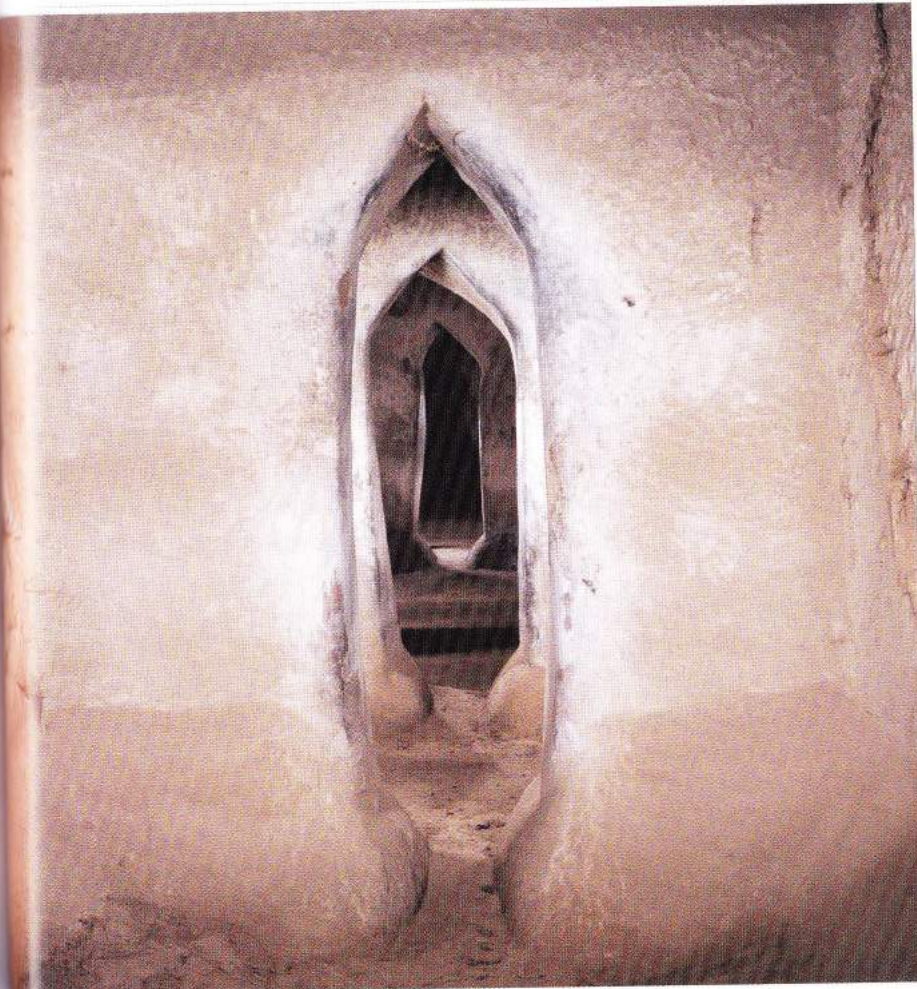
Den mest kjente av disse er Cento Camerelle (etter det latinske *Centum Cellae*, også under formen Centocamerelle), som før øyeblikket er under restaurering og holdes stengt for publikum. Det dreier seg om en gammel cisterne i flere etasjer, to er fortsatt synlige, men det ligger en etasje til under den nederste, og denne går tilbake til midten av 1. årh. f.Kr. Navnet spiller på det faktum at den har så mange seksjoner, «rom», at det er lett å gå seg vill her nede. Cisternen befinner seg på Bacolihøyden like overfor Piscina Mirabilis, veiskilt markerer retningen, men det er litt distanse mellom de to.

Denne er også utgravd av tuff og behandlet på samme måte som vi fant i Piscina Mirabilis, men den utgjør ingen castellum (endestasjon for en akvedukt). Tvert imot er den blitt tål i flere etapper, minst tre, og har mindre mål enn førstnevnte. Likevel er den forbløffende stor på grunn av etasjene. Selv om vi i øyeblikket kommer til en stengt port, er det likevel mulig å se inn i og ned i dette store underjordiske anlegget. Det mest sannsynlige er at den har forsynt en stor privatvilla, av nesten samme dimensjoner som Marius' villa i Misenum (Grotta di Dragonara). Denne var ikke bare bygd for å gi fred og otium, men like mye for å vise frem rikdom og prakt, som et statussymbol i overklassens verden.

Mest sannsynlig har villaen som ble forsynt med vann fra Cento Camerelle, tilhørt en berømt og styrtrik advokat med navn Hortensius Hortalus, godt kjent fra våre litterære kilder. Hans taler er dessverre ikke bevart, men vi kjenner dem fra Cicero, som hevder at de var bedre å høre enn å lese. Hortensius var egentlig Ciceros store rival i Romas rettsapparat, slik vi finner det i enkelte av talene Cicero holdt (for eksempel *Pro Roscio*). Han døde i 50 f.Kr. Da gikk villaen over på andre hender.

Villa Hortensiana, som den ble kalt, var bygd i terrasser som gikk helt ned til havet. Her lå alle fisketankene, de som var stedets kjenne-tegn eller varemerke. For Hortensius var kjent som fiskeelsker og drev med oppdrett av ål. Cicero omtaler ham som *piscarius*, kaller ham Triton (navnet på en vann gud), og nevner at han gråt utrøstelig da en yndlingsål døde.

Om cisternen fikk vann fra Aqua Augusta, vet man ikke, men dette kan forklare alle utvidelsene. For etter Hortensius' tid gikk villaen over til keiserfamilien, slik tilfellet også var med Lucullus' villa. Vi vet at Antonia den yngre overtok den (hun ble mor til keiser Claudius). Etter henne gikk den til Nero. Men det er usikkert hvor villaen lå, rester på stedet er umulig å identifisere nærmere. Villaen må ha ligget lavere enn

Cento Camerelle er en cisterne til privat bruk. Den er oppdelt i mange kamre, slik bildet viser, og har to etasjer, noe som gir inntrykk av at her er uendelig mange rom, noe navnet antyder. Her er andre mindre cisterner, men disse er blitt ødelagt med tiden. Romernes ingeniørkunst er mest imponerende når det kommer til vannforsyninger, her hadde de lang erfaring og mye ekspertise.

Cento Camerelle, men her lå flere praktvillaer, selv om noen av disse ligger under vann i dag, grunnet landsenkninger (bradyseismen).

Det kommer derfor ikke som noen overraskelse at vi like ved Cento Camerelle finner rester av nok en cisterne, mindre enn de to forrige (35 x 20 m.). Men denne ligger øde og forlatt og har aldri lyktes i å tiltrekke seg større oppmerksomhet. Dens rolle i moderne tid har vært å fungere som soppeldyng.

At en privatvilla i luksusklassen trengte mye vann, sier seg selv når vi ser på de rester som står tilbake, eller leser beskrivelser av disse. En luksusvilla har dammer, kanskje innsjøer, bad, helligdommer til nymfene,

fontener, og lignende. Det kan dessuten ha vært varme kilder på stedet, som i Baiae. Siden de to sistnevnte cisternene er eldre enn Augustus' akvedukt, må vi regne med at de har vært forsynt fra andre kilder, i hvert fall i tiden før Augusta overtok.

KEISERMORENS GRAV

Like ved den lille stranden nedenfor Bacoli ser vi rester av et mindre teater, kanskje er det en konsertsal (et odeion) som har vært del av et villakompleks. Men med tiden har dette fått navnet «Agrippinas grav», Tomba di Agrippina. Det har seg nemlig slik at Nero myrdet sin mor i Baiae. Tacitus forteller i sitt verk *Historiae* – det han arbeidet på da han skrev til Gaius – at hun fikk «en beskjeden grav langs veien til Misenum, nær Julius Caesars villa, den som ruver på høydedraget over» (*Annales*: bok 14). Men dette stemmer slett ikke med de restene vi finner ved stranden i Bacoli. For veien fra Baiae til Misenum går ikke her, og Caesars villa ligger langs høydedraget over det som i dag er den arkeologiske parken i Baiae.

For å komme nærmere Nero og Agrippina må vi derfor forflytte oss til neste stoppested, det som var det mest berømte i hele gulfen, luksusstrøk nummer én i hele Campania – Baiae, stedet som lenge hadde vært berømt for sine varme kilder og mange bad, flere luksusvillaer og senere også for sine keiserresidenser.

Men Gaius ville ikke ha kjent seg igjen i dag, for det meste av det Baiae han likte å besøke, ligger på havets bunn, lik tilfellet er i Misenum.

BAIA – BAD, SYND OG DRAMA

*Selv fiskene har lagt merke til at
havet krymper som resultat av
all byggeaktiviteten langs strendene.*

(HORATS)

*Etter Baiae føler du deg frisk i kroppen,
men syk om hjertet.*

(OVID)

Baiae? – Et fristelsenes sted!

(SENECA)

Vannet i Baiae kaller jeg en crimen amoris ... en synd mot kjærligheten selv.

(PROPERTS)

Museo de Baia er stedet å begynne utforskingen av dette antikkens største spa, skjønt mye av kunsten er å se i Nasjonalmuseet i Napoli.

Badene i Baia går tilbake til republikkens siste århundre og vokste jevnt og sikkert gjennom keisertiden. Her er funnet mye kunst, ikke minst fra keiservillaer og luksusboliger ved havnen. Men badene var også rikt dekorert. Apollonhodet vi her ser, er eksempel på dette.

ET NAVN MED BISMAK

Baia ligger mellom Castello di Baia (hvor det arkeologiske museet er) og pynten som peker mot Pozzuoli, Punta dell' Epitaffio. Dette var et helt annerledes sted enn villastrøket Bauli. For det er her vi finner forklaringen på all villabebyggelsen i Miseno, Bauli og på høydene: varme kilder og helsebringende bad. Siden flere av kildene i Baia var svovelholdige, er det tale om kurbad, men som sitatene overfor bekrefter, handler det også om litt mer enn det. Hit var det fasjonabelt å komme i sommerhalvåret, og mange ville bygge så nær kurstedene som mulig.

Da Marius bygde sin luksusvilla i Misenum, ville onde tonger ha det til at han hadde trukket seg tilbake til utsvevelser og dekadanse på grunn av badene her. I tilfellet Lucullus var det ingen som hevet et øyebryn, heller ikke når det gjaldt Hortensius. Men den gamle generalen Marius sjokkerte alle.

For oppover fjellsiden bak en liten havn – nærmest en lagune, kalt *baianus sinus* eller *lacus baianus* – ligger Romerrikets mest berømte bade- og rekreasjonssenter. Dette skyldtes de mange varme kildene som fantes her, kilder man kunne takke vulkanen for (disse er blitt ødelagt med tiden grunnet bevegelser i jordskorpen, bradyseismen) og som var rike på helsebringende svovel. Plinius den eldre nevner slike i sin naturhistorie, og understreker at det ikke fantes maken noe sted.

Badebyen Baiae var altså et faktum lenge før keiserdømmet overtok styre og stell. Gaius må ha kjent stedet, hva enn onkelen må ha ment om dette. Og et besøk i den arkeologiske parken som har avdekket restene av all herligheten, bekrefter til fulle at det er tale om store anlegg over et stort område.

Gaius visste at navnet Baiae kom fra Baios, han som var Odyssevs' styrmann, og at det var her Augustus' nevø Marcellus døde og ble kremert. Gaius kjente også sin Vergil, og så tydelige paralleller mellom mytisk tid og keiser Augustus' gjerning. Her nede gikk moderne politikk og legendarisk fortid opp i en høyere enhet, noe som sa ham at Campania var det viktigste strøket i Italia nest etter Roma. Vergils grav lå ikke så svært langt unna, og han hadde sett stedet på veien ned.

Opprinnelig var Baiae en mindre havn under Cumae, fra den gang grekerne ekspanderte. Og denne nordligste av alle grekernes byer i Italia ble viktig som både kultur- og industrisenter (stor vaseproduksjon fremfor alt, vaser av alle slag). Men stedets fortid går enda lenger tilbake, siden det er funnet mange forhistoriske ankre rundt Punta dell' Epitaffio. Baiae har alltid vært en viktig havn. Later det til. Det var

Museet i Baia har rekonstruert helligdommen (sacellum) til keiserne Vespasian og Titus fra Misenum. Til høyre i midten ser vi en rytterstatue i bronse av keiser Domitian. Denne ble omformet til keiser Nerva etter Domitians død og fordømmelse (*damnatio memoriae*) i år 96. Andre godbiter oppbevares også her, som for eksempel keiser Claudius' store banketthall. Den lå i undervannssonen (*parco sommerso*) inntil arkeologien tok den opp i dagens lys.

Området er inndelt i fire seksjoner: Palatium, Mercurius, Sosandra og Venus. Navnene skriver seg fra kunst som ble funnet på stedet (slik tilfellet ofte er i Pompeii og Herculaneum). Merkur-seksjonen er et av badeanleggene, og det såkalte Merkur-templet er en del av kurstedet og ikke noe tempel i det hele tatt. Sosandra-seksjonen har avgitt mye kunst (som befinner seg i Nasjonalmuseet i Napoli) og er bygd i tre terrasser. Venus-seksjonen utgjør hele tre forskjellige badeanlegg.

Det er bare skjelettet av badene som står tilbake i dag, og det gjenstår å utgrave enda flere. Men disse gir et gløtt av de mange hemmelighetene som bare Baiae kunne by på. Siden kildene er blitt ødelagt og fontenene har forstummet, er ikke lyden av vann det som fyller ørene, det gjør heller livet av trafikken nedenfra. Men i den stille tiden på dagen, i siestatiden, er det mulig å leve seg inn i atmosfæren som har

svalganger. Her har de prominente promenert, blitt massert og tatt vare på av kyndig og erfarent personell, med mulighet for litt ekstra oppmerksomhet. Etter hektisk finansliv og politikk i Roma var Baiae en veritabel oase.

Palass-seksjonen – *Palatium* – er blitt påbygd gjennom hele keiser-tiden, til ut på 300-tallet e.Kr., og ligger i hele seks terrasser nedover fjellsiden. Opprinnelig var dette en patrisiervilla som havnet i keiserfamiliens grådige hender og forble deres sommerresidens antikken ut, en permanent løsning, som også palasset på Palatin i Romas var blitt det. Her er tegn på enda større luksus enn i badene.

Her døde keiser Hadrian, han som regnes for en av de «gode» keiserne, og som hadde gått hele riket på kryss og tvers, gjerne til fots. Han var «grekeren» fremfor noen i keiserskaren, og han passer godt inn i Campania. Han gikk så langt i gresk retning at han forelsket seg i en uvanlig vakker yngling fra Bithynia nord-øst i Lilleasia, og forgudet ham i livet som i døden (Antinoos ble guddommeliggjort etter sin død, med templer, kult og presteskap). Men den skjønnhetselskende Hadrian møtte selv en grusom død: Han døde av vatersott, og palasset vi beveger oss i, har gjenlydt av fortvilte smerteskrig fra hans siste dager og timer.

Eventyret begynner faktisk før vi går inn porten til den arkeologiske parken.

Her ligger to såkalte «templer» – ett til Diana og ett til Venus. Det første ligger til høyre langs veien inn til Baia fra Bacoli, det andre nær piazzaen før vi går opp til utgravningsfeltet. Ingen av dem er templer, men rester av badeanlegg. «Dianatemplet» er en enorm kuppel, 30 meter i diameter, støpt i sement, og vitner fortsatt om romernes bygningskunst: Den har overlevd jordskjelv i snart to tusen år! En varm kilde ligger fortsatt under stedet, men den avgir bare måtelig med vann. «Venustempelet» er en åttekantet hall fra ca. 120 e.Kr., den har fungert som svømmehall i et større badeanlegg som er blitt borte.

På høyden over disse store anleggene, i Via Bellavista, ligger restene av Julius Caesars villa, spredt over et stort område: 150 000 kvadratmeter (nevnt hos Tacitus fordi bygningene her ble innlemmet i palasset nedenfor). Igjen er stedet bare delvis utgravd, men sikre tegn tyder på at Caesar har utbygd en allerede eksisterende villa. Skjebnen ville at det ble bombet i siste verdenskrig. Før tiden er feltet stengt, men det vil bli del av den arkeologiske parken når restaureringsarbeidet som pågår, er avsluttet.

LAGUNENS HEMMELIGHETER

Vi kommer nå til noe litt utenom det vanlige. For en stor del av Baia utgjøres av havnen og alle villaene som lå rundt denne, i formen lik en hummerklo, med en kanal som førte fra havet og inn i denne lagunen (*lacus baianus*).

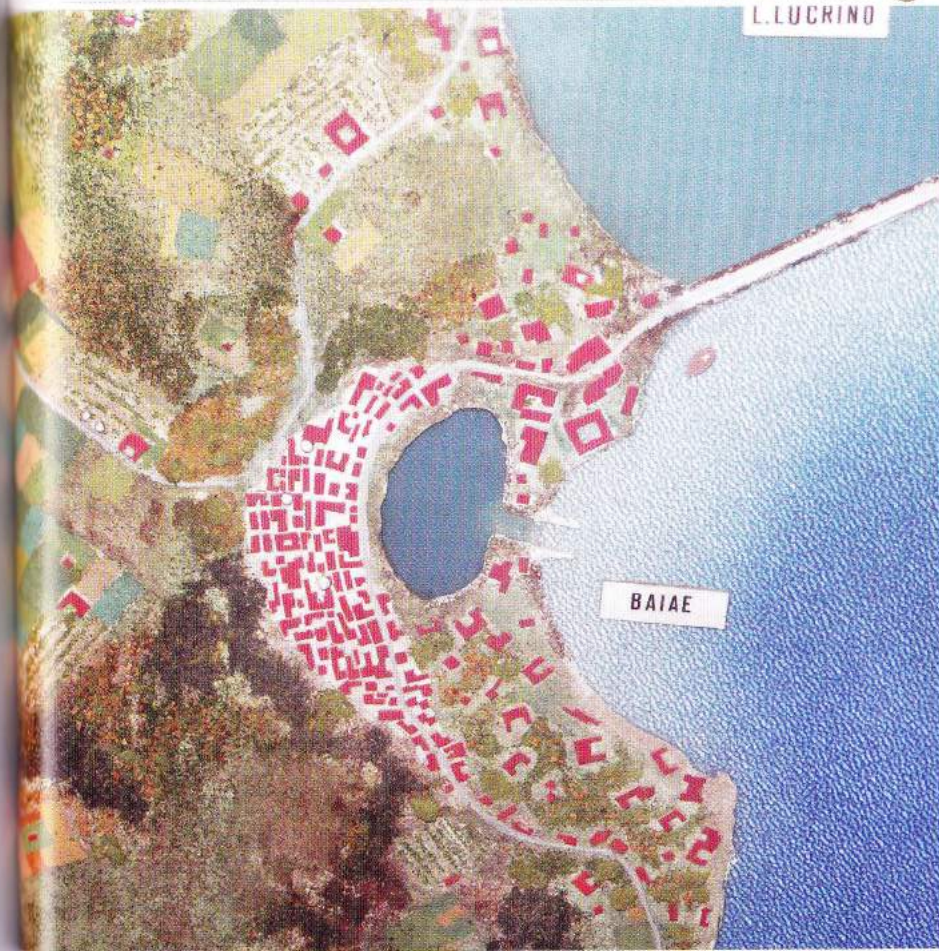
Disse ligger alle under vann og utgjør det som kalles Parco Sommerso – den sunkne arkeologiske parken. Her er det tale om mange levninger fra den mest luksuriøse delen av Baiae, rikmannsvillaer, lystslott, templer, paviljonger og annet. For endringer i jordskorpen (bradyseismen) har gått brutalt ut over stedet. Vi må derfor tenke oss at havnen sluttet noenlunde der kystlinjen går i dag. Men på begge sider av havnen strakk det seg altså lavtliggende landskap, noen få meter over vannet, som var bebyggt av luksusvillaer og keiserlige paviljonger. Den gamle kystlinjen strekker seg med andre ord fra Punta dell' Epitaffio til Castello di Baia. Havnebassenget hadde form av en halvsirkel med åpning mot havet og blir ofte kalt en lagune, mens kanalen er 33 meter bred og klart synlig på havbunnen.

Bradyseismen er imidlertid ikke et udelt onde, for det er takket være denne at vi har så mye av Baiae bevart fra tidens herjinger. Vi befinner oss i Italias største arkeologiske undervannspark, syv meter under dagens vannflate. «Et undersjøisk Pompeii» er uttrykket man gjerne bruker om denne delen av badebyen, som strekker seg hele 400 meter ut i Pozzuoligulfen. På begge sider av denne ligger fortsatt store skatter og venter på undervannsarkeologene. Endringer og rystelser i havbunnen har dessverre gitt disse en varierende skjebne i moderne tid. Det er derfor viktig at store skip styres unna området. Det er også viktig at der havbunnen er sårbar, blir denne styrket med sement. I sommerhalvåret er det mulig å se noe av all herligheten ved hjelp av turistbåter med glassbunn.

Her ligger Lucius Calpurnius Pisos luksusvilla, stedet der konspirasjonen mot Nero tok form ifølge Tacitus (identifikasjonen er gjort på grunnlag av navn på blyrørene). Denne tilfalt keiseren etter Pisos død.

Man ser flere mindre bad.

Fremfor alt har man hentet frem keiser Claudius' triclinium-nymfeum, en storslått bankettsal, med statuer av Odyssevs og Baios samt medlemmer av keiserens egen familie (funnet i 1969, men først utgravd i 1981). Salen står rekonstruert i museet i Castello di Baia, og man må for all del ikke gå glipp av denne.

Et oversiktskart over Baiae i keisertiden. Lagunen med havnebassenget ligger i dag under vann, og landskapet er svært forandret. Det lå viktige villaanlegg på begge sider av kanalen som førte inn til lagunen. Disse gir undervannsarkeologiske rike muligheter til nye funn.

kaltes *Stagnum Neronis* – Neros «innsjø» – den minner oss om fiskeindustrien her nede.

De keiserlige villaer i Baiae – Palatium – har hatt sitt utspring i Caesars villa på høydedraget ovenfor, som nevnt tidligere – den som Augustus arvet, men ikke brukte på grunn av stedets dårlige ry. Men tiden rettet på dette. For den ene keiseren etter den andre bygde ut villaen, og til sist har den nådd helt ned til strandlinjen; dette er den rimeligste forklaringen. *Stagnum Neronis* kan derfor være del av det Palatium vi nevnte ovenfor, mens han kan ha hatt en egen villa ved foten av Castello di Baia, mange meter under vannflaten.

Nå er nepelig den en keiser som er endelig kvattet til Baiae

DRAMA PÅ HØYESTE PLAN

Vi vender nå tilbake til vår venn Tacitus og verket han skrev på da han henvendte seg til Gaius en gang på midten av 90-tallet. De to har mye felles, som nevnt tidligere: Begge er embetsmenn i riksadministrasjonen, og begge er *litterati*. Men her slutter også fellestrekk, for Tacitus er en litterær størrelse på en måte som Gaius ikke hadde evner til å bli, ikke bare som historiker, men også som retor.

Tacitus ble født under Nero, overlevde Domitians tyranniske styre, ble konsul under Nerva (i 96, like etter Domitians død) og blomstret under Trajan (98–117 e.Kr.). Han døde en gang i keiser Hadrians regjeringstid (117–138), og hadde da vært guvernør av provinsen Asia (som utgjorde en del av vestkysten i dagens Lilleasia).

Hans historiske arbeider dekker de to første keiserdynastiene, julio-claudierne og flavierne, og går fra år 14 (Augustus' død) til år 96 (Domitians død). Han viser seg som en langt betydeligere historieskriver enn andre som skrev om samme periode – Sueton og Dio Cassius – fordi han legger for dagen solid kildegranskning, kritisk evaluering og et syn på historieskrivning som gjør denne til mer enn bare annaler. Tendensen i verket er en dyp antipati mot det første dynastiet (julio-claudierne) og slutten på det annet (flavierne), altså keiser Domitian. Samtidig vet han at han lever og skriver i langt bedre tider (med «gode keisere» som Nerva, Trajan og Hadrian). I stilen minner han mer om Sallust enn om Caesar og Livius (Plinius den eldre skrev også sin samtids historie, men den er gått tapt – vi skulle så gjerne kunnet sammenligne de to).

Historieverket faller i to deler: «*Annales*» skrev han etter «*Historiae*», men omhandler tiden før (årene 14–68); det ble trolig publisert rundt 98. Mye av annalene er gått tapt, men vi har fått overlevert en episode fra Baiae som direkte angår oss her – mordet på keisermoren, Agrippina den yngre.

Nero var svært ung da han ble keiser etter Claudius (i 54), og det var nødvendig å gi ham gode rådgivere. De viktigste av disse var pretorianerprefekten Burrus (sjef for nasjonalgarden) og filosofen Seneca. Men hans mor Agrippina var dominerende på en måte som kom til å bli direkte farlig for henne selv. For sønnen selvstendiggjorde seg med årene og begynte langsomt men sikkert å kvitte seg med hele overformyndertiet. Hennes skjebne ble beseglet i mars 59.

Det gikk slik for seg: Det var Minerva-festival i Baiae, og keisermoren ble invitert ned fra palasset i Antium (dagens Anzio), hvor Nero var født og rester av palasset fortsatt står tilbake. Nero gir henne en

storslått mottagelse ved ankomsten og følger henne sjøveien til hennes villa i Bauli (som kan ha vært Villa Hortensiana). Der blir skip liggende og vente på henne, for de skulle møtes igjen til festmiddag hos Nero samme kveld. Men hun advares og tar landeveien til Baiae. Det er etter middagen hos Nero at hun velger å ta sjøveien hjem.

Det skulle hun aldri ha gjort; skipet var spesialkonstruert for å ta livet av henne.

Taket var nemlig fylt med blylodd og kollapset på signal fra kapteinen – men bare delvis. Følgende skjer et sted utenfor havnebassenget i Baiae, den såkalte lagunen. Hennes slave Crepereius Gallus blir truffet og dør umiddelbart, mens ternen Acerronia overlever sammen med Agrippina. Men skipet synker ikke slik det var forutsett. Mannskap og roere prøver derfor å få skipet til å kante. De dreper Acerronia som prøver å utgi seg for å være keisermoren. Agrippina selv har nå klart å komme ut i vannet, noe som redder henne – hun legger på svøm.

Noen fiskebåter blir redningen, for mannskapet tar henne om bord og fører den dyrebare lasten til Lacus Lacrinus på nordsiden av Puteoligulfen. Natten var helt stille og stjerneklar, forsikrer Tacitus, og det var lett å ta seg derfra og hjem til villaen i Bauli. Så gjør hun noe uforklarlig: Hun sender bud til Nero for å fortelle at hun var blitt frelst fra en ulykke; sendebudet ble omgående drept for mordforsøk på keiseren.

I mellomtiden har mye folk samlet seg i og rundt Baiae ettersom nyheten lekket ut. Nero begynner å bli engstelig.

Siden pretorianergarden hadde avlagt ed på å beskytte keiserfamilien, nektet Burrus å drepe henne. Resultatet ble at de henter admiralen i Misenum sammen med to marineoffiserer, og det blir han, Anicetus, som dreper henne i villaen i Bauli. Like etter blir hun kremert og begravd et sted langs veien. Alt dette står å lese i *Annales*. At Tacitus blander Caesars villa inn i dette siste, er bare forvirrende, den lå annensteds (med mindre han her henviser til en tidligere og langt mindre villa som Caesar lot bygge på pynten der Castello di Baia ligger i dag).

Noen år senere, i 65, lyktes Nero i å kvitte seg med både Burrus og Seneca. Det var fordi de var innblandet i senatoren Pisos konspirasjon mot keiseren, den som slo feil. Slik gikk det til at Nero arvet Pisos villa i Baiae, en han var spesielt glad i.

CUMA – CAMPANIA FØR ROMERNE

*Cumae ... en svært gammel bygrunnleggelse ...
den eldste av alle de greske koloniene
på Sicilia og i Italia ...*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Og så til Sibyllen!
Jeg så henne med egne øyne i Cumae,
hengende i en krukke.
Og da ungdommene ropte til henne:
«Sibylle – hva ønsker du?»
svarte hun: «Å få dø».*

(PETRONIUS: SATYRICON)

*Der var det en dyp grotte,
et stort og fryktelig svelg,
beskyttet av en stor innsjø
og av skyggefulle skoger.
Ingen fugl kunne trygt fly over disse
på grunn av de dunster
som steg mot himmelen fra dypet.*

(VERGIL: AENEIDEN)

GRESK EKSPANSJON I SYD-ITALIA

Denne var motivert av behovet for nye handelsveier og metall, det var disse som førte grekerne til Campania. Men Homer antyder en mykensk kolonisering før dette, slik det avspeiles i alle de homeriske helter som kom hit etter trojanerkrigen, i kjølvannet av Odyssevs' vandringer. På sett og vis var koloniseringen som fulgte senere, bare en måte å ta tilbake territorium som allerede var deres.

Dersom vi fortsetter vårt lille historiske eksperiment og sender den unge Gaius på tur til Cumae, en slags faglig utflukt til den greske verden, må han følge ruten over land såfremt han ikke blir med et skip fra Misenum. Veien går gjennom et svært interessant terreng, et vi gjør klokt i å dvele ved, fordi det har atskillig historisk tyngde. Gaius var oppvokst med overbevisningen om at Romas historiske rolle var å herske og underlegge seg andre, angivelig for å sivilisere dem. Unntaket fra regelen var selvsagt grekerne, de som først hadde sivilisert romerne. Dette visste han – derfor en liten pilegrimsferd.

Han rir denne gangen, sammen med et par venner fra Misenum, offiserssønner han er blitt kjent med under sommerferien her, samt et par av slavene hjemmefra. Først drar de forbi Bauli og Baiae, dernest tar de veien videre langs to sjøer som endringer i landskapet har forvandlet til det ugjenkjennelige og som vi forgjeves speider etter i dag. For havet har «steget», det vil si: Landet har sunket, akkurat som i Misenum og Baiae.

Lacus Lucrinus og Lacus Avernus er navnet på to mindre kratersjøer som Marcus Agrippa omgjorde til flåtehavn i årene 38–36 f.Kr. Havnen ble kalt *Portus Julius* etter Octavians grandonkel, Julius Caesar, som hadde villa i Baiae. Den ytterste sjøen var svært grunn, den indre uendelig dyp, den gikk like ned til underverdenen mente de gamle. Ved å grave en kanal mellom de to, og mellom Lacus Laerinus og havet, hadde de skapt en perfekt flåtehavn og langt på vei løst det dilemma som Sextus Pompeius (sønn av den store Gnaeus Pompeius) skapte da han herjet langs kysten med sin private armada på 30-tallet f.Kr. og derved forårsaket store problemer for høy og lav.

Portus Julius så slik ut: Lacus Avernus ble brukt til skipsverft, mens Lacus Lucrinus ble havn.

I løpet av dette arbeidet ble hele egnen avskoget. Navnet Portus Julius finner vi brukt som navn på flåtebasen heller enn stedet der den lå, for da de flyttet hele anlegget til Misenum i årene etter 31 f.Kr., ble den nye flåtebasen fortsatt kalt med samme navn. Dette skjedde etter bare seks års bruk og skyldtes endringer i jordskorpen som gjorde

Dette idylliske bildet viser rester av et badeanlegg ved Lacus Avernus, mellom Baiae og Cumae. Det er feilaktig blitt kalt et tempel til Apollon. Innsjøen er langt mindre i vår tid enn den var i antikken, noe som igjen skyldes endringer i landskapet, hevinger og senkninger. Den første flåtehavnen keiser Augustus anla, lå i dette strøket, men det upålitelige landskapet gjorde at denne ble fluttet til Misenum.

havnen ubrukelig. I Misenum fant de nemlig samme geografiske muligheter, takket være de to kratersjøene vi omtalte tidligere, og her var faren for landendringer mindre. Lacus Lucrinus er nesten borte i dag, og den gamle kyststripa ligger et godt stykke ute i Pozzuoligulfen. Likevel kan man fremdeles se mange rester av den tidligere havnen under vann.

Den gamle innsjøen hadde imidlertid atskillig forhistorie da Agrippa omformet den.

Før Lacus Lucrinus ble flåtehavn, var den nemlig kjent over hele Campania for fiskoppdrett, men særlig østersfarming. Faktisk ble det her skapt storindustri i løpet av republikkens siste århundre, noe som selvsagt henger sammen med overklassens økende behov etter hvert som Napoligulfen blir luksusstrøk. Navnet Sergius Orata er for all tid knyttet til denne industrien, siden det var han som hadde utviklet og perfektionert østersavl. Det gjorde han ved å skape store anlegg hvor sjøvannet steg og sank i regulert form. Han fikk også æren for å ha oppfunnet varmebad og gulv med innlagt varme. Slike ble selvsagt nødvendigheter i enhver anstendig luksurvilla.

Men Lacus Avernus var enda mer berømt enn Lacus Lucrinus, av helt andre årsaker.

For denne kratersjøen er så dyp at den ble viet til underverdenens guder, her var faktisk en av nedgangene til jordens indre. Vannet kom fra elven Styx i det underjordiske verdensriket Hades, het det seg. Krateret er ca. 4000 år gammelt, det vet vi i dag, men ble i antikken sett på som et religiøst sted, en helligdom. Det innledende sitatet fra Vergil fører oss til den etymologien som de gamle knyttet til navnet, og som vi finner i Servius' kommentar til Aeneiden: *Avernusa non aves* – «sjøen kalles Avernus fordi her ikke er fugler». Hit kom selveste Hannibal for å ofre i 209 f.Kr., og hit kom den fromme Aeneas i følge med sibyllen fra Cumae for å stige ned til de døde og møte sin far igjen.

To tunneler fører fra sjøen: en til Lacus Lucrinus og en til Cumae. Den siste er en kilometer lang, løper gjennom dagens Monte Grillo og ble bygd av den styrtrike embetsmannen Lucius Cocceius Auctus. Men restene av et såkalt Apollontempel viser seg ved nærmere inspeksjon å ha tilhørt hallen i et badeanlegg, siden det også her var varme kilder.

EN GRESK BY I CAMPANIA

Cumae ligger vest for Lacus Avernus og kan lett nås ved å ta det toget som følger linjen Cumana, dersom vi ikke kommer med bil. En utflukt hit er bryet verdt, og vel så det, men vær forberedt på å måtte

spørre deg frem og ta tiden til hjelp. Opprinnelig het byen Kyme. Den lå ved foten av en klippe som ble byens akropol og kom til å få en viktig historisk rolle, som en utpost i et landskap hvor etruskere, italiere, punere og senere romere søkte å ta hegemoniet fra grekerne. Før Cumae er den nordligste by i Magna Graecia («Stor-Hellas»), det vil i praksis si hele Syd-Italia). Dens territorium (gr.: *chora*, «land») var så stort at det nesten dekket hele det område vi kaller Campi Flegrei. Grunnleggelsen skal ha funnet sted i 730 f.Kr., men stedet var bebodd lenge før dette. Grunnleggelsen markerer egentlig at grekerne tok fjellet som lå nær havet og gjorde det til sin akropol. Byen selv lå inntil denne, og de eldste murene hadde et omfang av 1000 x 700 m. Rester av disse er å finne i terrenget den dag i dag.

Noen trekk fra byens historie bør nevnes.

Cumae hadde en kjent tyrann ved navn Aristodemos; han regjerte mot slutten av 500-tallet. Da var byen etablert og rik, uinntagelig for italske stammer, kjent for sin produksjon av kostbare vaser (mange så vi i Nasjonalmuseet i Napoli) og for sine filosofiske skoler (noe som fortsatte langt ned i romersk tid). 474 f.Kr. ble et merkeår, for da gikk Cumae sammen med Syrakus om å gjøre slutt på etruskernes makt til sjøs. Dette skjer i et stort slag like ved havnen nedenfor akropolen. Seiren blir igjen opptakten til at Syrakus på Sicilia grunnlegger byen Neapolis (Napoli). Så gjennomlever Cumae en vekslende skjebne, for den blir inntatt av det ville og farlige fjellfolket sammittene i 421, men befridd allerede året etter. Senere går de over til romerne og deltar på deres side mot puneren Hannibal, noe som garanterer dem privilegier og gjør dem til *civitas sine suffragio* (de nyter diverse skattelettelser, men har ikke stemmerett i folkeforsamlingen).

Vi går rett opp til klippeborgen (akropolen) etter å ha løst billett ved inngangen. Her er det mange spor av stedets greske fortid, noen av disse er svært kjent fra antikk historie og ble utgravd i årene 1912–53. Det er en naturlig befestet byborg vi ser, likevel er murene mange og store, enten de er greske eller fra senere tider. Det er særlig to helligdommer vi kommer for å se. Apollontempelet er svært sagnomsust, men plattformen er det eneste som er tilbake (34,60 x 18,30 m). Oppslag og plansjer forteller oss at vi står midt i det som var et av antikkens mest berømte templer, og rekonstruksjoner viser hvordan akropolen så ut i klassisk gresk tid. Vi gjenkjenner raskt et tempel av den sorten vi kjenner fra mange steder på Sicilia og i Paestum. Men stedets hedenske fortid går helt tilbake til mytisk tid, får vi vite, for det ble angivelig reist av Daidalos, far til Ikaros, da denne søkte tilflukt her på sin flukt fra kong Minos' labrynt på Kreta.

Er dette sibyllens grotte i Cumae? Det har lenge vært antatt at det var her orakelkvinnen hadde sitt sete og leverte sine spådomsord. Hun var en av antikkens mest berømte spåkoner. Men nyere forskning har heller tatt denne underjordiske passasjen for å være del av militære installasjoner. Dersom dette medfører riktighet, må vi lete etter sibyllen øverst på byens akropol, nærmere bestemt i forbindelse med det store tempelet til Apollon.

Alt dette er omtalt i *Aeneidens* sjette bok, og ikke uten grunn. For keiser Augustus styrket kulten av den greske guden Apollon siden han kunne takke denne for seieren i 31 f.Kr. over Antonius og Kleopatra. Dette skjedde ved Aktion (dagens Preveza) i Hellas, hvor det var en kjent helligdom til Apollon. Han utvidet templet i Cumae og reiste deretter et tempel til samme gud (kalt Apollo Actaicus) vegg i vegg med sin privatbolig på Palatin i Roma, der han lot deponere de oraklene vi kjenner som de «Sibyllinske bøker». Derfor ble det viktig for Vergil, keiserens hoffpoet, å knytte templet i Cumae til mytisk tid: Romas historiske aner ble viktig propaganda nå da *pax romana* var et faktum, og det var hit han kom, Aeneas, den fromme og tapre.

Romerne stelte i det hele tatt godt med Cumae, noe vi ser av en basaltdekket vei – *via saura* – som fører opp til helligdommen, den vitner om flittig bruk fra romersk hold. Men byen fikk bevare mange gamle greske trekk under det romerske verdensherredømmet, som i lovgiving og seremoniell ved spesielle anledninger – dette ifølge geografen Strabo. Likevel blir den aldri dratt inn i den moderniseringen som luksuslivet i Bauli og Baiæ gjerne påførte byene i omegnen (selv så langt borte som Capua og Nola).

Tempel nummer to på Cumas akropol er viet allfaderen Zeus og er større enn Apollontempelet (39,60 x 24,60 m.). Opprinnelig var det viet Demeter og ble reist i 610 f.Kr. Det står lite tilbake av den greske helligdommen bortsett fra plattformen, bygd av store vulkanske blokker. Også denne ble til kristen basilika en gang på 400-tallet, viet martyren Maxinus, og kirken er det levninger nok av. Vi ser hvordan tempelets opprinnelige *cella* (den indre helligdommen hvor gudebildet sto) er blitt til korparti, vi ser hvor alteret har stått og finner et dåpskapell (*baptisterium*) i det som var tempelets *pronaos* (inngangshall). På mange måter er dette en god parallell til katedralen i Syrakus som opprinnelig er et tempel til Athene fra like etter år 500 f.Kr.; der står tempelsøylene fortsatt.

Et vannreservoar like ved er kanskje det eldste av alt vi ser, bygd etter år 600 f.Kr., kalt *Cisterna Graeca* i dag. Denne utgjør bare åpningen til et større underjordisk anlegg, som dessverre ikke lar seg besøke i skrivende stund.

Byen selv er delvis utgravd og viser oss Cumae fra romersk tid, keisertiden og senantikken. Inngang er til høyre før vi går til akropolen, like ved plassen der bussen snur, men området er ofte stengt. Her er tydelige rester av byens forum, av et romersk Capitolium, bad og annet. Tempelet er en helligdom til de tre store: Jupiter, Juno og Minerva, men går tilbake til 400 f.Kr.; skulpturene ser vi i Nasjonalmuseet i

Napoli. Et amfiteater ligger på høyre side av veien som fører til det arkeologiske feltet. Det er lett å gå glipp av, det ligger på privat område og er del av en bondegård: Husdyr beiter der folk ropte på blod i gammel tid. Nekropoler finner vi som ventet langs de store utfartsårene nordover, med mange graver fra gresk tid.

Byens videre historie er preget av stridigheter fra senromersk og bysantinsk historie. Disse har også etterlatt seg spor. Adgangen fra billettluken til akropolen går gjennom en tunnel som keiser Justinians general Narses gravde for å svekke forsvarsverkene i en tid da Cumae var falt i barbarernes hender. For byen ble viktig i kampene mellom gotere og bysantinere. General Belisarius tok byen tilbake i 536 e.Kr., men den ble gjenerobret av barbaren Totila i 542, for så å bli tatt tilbake noen år senere.

Vårt anliggende er imidlertid av en litt annen art, og dreier seg om et spørsmål som den unge Gaius sikkert kjente svaret på.

HVOR HOLDT SIBYLLEN TIL?

Med sibyllen mener vi spåkvinnen som var vidgjeten for sine orakelevner, og som for all tid er knyttet til Cumae. – Spørsmålet er ikke helt lett å besvare, viser det seg.

Til venstre for oppgangen til akropolis ser vi åpningen til en tunnel som er hugget i det myke vulkanske fjellet. *Antrum Sibyllae* kalles denne, og oppslag på flere språk forkynner stedets sagnomsuste identitet. Her er sibyllens hule, slik et sitat fra Vergil bekjentgjør, og slik arkeologen Amedeo Maiuri identifiserte stedet i 1932; det hadde til da vært gjenfylt av avfall og lignende. «Hulen» dreier seg om en korridor som er 131,20 m lang og kan dateres til ca. 450 f.Kr. Takhøyden er fem meter. Lyset kommer fra seks åpninger mot vest, mens veggen mot øst har tre mindre tunneler innover i fjellet. Det hele munner ut i en rektangulær hall: Tre vegger har store nisjer; den til venstre leder til et rom med tre avdelinger, og det var her et sted sibyllen satt – guden Apollons talerør. Her satt hun på en trone og leverte budskap i skrevet form.

Apollons orakel i Cumae går tilbake til ca. 500 f.Kr. og var meget berømt. Det var formodentlig sibyllen som ifølge romerske tradisjoner kom til kong Tarquinius Prisca i Roma og tilbød ham hele ni samlinger med spådomsord, skrevet på palmeblad i gresk versform (heksameter). Han avsto å kjøpe disse (prisen var høy), og hun svarte med å kaste dem på ilden. Endelig kjøpte kongen det som var tilbake, og det var disse prestene i Roma konsulterte i krisesituasjoner gjennom republikk og keisertid. De ble deponert i Jupitertempelet og strøk med da dette brant i 83 f.Kr., men en ny samling – kopier fra Hellas og Lilleasia – ble deponert i det nyrestaurerte tempelet i 76.

Templene på akropolen, den greske byens gamle festning, ble omgjort til kristne kirker i senantikken. Her ser vi restene av en slik basilika. Det eneste som står tilbake av den greske helligdommen, er selve podiet. Det stammer fra det femte århundre f.Kr.

Opprinnelig var sibyllen en sjaman (spåkvinne) som opererte ved siden av den offisielle kulten og dens tradisjonelle guder. Hennes virkemidler var hypnose, transer, ekstase, hysteri, men disse angår oss ikke her. Vi kjenner et større tall sibyller fra den klassiske verden, hele ti ifølge Varro. De i Delfi og på Samos er de mest kjente, men hun i Cumae sto ikke mye tilbake for disse. Hun skal ha spådd Vesuvus utbrudd, påstås det, en dag hun varslet om store ødeleggelser i Italia. I hennes hule ble viktige relikvier oppbevart, gjenstander vi knytter til gresk mytologi: Daidalos' vinger, tarmen til Erymanthos' villsvin, steinurner med asken av tidligere sibyller, noe kulturhistorikeren og reiseguiden Pausanias bekrefter på 100-tallet e.Kr., han så i hvert fall en urne (men ingen sibylle).

Aeneas – romernes stamfar – landet altså ved Cumae og klåtret opp til sibyllen for å få vite hva fortiden kunne by på. Vergil skriver: «Til tempelet kaller hun fyrsten ... en stor hule ... var formet med atskillig kunstferdighet i fjellets side, prydet av hundre dører foran» (bok VI, 43–45). Er dette en nøyaktig beskrivelse av grotten eller en form for *licentia poetica*, dikterisk frihet? Det trodde ikke de som satte opp turistinformasjonen i moderne tid, for de fulgte professor Maiuris identifisering og tok Vergil på ordet. Dikteren hadde også gitt henne navnet Deifobe, andre kalte henne ved navn som Amaltea, Erofile, eller Demarake.

Utsikt fra akropolen i Cumae mot det tyrrenske hav. Cumae var grekernes nordligste utpost i Campania og ble viden kjent for sin produksjon av keramik. Selve byen ligger ved foten av denne klippeborgen. Det som er å se i dag, stammer vesentlig fra romersk tid. Cumae fikk strategisk betydning under barbarenes herjinger på 500-tallet e.Kr., da den bysantinske keiser Justinian klarte å gjenerobre den fra goterne.

Men hvorfor skulle de ikke tro dikteren? Fordi hun skal ha virket i Apollons helligdom, akkurat som sibyllen i Delfi (hvor giftige gasser steg opp fra fjellet der templets podium står). Dessuten skal hun ikke ha virket utenfor akropolen og langt fra Apollons tempel, som er tilfeldig med grottene nede ved inngangen. Hva var det da Maiuri gravde ut? Muligens var det militære installasjoner.

Skal vi søke etter sibyllens hule, gjør vi klokere i å gå til cisternen ved Apollontemplet på akropolen. Hun kan ha hatt tilhold i en underjordisk hule knyttet til denne, noe som ikke er blitt bevist all den tid stedet ikke er skikkelig utgravd. En tredje kandidat er selvsagt den såkalte *Crypta Romana* ved Lacus Avernus, men denne er en romersk tunnel som førte langs innsjøens venstre bredd mot Cumae, skapt for å knytte denne til havet. Den er 200 meter lang, fire meter bred og stammer fra 30-tallet f.Kr.

Gaius kjente selvsagt svaret på gåten, men han har ikke avslørt dette i sine brev.

SIBYLLEN SOM IKKE FIKK DØ

Dette er sannheten om Cumaes spåkvinne. Vergil gikk selvsagt ut fra at sibyllen skulle leve videre i all historisk tid. Dersom noen fortalte ham

ham, all den tid hun hørte med i de dødeliges verden, som et alternativ til all vanlig religionsutøvelse, og om ikke et alternativ så i hvert fall et lite supplement i den sakrale kosten. For selv om bøkene er gått tapt med tiden, lever hun fortsatt i kunst og litteratur.

I antikken var hennes autoritet så stor at minoritetskulturer som jødedom og kristendom også brukte henne til egne formål: Det apokryfe gammeltestamente rommer atskillig sibyllinsk materiale, og disse bøkene er ikke uten historisk verdi siden de reflekterer samtidsproblematikker. Middelaldermunken Tomas av Celano bruker henne i sin berømte sekvens *Dies Irae* (linjen *teste David cum Sibylla*) – den som er blitt tonesatt av mange store komponister – mens renessansekunstneren Michelangelo Buonarroti avbilder henne i det sixtinske kapell i Vatikanet.

Vergil selv trengte henne i sin *Aeneide*, dette politiske epos fra Augustus' tid som blir en historisk portal inn til keisertidens nye styresett. Dikteren kjente sitt Campania, og han velger tid og sted for Augustus' aner med stor treffsikkerhet. For Augustus' stamfar er «den fromme Aeneas» – *pius Aeneas* – som igjen kan tilbakeføres til Troja og Homers helter. Homer, den blinde dikteren, ble jo en bibel for antikkens litterati, enten disse var grekere eller romere. Og budskapet later til å være at etter den greske verden kommer noe nytt og sensasjonelt, på italiensk jord, som personifiseres i keiser Augustus og hans politiske og kulturelle program. Det er særlig Vergils dikt om den kommende verdensfrelser, i hans fjerde eklog, som forkynner at en ny tid er begynt. Dette diktet skulle med tiden bidra til å gi Vergil selv profetisk status, for diktet ble døpt, som sibyllen allerede var blitt det. Men det spørs om ikke Vergil ble viktigere i kristen tid, for Jesus Kristus var født i Augustus' regjeringstid, og Vergils ord er derfor lettere identifiserbare enn sibyllens. Dantes *Divina Commedia* vitner om alt dette, for det er nettopp Vergil som blir poetens fører i underverdenen.

Vergil må ha skrevet mye av sine verk i Campania, for han var særlig knyttet til Napoli og Campi Flegrei. Hans romantiske poesi om livet på landet, *Bucolica*, tolkes som tegn på dette. Han ble også gravlagt et sted ikke så langt unna. For da dikteren ble syk i Megara i Hellas, på reise til Lilleasia, så Augustus til at han ble bragt til Italia, hvor han dør i Brundisium år 19 f.Kr. (Brindisi ved adriaterhavskysten). Flere steder rundt Napoli hevder å være Vergils grav, men alle skriver seg fra senere tider, da man tok et hvilket som helst romersk monument og identifiserte med historiske skikkelser.

Gaius kjente sikkert til graven, men den lå neppe på hans rute da han red til Cumae for å få en kulturell motgift til alt luksuslivet han

POZZUOLI – FORDUMS STORHET

*Så følger Dikaiarcheias kystlinje og byen selv.
Opprinnelig var den en havneby
bygd av kumenerne ytterst på en klippe.
Romerne slo seg ned her
etter krigen mot Hannibal
og endret navnet til Puteoli
etter de mange vannkildene på stedet.
Noen hevder at navnet er avledet av
den vonde lukten fra vannet her,
all den tid hele regionen
– like til Baiæ og Cumæ –
er full av svovel, ild og varme kilder.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*I dag dukket det plutselig opp
aleksandrinske skip i horisonten,
slike som normalt seiler forut for kornflåten
og melder deres ankomst;
disse kalles Tabellariae.
De er alltid et velkomment syn i Campania.
Hele Puteoli samlet seg på havnen
og langs moloene.*

(SENECA: EPISTEL 17)

I Nasjonalmuseet i Napoli finner vi dette veggemaleriet (fra Stabiae) som viser havnen i Puteoli, dagens Pozzuoli. Den var en av de aller viktigste havnene i Italia og var Romas største havneby. Hit kom kornskipene fra Alexandria i Egypt. Hit kom alle slags varer og gods fra Østen. Hit kom slaver for ethvert behov og villdyr til bruk i arenaen. Bildet viser det store havneanlegget i miniatyr, men det antyder også elegansen og dimensjonene. Fantasi og realisme preger detaljene.

ROMAS HAVNEBY

Dagens Pozzuoli – romernes *Puteoli* – bærer ikke bud om å ha vært Italias nest største by i keisertiden. Her er fortsatt mye liv og stor aktivitet i havnen, men i en langt mindre skala enn tidligere. For byen er ikke lenger havneby for Roma og Campania, likevel står det tilstrekkelig tilbake av alt det gamle til at et besøk vil lønne seg. Klassiske hemmeligheter er det mange av her.

Gå først av alt til turistinformasjonen, dersom du ikke allerede har skaffet deg midlelvoker og kort. For du trenger hjelp til å orientere deg i

terrenget. Vi kommer hit fra Napoli med lokaltog eller bil, og det er klokt å gi seg god tid på stedet.

Beliggenheten er svært tiltalende: På motsatt side av gulfen ser vi Baia og festningen der; så skimter vi tårnet på kirken i Bacoli; helt ytterst ruver Monte Miseno med konturene av Procida og Ischia som bakgrunnskulisser; på høyre hånd ligger et lavt fjellandskap hvor Monte Nuovo peker seg ut, det siste krateret som ble dannet her. Det er umulig ikke å kjenne den skarpe svovellukten fra Solfatara, som ligger over hele området og følger vindens retninger.

Det gamle havneområdet – *ripa puteolana* – ligger for det meste under vann, ti–elleve meter på det meste, og har utgjort store anlegg. På Gaius' tid lå kystlinjen ca. 400 meter utenfor dagens, som i Baia. Et omfattende *emporium* (godsmottak) strakk seg helt til Lacus Lacrinus. Undervannsarkeologien har med andre ord store oppgaver foran seg, men en kartlegging av det hele tar tid, og resultatene av arbeidet har så vidt begynt å komme offentligheten til gode. De moloer vi går på i dag, er av moderne dato, og vannet er vanligvis så grumset at vi med det blotte øye ikke ser særlig av all den gamle herligheten.

Men Gaius har sett byen i dens velmaktsdager, han visste at den var selve portalen til Roma for all trafikk fra Østen, Nord-Afrika iberegnet. Samtidig var byen den aller viktigste i Campania, langt mer enn Napoli og Pompeii, for ikke å tale om Herculaneum eller Cuma. Otiumlivet her nede avhang av denne havnebyen, for hit kom alt det som rikmannsvillaene trengte av luksusartikler. Ostia, som ligger nærmere Roma, var havneby for import fra rikets vestlige provinser: Gallia og Hispania og andre.

I Puteoli landet først av alt kornskipene fra Egypt, slik sitatet fra Seneca beskriver. Flåten utgjorde en konvoi på 400 skip og ble eskortert av en egen marinestyrke fra Egypt: *Classis Augusta Alexandrina*, en parallell til flåten i Misenum. Kornet måtte losses og lastes på ny for å føres til Ostia og opp Tiber til Roma (Ostia hadde ikke kapasitet til å ta imot disse direkte). Hovedstadens appetitt var enorm, og uten kornet fra Egypt kunne det oppstå krisetilstander i hovedstaden. Å skaffe korn til Roma var alltid en av keiserens viktigste oppgaver («brød og sirkus» er uttrykket som kjennetegner livet i hovedstaden). Vin og olje kom gjerne vestfra, til Ostia, men kornet havnet her. Hver vår speidet folk etter skipene som varslet at flåten var på vei inn den store gulfen i Campania, slik sitatet fra Seneca forteller. At de ville komme, var like sikkert som at solen sto opp.

Men her kom også leveranser av alt mulig annet. Granitt og marmor fra Egypt var blitt utvunnet i de store statlige gruvene i Memphis

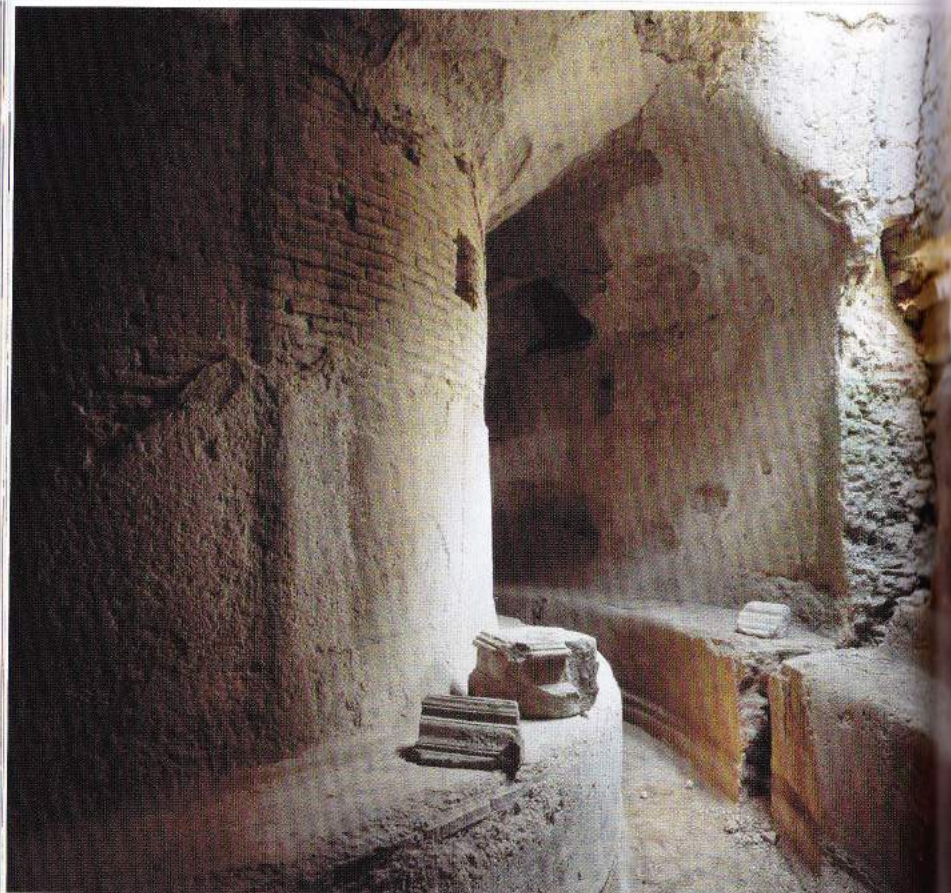

Skiltene taler sitt tydelige språk. Vi befinner oss i et historisk landskap hvor navnene stort sett er de samme i dag som i antikken. Fra å være et viktig knutepunkt i gresk og romersk tid, er denne delen av Napoligulfen blitt provinsiell og litt utenfor allfarvei. Men for dem som gir seg tid til å lete, er her fullt av klassiske hemmeligheter.

og Mons Claudianus, ved siden av basalt, porfyr og serpentin. Herfra kom også luksusartikler som edelstenene topas, ametyst, onyks og lignende. En annen egyptisk spesialitet var selvsagt papyrus som ble produsert langs Nilen i rikelige mengder. Det hadde vært kongelig monopol på dette materialet under ptolemeerne, nå var det keiseren som disponerte det hele. Et siste produkt fra Egypt var sand fra Nilens bredder, sand som romerne brukte i sine sportsarenaer rundt om, også her i Campania, fordi dette var av finere kvalitet enn det som var å finne hjemme.

Lenger østfra kom annen luksus, varer som overklassen anså som like livsnødvendige som mat og drikke. Røkelse, krydder og parfyme kom fra Arabia, bomull og elfenben fra India, silke fra Kina. Det samme gjelder kostbare tresorter som industrien i Puteoli laget møbler av, til eksport rundt om i riket. Kunstmarkedet var selvsagt stort i havnebyen og utvalget rikelig for enhver smak, romerne stjal som ravner fra de deler av riket hvor det ennå var noe tilbake å stjele, særlig fra den østlige delen.

Puteoli kjente også mindre behagelige sider ved importen østfra. For hit kom villdyrene fra Afrika som skulle drepes til underholdning for massene i amfiteatrene rundt om, det vil si: De av dem som overlevde transporten – romerne utryddet faktisk flere dyrearter fra Afrika og Østen. Her var dessuten et stort slavemarked, behovet var enormt både i Roma og i Campania. Og disse stakkars menneskene var for dyr å betrakte i romernes øyne. Hverken mer eller mindre: de var eiendeler

Puteoli trengte store mengder vann. Vi har hele to *castella* fra Aqua Augusta. På bildet ser vi en av dem fra innsiden. Vannet sto aldri stille, men har vært i bevegelse hele tiden. Siden man ikke brukte kraner som kunne skrus av og på, er det tale om et enormt forbruk og et tilsvarende stort sløseri men vann. Det var Marcus Agrippa som førte den store akvedukten fra Avellino frem hit. Den fortsatte rundt Pozzuoli-gulften og endte i Piscina Mirabilis ved Misenum.

og ting, akkurat som luksusartiklene var det. Vi kan lett se for oss trengselen på markedet hver gang en ny ladning slaver ankom med et eller annet skip. De skulle brukes til alle slags behov, også de mest intime.

Det sier seg selv at Puteoli var en smeltedigel av mennesker fra alle folk og tungemål. Disse fulgte handelsrutene, og Puteoli var en innfallsport til selveste Roma. Her fantes nabateere, egyptere, kappadokiere, fonikere, syrere, bithyniere, kilikere, nubiere og mange andre. Med seg hadde de også sine egne guder, og vi vet om mindre helligdommer til orientalske guder i Puteoli (Serapis for eksempel). Her ble det brukt alle tungemål, her kunne man se alle verdens drakter og alle hudfarger.

Puteoli var i så henseende et Roma i miniatyr, og på Plinius' tid kan

befolkningen ha steget til rundt 100 000, mer enn Napoli kunne oppvise. Havnearbeidere og sjøfolk levde under dårlige kår sammenlignet med de som administrerte eller eide det hele, byens overklasse. Slavene hadde det selvsagt verst, med mindre de var så heldige å havne i noen av luksusvillaene, og det gjorde kanskje de kultiverte og de vakreste.

Bankvesenet var selvsagt en uunnværlig faktor i hele dette økonomiske puslespillet, og her finner vi nok en sektor i bylivet hvor det var store muligheter for å gjøre karriere. Vi er så heldige å ha overlevet et helt lite arkiv fra familien Sulpicii, kjente bankierer i Putcoli. Arkivet er skrevet på vokstavler og ble funnet i Murecine ved Pompeii i 1959. Det stammer fra årene 30–50 e.Kr. Her kan vi lese oss til hvordan et stort nettverk av banker og handelsforbindelser fylte den østlige delen av Romerriket. Forgreninger finner vi overalt, og handelsforbindelsene var de aller beste i fredelige tider som disse. I senrepublikken ble bankene her nede så rike at de kunne låne penger til hele nasjoner. Cicero nevner to av de største: Cluvius og Vestorius.

Litteraturen har bevart et minne om Puteoli. For dersom Gaius hadde lest romanen *Satyricon* av Petronius Arbitr, hadde han lett kjent seg igjen. Her er en stor og internasjonal havneby med muligheten til å gjøre rask lykke innen handel og industri, bankvesen eller slavehandel. Dette er et ideelt sted for dem som vil avansere fra et beskjedent sosialt utgangspunkt, det være seg slaver eller frigitte, slik heltene i romanen, Trimalchio, illustrerer. Han hører til de nyrike, en oppkomling som er blitt uutholdelig og vulgær som følge av all rikdommen, dekadent i sammenligning med de gamle romerske dyder. For Trimalchios gjestebud er et symbol på tingenes tilstand, variasjonen i bybildet, samt den avgrunn som skilte rike fra fattige. Boken sier oss mye om livet i Campania på Gaius' tid, for den er skrevet på den tiden da han selv ble født.

BYENS HISTORIE

Våre litterære kilder forteller om en beskjeden start. Den greske byen lå rundt klippen som stikker ut i gulften mot øst, området som i dag kalles Rione Terra, med klippen selv som en naturlig befestet akropol i landskapet. Likevel råer det litt usikkerhet hva den greske grunnleggelsen angår, for mens Strabo hevder at det her opprinnelig var en havneby for Cumae, sier historikeren Polybios at det var kolonister fra Samos som grunnla byen, og at de kalte den Dikaiarcheia («godt styre»), i kontrast til forholdene på Samos der de hadde flyktet fra en tyrann. Dette skal ha skjedd i 531 f.Kr. Begge opplysninger kan selvsagt medføre riktighet. Byen ble tatt av samnitterne, men befrikket

romerne i 338. Disse stasjonerte 6000 soldater her i 215, for å verne kysten mot Hannibal, en slags foregripelse av Portus Julius.

Det var derfor etter de puniske krigene at romerne sendte kolonister hit og stedet fikk nytt liv, samt nytt navn: Puteoli (som trolig betyr «små kilder»). At navnet ikke reflekterer den greske grunnleggelsen, har fått enkelte til å undres over om deres by må ha ligget annensteds, i motsetning til hva Strabo opplyser. I alle fall er det stedets potensiale som havneby man retter oppmerksomheten mot, trusselen utenfra er et tilbaketog kapittel, og havet er trygt igjen.

Koloniseringen kjente flere etapper. Først ute er Scipio Africanus i 194 f.Kr. som sendte 300 kolonister hit, soldater som hadde avtjent sin tid i hæren og nå fikk land å slå seg ned på. Disse omformet akropolen så grundig at det til dags dato ikke er funnet spor av den greske byen, til nød er det tale om noen mindre murrester. Det er i dag mulig å rekonstruere mye av veinettet i den romerske kolonibyen, som lå på den gamle akropolen, rundt dagens domkirke. Samtidig begynte den utvidelsen av byen som dekket området nedenfor akropolen, over et langt større areale enn tidligere. Fra nå av er byen i stadig vekst, for belegggheten er ideell for en handelsby på stedet: Den ligger godt vernet mot kysten, det finnes gode veier til innlandet, den ligger nær Roma. Straks fred avløser krig, begynner Puteoli å ta form som hovedsenter for handel, og ble portalen inn til den østlige del av riket. Men vi vet at jordskjelvet i 62 e.Kr. førte til at mange bygninger måtte restaureres, særlig alle høyblokkene på akropolen – dette var Vesuvus forvarsel om det som skulle komme.

Neste store ekspansjon kommer under Augustus, som etter slaget ved Aktion (31 f.Kr.) sender en ny gruppe kolonister hit. Etter hvert blir byen inndelt og administrert på samme måte som Roma selv, noe arkitekten Lucius Cocceius Auctus har stått for, han som også skapte den såkalte Crypta Neapolitana og tunnelene mellom innsjøene i den første Portus Julius. Hva arkitektonisk prakt angår, er det selve havneområdet som kom til å bli byens ansikt utad, som beskrevet hos Vitruvius. Den monumentale delen – 372 m lang – var enestående i sin tid, og den ble stadig utvidet i retning Portus Julius. På grunn av det vi kaller den romerske fredstilstand, *pax romana*, ekspanderte handelen til fjerne verdensdelar: Vi vet at en handelsmann klarte å komme seg så langt øst som til Sri Lanka!

Videre ekspansjon og innvandring forårsaker sosial kollaps i byen, dette skjer under Nero. Han sender inn tropper fra Roma for å gjenopprette ro og orden. Det flaviske dynasti (Vespasian, Titus, Domitian)

Slik ser det gamle havnepartiet ut i dag. I sentrum av bildet ligger det store markedsområdet (*macellum*), feilaktig kalt Serapis-templet. Øverst i midten ser vi høyden der den eldste byen lå, Rione Terra, og hvor det er mange spor av det romerske nærværet. Det meste av antikkens store havneanlegg ligger på havets bunn, til tross for at landet har steget. Macellum lå under vann helt til 1970, da steg bakkenivået flere meter.

tatt deres parti i borgerkrigen i 69 e.Kr. Dette skjer på bekostning av Capua som hadde stått på tapernes side. Når Domitian i 95 bygger ny riksvei mellom Puteoli og Roma – Via Domitiana – går den ikke gjennom Capua.

Men da var Romas nye havn ved Ostia i ferd med å etablere seg som en mulig konkurrent. Første forsøk mislyktes, all den tid Claudius' havn viste seg uegnet etter at en storm senket en hel handelsflåte. Men keiser Trajan skapte en større havn – kalt Portus – og denne gangen gikk det ut over Puteolis hegemoni.

Puteoli var aktiv som handelsby til ca. 400. Da ødelegger forskyvninger i jordskorpen havneanleggene. Dessuten var mye av virksomheten blitt omdirigert til Ostia. Epidemier fører senere til at folk flytter til andre byer, særlig Napoli. Puteoli synker i gradene, og til sist er byen bare blitt en provinsiell havn.

DET SOM STÅR TILBAKE

Vi finner mye som vitner om fordums storhet. Avbildninger av deler av byen, særlig havneområdet og noen templer, er lett gjenkjennelige på noen malte glassflasker som er blitt funnet på så forskjellige steder som Praha, Pilkington, Odemira, Ampurias, Roma, Ostia og Köln.

Det store amfiteateret ble bygd og innviet under Nero. Det skulle erstatte et langt mindre fra republikkens dager. Campania hadde svært mange amfiteatre, og disse var romernes egen utvikling av det greske teater. Nå ble oppmerksomheten rettet mot gladiator kamper og dyrekamper. Henrettelser av kriminelle inngikk også i forestillingene.

Glassflakonger til bruk for parfyme var et av Putcolis industriprodukter, og egnet seg trolig som suvenirer. Det er en monumental havn som avbildes her, og vi vet at den var prydet med æressøyler, arkader, triumfbuer og lignende. Sannsynligvis er havnen også gjengitt på veggmalerier i Pompeii.

Keisertiden ga byen mange praktbygninger, og noen av disse lar seg lett identifisere. Det nye forum fra Augustus' tid, hans amfiteater, en basilika, Neros nye amfiteater, Hadrians stadion, bad og nye handelssteder, for ikke å tale om templer – disse var viktige trekk i bybildet og er vel verdt å gå på leting etter. Insulae (høyblokker), tavernaer, et enormt bordell, er alt sammen levninger som vi kan lete oss frem til i distriktet under akropolen, det som kalles Rione Terra, der hvor arkeologene flittig gjenvinner kunnskap om fortiden. En del av en romersk vei er å se i Via Celle, hvor det også finnes levninger av den gamle

gravgaten (nekropolen), fra tiden etter den første koloniseringen. På akropolen er selvsagt det gamle *Capitolium* en stor severdighet, all den tid tempelet til den kapitolske triaden (Jupiter, Juno og Minerva) er bevart, takket være at det ble omgjort til kristen basilika på 400-tallet og ble domkirke i 1643.

Mellom jernbanelinjen og havnen ligger restene av et monumentalt marked (*macellum*), feilaktig kalt Serapishelligdommen (på grunn av en statue som ble funnet her). Det vi står og ser på, er en tholos-formet (rund) bygning i sentrum av markedsarealet (slik vi også fant i romernes marked i Napoli). Denne har vært litt av et kunstverk, prydet med 16 søyler i afrikansk marmor. Anlegget var i to etasjer og har vært byens største handelsplass for mat og drikke. Målene er 75 x 58 meter, og det hele var utsmykket med 34 søyler av egyptisk granitt, som det ble funnet ny anvendelse for i bourbonernes kongeslott ved Caserta. Like ved ble det funnet rester av to enorme latriner.

Ovenfor, på andre side av jernbanelinjen, ligger en større struktur som feilaktig kalles «Neptuns tempel», i virkeligheten er det rester av Hadrians monumentale bad fra rundt 120 e.Kr.

Det sier seg selv at denne ekspansjonen øket behovet for vann, et problem som Aqua Augusta var ment å skulle løse. Vi finner to store vannreservoarer i Puteoli, lik dem vi så i Bauli (Piscina Mirabilis og Cento Camerelle). Piscina Cardito er mindre enn Piscina Mirabilis, men har to kamre: ett til mottak fra Augusta og ett til fordeling av vannet rundt om i byen. Piscina Lusciano er mindre enn begge og ligger i parken som kalles Villa Avellino. Dessverre er begge reservoarene skadet og kan ikke besøkes for tiden.

Hadrians stadion er det få rester av (de ligger litt utenfor bykjerne i dag, i retning Baia), til tross for at dette var et stadion av store proporsjoner, lik dem i Roma, nemlig keiserens stadion i Vatikanet og Maxentius' sirkus på Via Appia (målene er 260 x 65 m.). I nærheten har Ciceros første villa – *Puteolanum* – ligget, han arvet den etter en rik bankier i Puteoli (Cluvius) i år 45 f.Kr. Onkel Plinius plasserte denne «langs veien som fører fra Lacus Lucrinus til Puteoli», uten nærmere stedsangivelser. Her ble keiser Hadrians aské midlertidig begravd for den ble ført til Roma for å settes i hans mausoleum der (han døde i Baiae). Ciceros annen villa her nede – *Cumanum* – var stedet han gjerne ville gjøre om til et slags akademi, lik Platons i Athen. Her vet vi at han skrev sitt politiske hovedskriv *De re publica*, men stedet er vanskeligere å identifisere.

Puteoli var den eneste byen i Italia, Roma unntatt, som kunne fremvise to amfiteatre. Det eldste er minst og stammer sannsynligvis fra

Sullas tid (130 x 95 m.). Jernbanen kjører gjennom dette like før stasjonen, og det er bare ynkkelige rester som står tilbake. De sier oss likevel at teateret bare hadde én etasje og derfor heller ble brukt til gladiator-kamper enn til dyrekamper.

Det store amfi som Nero lot bygge, og som de flaviske keiserne fullførte, er derimot en praktkonstruksjon i to etasjer, og har tjent som forbilde for Romas *Colosseum* på flere måter. Dette er det tredje største amfiteater i Italia etter Roma og Capua. De fire hovedinngangene har vært prydet med følgende innskrift: *Colonia Flavia Augusta Puteolana Pecunia Sua*. Den sier at teateret ble fullført under flavierne og reist ved byens egne midler. Men det ble i hovedsaken bygd under Nero, noe som ikke kunne nevnes all den tid han var blitt erklært en fiende av staten og hans minne fordømt (en såkalt *damnatio memoriae*).

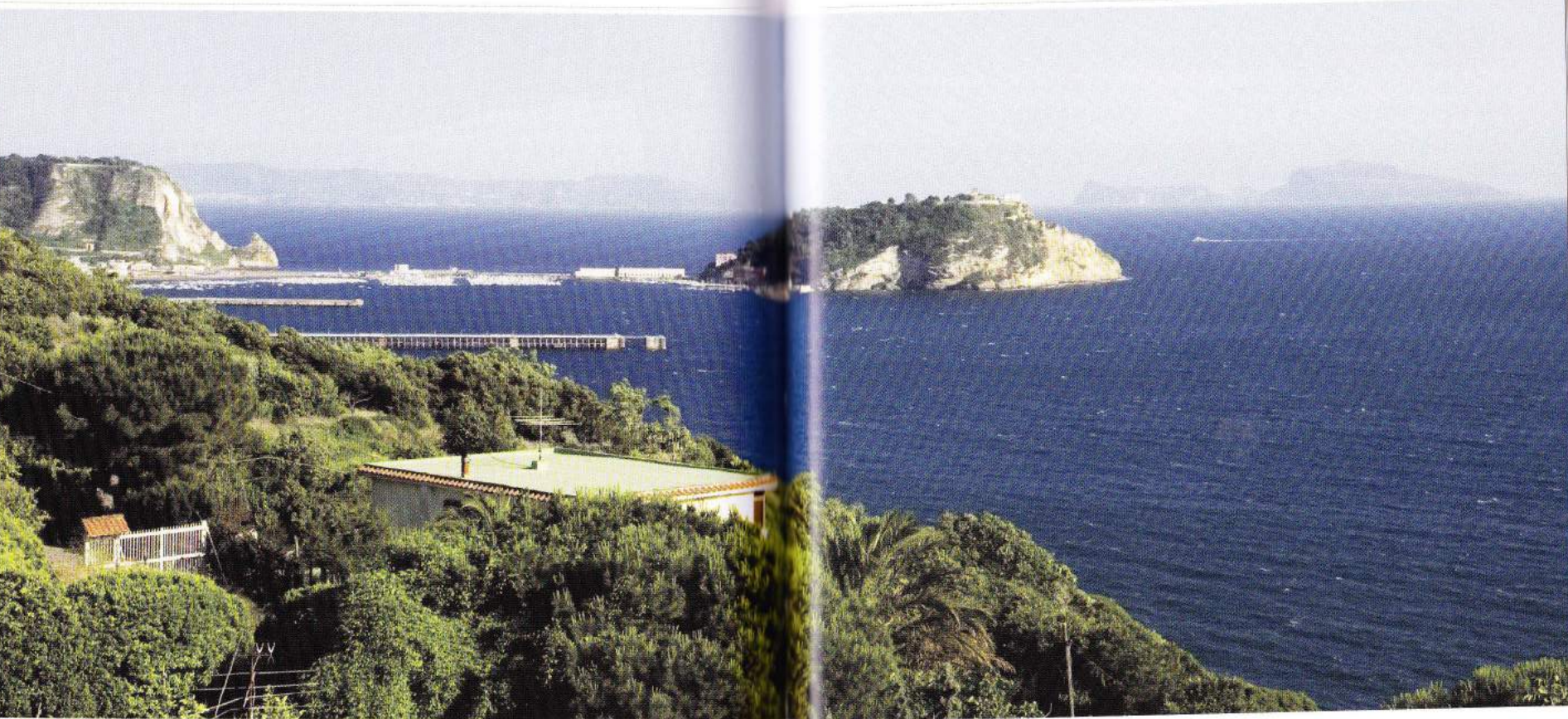
Men byggverkets ytre bærer preg av kraftige herjinger, av naturkreftene så vel som av menneskers jakt på marmor og kostbare søyler. Resultatet er likevel imponerende å se til over bakken. Målene i arenaen er 149 x 116 m og tilskuerkapasiteten regnes rundt 40 000, med forskjellig fordeling av byens sosiale lag: nobilitet og embetsmenn nederst, så en rad for kvinner, og noen rader for folket øverst. Det hele ble utgravd mellom 1839 og 1940. Keiserlosjen ligger mot syd, og historikeren Dio Cassius forteller at under innvielseslekene her i år 66 gitt av Nero til ære for armenernes konge Tiridates, skjøt kongen selv to okser herfra med sine piler.

I flere ovale sirkler rundt i arenaen ser vi luker som fører opp fra underetasjen, det samme gjelder den 45 m lange korridoren langs midtlinjen, den vi kan gå inn i fra nord. Og det er underetasjen som gjør dette amfiteateret så unikt. Strukturene her nede er nemlig intakte, det eneste som mangler, er alt utstyret som måtte til for at teateret skulle kunne fungere: heisemekanismer, bur til villdyr, vanninntak for å rense arenaen etter bruk, og så videre. Her arbeidet utallige slaver, her skrek og brølte villdyr som var importert langveisfra, her gråt de dødsdømte, her ventet gladiatorene utålmodig på å få kampen overstått.

Vi står og ser oss rundt i et underjordisk redselskabinett – her finnes celler for dyr og fanger. Disse minner oss om mye av det verste vi forbinder med romersk kultur: voldelighet til underholdning, grusomhet stilt til offentlig skue, henrettelser som folkeforlystelse, dyremishandling av verst tenkelige slag, en barbarisk kjærlighet for blodige underholdningsformer. Her nede ser vi tydelig hvordan teateret, som var oppstått på gresk grunn, degenererte på romersk: Fra å være stor teaterkunst skal det med ett tjene blodige formål. Dette gjelder særlig her i Campania – for ingen region i Italia hadde så mange amfiteatre.

Amfiteaterets underetasje er helt intakt og åpen for publikum. Her nede var det dyr og mennesker som ventet på sin skjebne. De ble heist opp til arenaen med hjelp av heisemekanismer. Vi har ingen problemer med å forestille oss livet her nede før, under og etter forestillingene. Herfra kom ingen ned igjen med det samme.

Kystlinjen fra Pozzuoli mot Napoli er full av naturskjønne perler. Bildet viser Nisida, et lite utspring av kysten som med tiden er blitt en øy. Her lå også romerske rikmannshus. Bak Nisida, til høyre i horisonten, skimter vi Capri. Sorrento ligger like til venstre.

(Capua, Cuma, Puteoli, Napoli, Pompeii). Intet under at en gladiator fra Thrakia ved navn Spartacus begynte sitt opprør i Capua, som raskt spredte seg til hele Campania og til sist endte på Sicilia.

Samme dystre underverden er selvsagt å finne i de andre amfiteatrene (med unntak av Pompeii), men de er vanligvis ikke tilgjengelige for publikum. Det var herfra alle kom opp – og ingen vendte tilbake. Her var det at biskopen av Beneventum og hans seks ledsagere led martyrdøden under den store forfølgelsen i 305 e.Kr. Hans navn var Januarius, og vi gjenkjenner ham som Napolis vernehelgen: San Gennaro.

At denne underetasjen er så godt bevart, skyldes naturlig nok senkinger i jordflaten som begrov og beskyttet anlegget under jorden. Puteolis store amfi var i funksjon frem til ca. 400, deretter ble det steinbrudd, samtidig som det sank.

APOSTELEN PAULUS FRA TARSOS

Paulus landet i Puteoli våren 61, på vei fra Caesarea i Judaea til Roma, en ferd som hadde ført ham ut i uvær og til skipbrudd på Malta. Han kom hit som del av en fangetransport om bord på et kornskip fra Alexandria. Det evangelisten og kirkehistorikeren Lukas forteller, er at han fikk lov av fangevokterne til å gå i land i Puteoli, hvor han møtte andre kristne. De levde her som fremmedarbeidere og hadde fulgt handelsrutene hit, lik de fleste orientalere i byen.

I syv dager fikk han bo blant dem før fangetransporten gikk videre langs Via Appia til Roma. Denne bymenigheten tilbakefører i dag sin start til dette oppholdet. Men det var ikke Paulus som grunnla menighet her, den eksisterte allerede da han kom. Hvor lenge kristendommen har vært her, er umulig å si, den kan ha kommet allerede på slutten av 30-tallet. Men at den fant god grobunn i denne internasjonale handelsbyen er sikkert, slik den samtidig gjorde det i Roma.

SOLFATARA – VULKANENS HEMMELIGHETER

*Like etter Puteoli kommer man til
Hefaistos' agora,
en slette omkranset av ville klipper.
Disse minner egentlig om øner,
siden flere av dem har pustehull
som sprer en redselsfull lukt overalt.
Kort sagt er strøket fullt av
svovelutslipp.*

(STRABO: GEOGRAFI)

*Det ligger mellom Napoli og store Puteoli
et dypt svelg,
dit Coclys styrer sin flod.
Dunster unnslipper rasende herfra
med dødelig lukt.
Der er ikke grønt å se om høsten,
gress pryder ikke sletten,
fuglene høres ikke om våren.*

(PETRONIUS: SATYRICON)

VULKANEN SOM KALLES SOLFATARA

Denne finner vi en kilometer fra Pozzuoli, du kan spørre deg frem og gå dit, eller ta en taxi.

Krateret ligger i selve jordskorpen og er ikke fjellformet slik vulkaner vanligvis er det. Men her er ikke ild og lava å se, bare gasser som siver opp fra dypet, leire som koker, svovelskyer som vinden kaster hit og dit. Med andre ord er det et slags månelandskap vi besøker, akkurat slik våre antikke forfattere beskriver det. Navnet vitner om det samme, for ordet Solfatara kommer fra det latinske *Sulpha Terra*. De gamle kalte den *Colles Leucogei* – hvitfargete høyder – på grunn av at jorden her er hvit. Det dreier seg om et rektangulært område på 0,5 x 0,6 kvadratkilometer og har vært tilgjengelig for publikum siden 1900. Tidligere var det forbeholdt vitenskapsmenn, for stedet har vært grundig utforsket og beskrevet gjennom lang tid. Samtidig ble det flittig benyttet av kurbadere.

Samtidig vandrer vi i en botanisk hage, utrolig som dette kan høres. For vegetasjonen rundt krateret er svært interessant og verdifull: Trær og vekster er identifisert og forklart gjennom mange oppslag og plan-sjer langs ruten. Vulkanske strøk er blant de mest fruktbare vi kjenner, og her finner vi bevis på dette. Veien inn til krateret går derfor gjennom et frodig grøntområde, og det fortjener oppmerksomhet i sin egen rett.

Vi følger opptrukne stier, og skilt på flere språk advarer den besøkende mot å gå utenfor disse. For de mange gule «småfjell» som stikker opp her og der (det er flere hundre av dem) vitner om svovelutslipp, som også de gule flekkene på bakken gjør det. Mange mindre sjøer av leire putrer og bobler, til stor fryd for de besøkende. Disse mindre muddersjøene kalles *Fangaie Bollenti* («kokende mudderveier») og skyldes regnvann. Oppslag forkynner at gjørmevulkanen i sentrum av krateret ble dannet 28. januar 1913.

Fumarole kalles alle de «røkhullene» hvor damp stiger opp. Dampen holder 130–160 grader, og man skal passe seg for å få den i ansiktet og puste den inn. Som illustrasjon på hva svovelgassen innebærer, har man flere steder bygd små fjell av stein, og disse er gule å se til. *Bocca Grande* («den store munn») kalles den største fumarolen. Det advares mot varmen her, for gassen holder flere hundre grader. Klippene rundt dette største svovelutslippet er rødfarget.

Her ser vi rester av både et gammelt observatorium (fra ca. 1900) og et kurbad, siden svovel ble mye benyttet som legemiddel, noe de også praktiserte i Baia. *Stufe* er navnet på to huler som ble innredet som dampbad til medisinske formål, og som utgjør siste stopp på rundturen i krateret. De er ikke i funksjon lenger, men svovelgassene er like aktive

Oversiktsbilde av vulkanen Solfatara. Denne er av det fredeligste slaget, her siver ikke opp annet enn svovelholdige gasser, de kan være giftige nok, og de besøkende advares mot å komme for nær. Til høyre på bildet ser vi frodig vegetasjon: en liten botanisk park som minner oss om at vulkaner er en kilde til liv mer enn noe annet, for jordsmønnet er uvanlig rikt på mineraler. Utsikten over Pozzuoli-gulven er svært god herfra. Helt til høyre i horisonten ser vi Capo Miseno.

i dag som da bygningene ble reist på 1700-tallet. Vi kan se to innganger i murstein. Hulene kalles *Inferno* (helvete) og *Purgatorio* (skjærsild), navn som egentlig sier seg selv.

For alle som tar de tradisjonelle forestillingene om helvete bokstavelig, bør besøke denne vulkanen, for det er fra steder som dette at vår billedbruk stammer. Dante Alighieri benytter seg av det i sin *Divina Commedia*. Han har kjent Campi Flegrei, noe vi merket oss i forbindelse med sibyllen i Cuma. Det kristne billedspråket overtar Hefaistos' agora (markeds plass, torg), river det ut av sin hedenske kontekst og gir det nye fortegn. Men stedet kan være farlig nok for de levende: Gamle og unge advares mot å ferdes her i sommersesongen, for temperaturen på bakken vil stige til langt over det normale siden varmen kommer ovenfra og nedenfra på samme tid.

DEN VITENSKAPELIGE HOLDNINGEN

En moderne og kritisk vurdering av fenomenet Solfatara avviker selvsagt fra den mytiske. Denne er ikke ny, som nettopp nevnt, og det er mye som kan sies med sikkerhet om vulkanen her ute.

For det første er den yngst av alle i Campi Flegrei. Den ble til for 3000–4000 år siden, men her ligger ikke noe magmakammer under (konsentrasjon av lava). Magmakammeret ligger heller under hele området Campi Flegrei. Det vulkanske beltet som går fra Ischia, gjennom Campi Flegrei og til Vesuv, er et sammenhengende felt, og utbrudd

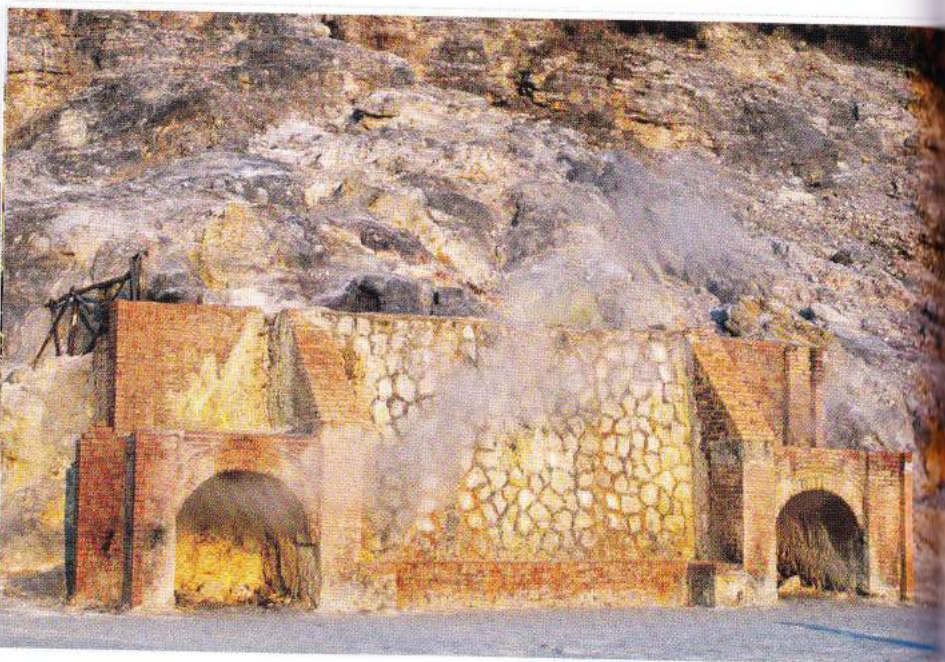

Som naturpark er Solfatara flittig besøkt av turister. Skilt og oppmålte veier forklarer mange av denne vulkanens hemmeligheter. Det er ikke tilrådelig å gå utenfor de markerte områdene.

kan komme fra flere åpninger i jordskorpen. Før Vesuv ble dannet, var vulkanen på Ischia det aktive utslippet, slik at denne gjerne kalles «forhistoriens Vesuv». Vi vet at den også hadde utbrudd i klassisk tid (500–400 f.Kr.). Alt dette henger sammen med Italia's forhistoriske utvikling på det geografiske plan, og kontinentale forskyvninger i jordskorpen.

Det påfallende er at denne regionen alltid har vært så attraktiv for bebyggelse. Det henger sammen med at det er mange positive faktorer her: Svært fruktbar jord, varme kilder, helsebringende bad, porøse steinarter og så videre. Risikoen ved å leve her er selvsagt jordskjelv, utbrudd, og landsenkninger, som kan variere mellom 10–20 meter alt etter hvor vi befinner oss. Siste gang man konstaterte en slik, var i årene 1982–84, da jordskorpen beveget seg to–tre meter på enkelte steder. Fenomenet har mye med vann å gjøre, for vann trenger ned i det vulkanske materialet og forårsaker hevinger eller senkninger.

Før man kunne forklare utviklingen vitenskapelig, var det mytologiske forklaringer som rådet, slik navnet Hefaistos' torg vitner om. Siden Campi Flegrei var et område hvor underverdenens guder var aktive, var det bare helter som turde ferdes her. Beretningene om Herkules og Odyssevs vitner om dette, for sistnevnte søkte råd hos de døde i underverdenen (Hades). Grekerne assosierte egentlig denne vulkanske verdenen med fjellet Olympos i Nord-Hellas, hvor allfaderen Zeus hadde sperret titanene inne og hvorfra de stadig prøvde å bryte ut ved å dundre på jordskorpen med knyttnevene sine. Jordskjelv vitnet med andre ord om deres kamp for å komme seg ut av det underjordiske fangsel. Dessuten var det tale om ildguden – smeden – Hefaistos

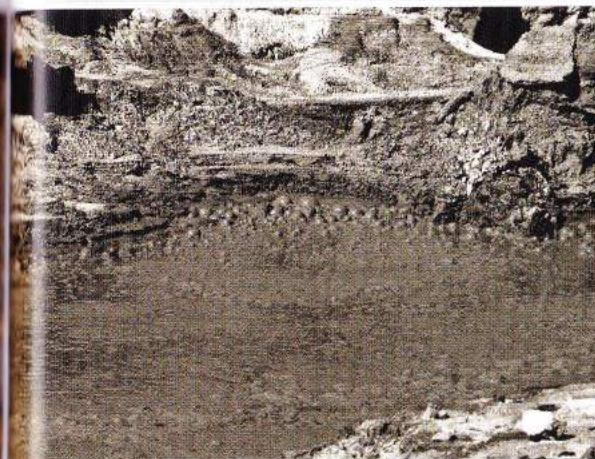

Her ser vi restene av et kurbad som ble brukt til behandling med svovel. Det er stengt i dag, men fasaden og inngangene til to kamre står tilbake. Disse kalles *Purgatorio* (skjærsilden) og *Inferno* (helvete). De sier oss en god del om hvor vår religiøse billedbruk stammer fra.

som hadde sin smie under jorden, og var særlig knyttet til Solfatara. *Forum Vulcani* kalte romerne Hefaistos' torg, Vulcanus var deres navn på Hefaistos (*Vulcanus* i ordets arkaiske form).

Gaius hadde lært mye av onkelen, det ser vi fra brevsamlingene han utga. Men onkelen trodde ikke på guder og helter, han var en antikk vitenskapsmann som gjorde skarpe iakttagelser og fikk dem beskrevet for ettertiden, og han ofret livet for denne interessen. Dette er helt i tråd med de første naturfilosofene fra Lilleasia, de som la grunnlaget for både filosofi og naturvitenskap ved rasjonelle iakttagelser og selvstendig tenkning.

Nevøens brev viser oss en lignende holdning, for de er fulle av interessante iakttagelser. Alt som angår naturen, interesserer ham, om enn ikke på samme måte som hos onkelen. Han beskriver dyrs atferd, han diskuterer parapsykologiske spørsmål («har spøkelsesobjektiv eksistens?»), han er opptatt av geografiske særegenheter. Men ingen av de to var kjent med vulkanenes hemmeligheter. De kjente ikke til det store magmakammeret under Campi Flegrei og forklaringen på bradyseismens gåte (at landet hever eller senker seg). Heller ikke ante de at Vesuv var en vulkan, lik Etna på Sicilia, om enn sovende. Latin mangler faktisk et eget ord for vulkan. De tok naturen for gitt, og

Små mudderdammer preger dette månelandskapet. Her er kokende bobler av leire – svært populært blant turister, men må for all del ikke berøres.

var – inntil denne overrasket dem.

På vei tilbake til Pozzuoli er det viktig å stanse og nyte et panoramisk overblikk over hele gulfen vi har besøkt, herfra er utsikten den aller beste. Det vulkanske Ischia ligger bakerst i horisonten, med Procida like foran. Så ser du tydelig Monte Miseno med Monte Procida like ved. Litt lenger til høyre ligger kirken i Bacoli, der hvor de store cisternene er. Baia ser du rett frem, og er det klart vær, kan du så vidt skimte akropolen i Cuma. Lago d'Averno og Lago Lucrino er også synlige i landskapet, de ligger der gulfen snur i retning Pozzuoli. Her ser du kort sagt hele regionen som kalles Campi Flegrei, rik på antikke hemmeligheter og til enhver tid utsatt for naturens luner.

KEISERVILLA PÅ POSILLIPO

Keiservillaen under Parco Virgiliano, ved enden av Via Posillipo, like etter Nisida, fortjener omtale.

Villaen ligger nede ved havet. I gammel tid kom man dit ved å gå gjennom en tunnel som i dag kalles *Grotta di Sejano*, oppkalt etter embetsmannen som bygd den. Den er 770 meter lang og fører fra veien mellom Napoli og Cuma til et enormt villaanlegg ytterst på Posillipohøyden, bygd i terrasser og med egen havn nederst. Inngangen er tydelig å se fra plattformen på jernbanestasjonen i Agnano, men det er bare mulig å komme hit i grupper, etter avtale med de arkologiske myndighetene (spør i turistinformasjonen, men tro ikke at dette kan ordnes på dagen). Tunnelen ble gjenoppdaget i 1840 og straks tomt for jord og mudder. Deretter måtte den restaureres, noe alt det nye murverket vitner om. Villaen er bare delvis utgravd, men taler om den aller største prakt. Her er teater med opptil 2000 sitteplasser, en konsertsal (gr.: *odeion*), små og større villaer, store hager, vinmarker, og en rekke andre bygninger som viser til et imponerende romersk

En del kunstverk herfra er utstilt i Nasjonalmuseet i Napoli og vekker umiddelbar oppsikt, best kjent av disse er en havjomfru med delfin, et arbeid i marmor som vitner om kunstnerisk overflod.

Ordet Posillipo kommer fra det greske *pausilypon* («fred/frihet fra smerte/angst») som har gitt navn til hele området – Mons Posilipensis på latin – og som fører oss direkte til han som først bygde villa her, Publius Vadius Pollio. Vi kjenner ham også fra litterære kilder, og han er et lite hyggelig bekjentskap.

Pollio støttet Octavian (den senere keiser Augustus) i tiden like før slaget ved Aktion i Hellas 31 f.Kr. (hvor Octavian slo Antonius og Cleopatra og ble verdenshersker). Som takk for dette fikk han viktige oppgaver i administrasjonen, og vi vet at han var guvernør i provinsen Asia i år 30. Men han fikk også denne eiendommen i gave. Og her realiserte han sin drøm om en verden uten sorger og bekymringer. Men medisinen kan umulig ha virket, for han var notorisk korrump, dessuten var han grusom mot sine mange ansatte, og fikk et dårlig ord på seg i samtiden. Faktisk ble han til atskillig bry for keiseren på grunn av dette.

En gang Augustus var på besøk, skjedde det at en slave kom i skade for å knuse en kostbar gresk vase. Dette skulle koste ham livet, for Pollio lot ham kaste til mat for ål, den fisken han oppdrettet i sine bassenger. Keiseren ble så forarget at han lot alle Pollios greske vaser knuse der og da, dersom vi kan tro historien. Like fullt testamenterte Pollio eiendommen til Augustus, og da han døde i 15 f.Kr., ble den keiserlig villa. Det hører med til historien at Pollio ble nektet offentlig begravelse. Men ryktene om Pollios slette natur må ha en viss sannhetsgehalt, siden også Cicero fordømmer ham i sine brev. Disse forhindrer likevel ikke keiserne i å benytte eiendommen i den varme årstiden, og Gaius visste at det ofte bodde fornemme folk fra Roma her.

Med dette står vi ved veis ende. Vår rundtur i Napoligulfen er slutt.

Her er mye mer å se enn det som er tatt med i de foregående kapitler. Disse har vært ment som en introduksjon til landskapet og til menneskene her nede. Fortsettelsen er opp til den enkelte.

FERDEN FORTSETTER – BLI BEDRE KJENT MED GAIUS

VÅR ODYSSÉ ER TIL ENDE. Vi har møtt mange kjente navn underveis, fra Napoli til Solfatara, og mange slags folkeslag. Vi har besøkt svært forskjellige steder, steder som alle er knyttet til Vesuv på en eller annen måte. Napoligulfen har gitt oss en introduksjon til mange distingverte romere, og vi skal kort minnes dem i form av et etterord. De levde stort sett før utbruddet i 79, noen døde som følge av dette, og noen overlevde eller kom til senere.

Innledningsvis ble vi kjent med Plinius den eldre og hans nevø Gaius. Navnet Rectina dukket også opp. Men de andre er anonyme, enten de var marinegaster, offiserer eller Plinius' sekretær. Vi vet ikke hva Plinius' søster, Gaius' mor, het, bare at hun var et tappert menneske. Tacitus dukker opp i denne sammenhengen, skjønt han ikke er tilstede *in persona*. Men denne trioen – Plinius, Gaius og Tacitus – viser seg å høre til overklassens kultiverte, det de skrev er blitt flittig kopiert gjennom antikken og middelalderen, ikke uten grunn.

Kort rekapitulert så vår reise ut som følger:

Neapolis ble et møte med grekere og romere på en større skala. Vi møtte hedninger som kristne, navn vi kjenner fra historien. Vi fikk aldri vite hvem de var, alle de som hugget ut Bolla, det store underjordiske vannsystemet som er blitt en stor turistattraksjon, men vi ante at barnearbeid var blitt benyttet i utstrakt grad. I teateret kan vi høre ekko av mengdens jubel kombinert med gudenes applaus den gang Nero debuterte som skuespiller i år 64. Hans sangstemme skal ha vært dyp og litt brummende, den også.

Herculaneum viste oss en residensby for overklassen. Mest pirrende var selsagt de navn som kunne knyttes til Villa dei Papiri (også kalt Villa dei Pisoni). Var Rectina fruene her i 79? Her er atskillige navn fra selve bykjernen, de fleste av disse tilhører rike mennesker, de som donerer staselige bygg til byen og får sine statuer eller byster satt opp som takk. Men de som gjør sterkest inntrykk på oss, er alle de som møtte døden i båthusene på havnen, fattige som rike, og disse er anonyme.

Vesuv selv minner oss om nettopp de fattiges og fangnes forgjeves kamp for frihet under Spartacus' ledelse. Strabo ga en korrekt beskrivelse av stedet, men trodde i likhet med alle andre at faren var over for godt.

Pompeii selv er alltid et møte med folkehavet, enten disse kom seg unna under utbruddet eller strøk med og ligger tilbake i form av skjletter eller moderne gipsavstøpninger. Her er et virvar av navn, enten de står å lese på vegger eller er hugget i marmor. Her er landadel,

magistrater, bankfolk, handelsfolk, gladiatorer, hører, og alt en antikk by ellers kan vise frem. Et lyspunkt i katastrofen er at så få dyrekadavre har dukket opp. Med unntak av et par hunder, noen esler og kyr var de en del av den store flukten den 24. august.

Nasjonalmuseet i Napoli ble et mer direkte møte med de gamle enn stedene der de bodde. For her så vi statuer, byster og veggmalerier som viste oss deres ansikter. Vi gjenkjente høy og lav, guder og mennesker, gjetere, dyr, gladiatorer, kamphanene fra opptøyer i Pompeiis amfiteater, elskende av mange slag, filosofer fra Papyrusvillaen. Det er hele gulfens yrende liv vi står og iakttar, samt noen prakteksemplarer av kunst fra Roma.

Oplontis introduserte oss for Poppaea Sabina og hennes kritikere. Stedet viser oss historien om vekst og fall for en av Pompeiis mest distingverte familier i form av historien om deres dronning, deres *augusta*. Men vi møtte også andre navn, for stedet var en landsby eller en havneby, kanskje også et villastrok.

Bondegårdene i Boscoreale og Boscotrecase førte oss rett inn i livet rundt vulkanen, i distriktet som hørte inn under Pompeii. Vi så trekk av den vekselvirkning mellom by og land som var rådende, og som kjennetegner det antikke landskapet. Navn på noen av de rike dukker selvsagt frem, men de andre forblir anonyme. Det som ikke er anonymt lenger, er begrepet «romersk bonde». Dessuten oppdager vi viktige sider ved livet langs elven Sarnus i tiden før utbruddet. På sett og vis er dette den mest sjarmerende etappen av våre undersøkelser.

Stabiae ble et nytt møte med overklassen, som ventelig kan være etter det Gaius forteller om onkel Plinius og hans venn Pomponianus. Vi kom oss dessverre ikke ned på havnen hvor mye dramatisk og tragisk må ha utspilt seg, og hvor Plinius døde. Havnen finnes ikke lenger; stedet der den lå, ligger i dag under moderne høybebyggelse. Til gjengjeld slapp vi inn i Narcissus' villa og fikk se hvordan keiserens frigivne likte å innrette seg.

Surrentum ble et møte med samtid heller enn fortid, skjønt en og annen hemmelighet lot seg spore også her. Odyssevs, Kirke, sirenene, Sulla, Agrippa Postumus og Pollio Felix er navn som for alltid er knyttet til stedet. På sin egen måte har disse satt sitt fotavtrykk i denne perlen av en by.

Capri er likevel den største og vakreste perlen i hele gulfeventyret. Her er det særlig keisere som Augustus og Tiberius vi møter. Men en moderne eventyrer som Axel Munthe er også verdt å bli kjent med.

I Misenum så vi hvor hendelsene utspant seg i begynnerstadiet. Vi fant at de to flåtehavnene fortsatt er lett å gjenkjenne i landskapet, samtidig fant vi spor av Marius' og senere Lucullus' villa, et gulf fra republikkens siste århundre.

I Bauli var det særlig Marcus Agrippa og hans akvedukt vi konsentrerte

oppmerksomheten om. De mange som bygde denne forlengelsen fra Napoli til Misenum er anonyme, enten de var slaver eller legionærer. Vi hører heller ikke om dem som hadde oppsyn med *Aqua Augusta*, hvem de var og hvor mange. Likevel ble opplevelsen av *Piscina Mirabilis* et møte med romersk ingeniørkunst på høyeste plan, i bakgrunnen aner vi Vitruvius' nærvær, den store arkitekten og ingeniøren.

I Baiæ er det et virvar av navn som dukker opp, fra Julius Caesar til Hadrian. Men det var særlig keiser Nero, hans mor Agrippina, flåteadmiralen Anicetus og konspiratoren Piso vi fant spor av. Her er plass til atskillig flere, og vi må tro at alle som lå rundt gulfen i sommerhalvåret, kjente stedet. Deres navn er legio.

Cumae var et annerledes sted, takk og pris for det, og dets historie spenner fra gresk til bysantinsk tid. Den viktigste av alle vi kjenner herfra var den gåtefulle spåkvinnen som går under navnet sibyllen. Samtidig møtte vi mange som har diktet om henne, fra Vergil til Petronius og Dante.

I Puteoli støtte vi på så forskjellige størrelser som politikeren Cicero og apostelen Paulus. Men vi så samtidig for oss utallige havnearbeidere, samt gladiatorer og slaver som var til salgs på markedet der. Dyretransporten fra rikets østlige og sydlige del var en ubehagelig påminnelse om ufølsomhet for levende liv. Bankierer dukket forresten opp. Det gjorde også martyren Januarius, Napolis egen San Gennaro.

I Solfatara var det mest mytiske vesener vi så og hørte.

DET ER ALT I ALT ET IMPONERENDE GALLERI vi står overfor i Napoligulfen, så variert som vel mulig, mennesker vi kommer svært nær takket være vulkanutbruddet i 79. Noen parallell til dette er ikke å oppvise i den antikke verden ellers. Dette er stedet å begynne letingen etter de gamle, her treffer vi dem i fleng.

Vi sitter tilbake med ett stort spørsmål. Vår venn Gaius – hvordan gikk det med ham etter 79? Takket være brevene han utga senere i livet (de er 247 i tallet), er det mulig å følge ham rundt om i det store riket. For han ble betrodd mange oppgaver under keisere som Nerva og Trajan. Grunnutdannelsen har bestått av studier hos en *grammaticus* hjemme i Comum (der slekten kom fra) og senere i Roma, under betydelige lærere som Quintilian og Nicetes Sacerdos (sml. Bok VI: 6). Hans verge etter farens død var Vergilius Rufus.

For året etter de begivenhetene han så observant skildrer, fylte han 18 og begynte sin karriere i Roma – det offentlige *cursus honorum* – noe som hadde vært meningen hele tiden, først innen rettsvesenet, det vil si et mindre embete som advokat. I år 30 opplevde han innvielsen av Colosseum, noe han nevner i et par av brevene (bok I: 18 og bok V: 3).

Deretter fulgte en rutinemessig stilling som militærtribun, denne varte

nepe mer enn seks måneder, tilbragt hos den 3. Galliske legion i Syria. Så fulgte nye oppgaver i rask rekkefølge: *sevir equitum romanorum, quaestor Caesaris* og *tribunus plebis*. I 93 ble han *praetor*, en stilling som førte ham opp i en del viderverdigheter. For han var anklager i prosessen mot Baebius Massa og kom på kant med det som kaltes «den stoiske opposisjonen», men uten å lide større skade. Etter 93 var han *curator aerarum militarium*, og i 96 tjenestegjorde han ved *aerarium saturni*. Disse var oppgaver innenfor det finansielle styret.

År 100 ble viktig i hans liv, for da ble han valgt til konsul sammen med Cornutus Tertullus; samme år skrev han sin panegyrikk (lovtale) over keiser Trajan. I 103 ble han augur (et viktig prestecembete), i 104 begynte en treårs tjeneste som *curator alvei Tiberis et riparum et cloacarum Urbis*, et viktig embete med ansvar for elven Tibers bredder og Romas kloakkanlegg. Det er etter dette, i 105–106, at han ble guvernør i Bithynia-Pontos (provinsen i Lilleasia som lå opp til Svartehavet), med tittelen *legatus pro praetore consulari potestate*. Det er fra denne tiden at vi har brevvekslingen med keiser Trajan, den han senere utga (bok X i samlingen).

Han døde trolig i Bithynia rundt 112–113.

BREVENE VISER OSS ET MENNESKE MED ET ÅPENT SINN, en som samtidig er barn av sin tid. Han har bevart gleden over iakttagelser av naturens verden, slik han lærte av onkelen, noe vi finner mange eksempler på i brevene. Han skriver om vennskapet mellom delfiner og mennesker et sted. Han samler på spøkeshistorier og undres på om slike fenomener har objektiv eksistens eller er ren innbilning (noe onkelen ville hevde). Han grosser ved tanken på historien om noen slaver som hadde drept sin herre da han lå og sov (han var for øvrig en grusom mann), og frykter at ingen kan sove trygt i sin seng lenger. Han skriver utførlig om sine villaer, særlig den ved Como, og vi undres på om han kan ha fått gode ideer under oppholdet i Napoligulfen.

Men Gaius skriver også om mindre hyggelige ting, noe som tanger kirkehistoriens mest dramatiske kapitler. For han undres svært over hva han skal gjøre med de kristne i Bithynia, mennesker som skiller seg ut, og som er blitt rapportert til ham fra forskjellig hold. Derfor skriver han til keiseren og ber om råd – har han handlet riktig?

Han hadde nemlig gjort det som var vanlig rettspraksis og latt henrette dem som bekjente seg som kristne. De som angret, lot han gå fri etter at de hadde ofret til gudene eller til keiseren selv. Men han legger til at det hele virket harmløst nok, bortsett fra at det dreide seg om et grovt tilfelle av overtro, slik også Tacitus beskriver kristendommen i sin skildring av forfølgelsen i Roma etter bybrannen i år 64.

Keiseren roste Gaius for fremgangsmåten han hadde valgt.

LITTERATUR

Litteraturen om Napoligulfens klassiske hermeligheter er enorm. Derfor har vi bare tatt med titler som er blitt konsultert under skrivingen av boken.

- Der Kleine Pauly
- Guida d'Italia, Touring Club Italiano: Napoli, Milano 2007
- Oxford Classical Dictionary
- The Cambridge Ancient History*, vol IX, 2. utg. Cambridge 1994
- Soprintendenza archeologica di Napoli e Caserta: *National Archeological Museum of Naples*, Napoli 1999
- Plinius: *Letters and Panegyrics*, I-II, 1969 Loeb Classical Library
- Andren, A.: *Capri – from the Stone Age to the Tourist Age*, Göteborg 1980
- Beard, M.: *Pompeii – the Life of a Roman Town*, London 2008
- A.E. Cooley, M.G.L.Cooley: *Pompeii – A Sourcebook*, Abingdon 2004
- D' Antonio, M.: *Campi Flegrei*, Napoli 2003
- Deiss, J.J.: *Herculaneum – Italy's buried Treasure*, Los Angeles 1985
- Dobbins, J.J., P. W. Foss (utg.): *The World of Pompeii*, 2007, New York
- Gapasso, G.: *Viaggio a Pompei – passeggiate virtuale nelle città perdute*, Ottaviano 2005
- Grant, M.: *Cities of Vesuvius*, London 1971
- McKay, A.G.: *Houses, Villas and palaces in the Roman World*, Baltimore 1975
- Munthe, A.: *The Story of San Michele*, London 1929
- Pappalardo, U.: *The Gulf of Naples – Archeology and History of an Ancient Land*, Verona 2006
- Parslow, C.C.: *Rediscovering Antiquity – Karl Weber and the Excavation of Herculaneum, Pompeii, and Stabiae*, Cambridge 1998
- Rich, J. og Wallace-Hadrill, A. (utg.): *City and Country in the Ancient World*, London 1991
- Sherwin-White, A.N.: *The Letters of Pliny*, Oxford 1985 (korrigeret utgave)
- Sider, D.: *The Library of the Villa dei Papiri at Herculaneum*, Los Angeles 2005
- Tjerneld, S.: *Herren til San Michele – den mystiske dr. Munthe*, no. overs. Oslo 1974

BILDENE

Omslag foran Bettmann / Corbis / Scanpix
Omslag bak øverst Danilo Ascione / Shutterstock
Omslag bak nederst akg-images / Scanpix

- s. 14 Photo Pierpont Morgan Library / Art Resource / Scala, Florence
s. 22–23 Danilo Ascione / Shutterstock
s. 25 Louis S. Glanzman / National Geographic / Getty Images
s. 26 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 29 Museo Archeologico Nazionale, Naples, Italy / Alinari / The Bridgeman Art Library
s. 30 Alfio Ferlito / Shutterstock
s. 33 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix

- s. 34 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 37 Sean Sexton Collection / Corbis / Scanpix
s. 38–39 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 43 Andrew Bargery / Alamy
s. 45 Cubolimages srl / Alamy
s. 46 Jean-Bernard Carillet / Lonely Planet Images
s. 50 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 53 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 56–57 Neil Setchfield / Alamy
s. 59 Jonathan Smith / Lonely Planet Images
s. 60 Werner Forman / akg-images / Scanpix
s. 62 Pierdelune / Shutterstock
s. 64–65 David Coleman / Alamy
s. 68 Jon Arnold Images Ltd / Alamy
s. 73 Bildarchiv Steffens / akg-images / Scanpix

- s. 74 Peter Connolly / akg-images / Scanpix
s. 77 Jeff Haynes / AFP / Scanpix
s. 78 Photo Scala, Florence/Fotografica Foglia – courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 81 DigitalGlobe / Handout / CNP / Corbis / Scanpix
s. 82 Bettmann / Corbis / Scanpix
s. 85 Roger Ressmeyer / Corbis / Scanpix
s. 88 Alfio Ferlito / Shutterstock
s. 91 Lars Halbauer / dpa / Corbis / Scanpix
s. 93 Niccolini, Antonio (1772–1850) (after) / Private Collection / Archives Charmet / The Bridgeman Art Library
s. 96 O. Louis Mazzatenta / National Geographic / Gettyimages
s. 98 Jonathan Blair / Corbis / Scanpix
s. 99 Elena Ray / Shutterstock
s. 103 Werner Forman / akg-images / Scanpix
s. 104 Robert O'Dea / akg-images / Scanpix
s. 107 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 108–109 Khirman Vladimir / Shutterstock
s. 110 Bildarchiv Steffens / akg-images / Scanpix
s. 112 Alister G Jupp / Shutterstock
s. 115 Andrew Bargery / Alamy
s. 117 Alfio Ferlito / Shutterstock
s. 118 akg-images / Scanpix
s. 121 Danilo Ascione / Shutterstock
s. 122 Alfio Ferlito / Shutterstock
s. 123 Electa / akg-images / Scanpix
s. 124 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia – courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 127 Museo Archeologico Nazionale, Naples, Italy / Alinari / The Bridgeman Art Library
s. 130 Yanta / Shutterstock
s. 137 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 138 Aage Hauken
s. 141 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 142 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 145 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 148 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 151 Gianni Dagli Orti / Corbis / Scanpix
s. 152 Werner Forman / akg-images / Scanpix
s. 155 Aage Hauken
s. 160 Aage Hauken
s. 162 Nimatallah / akg-images / Scanpix
s. 164 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 166 Aage Hauken
s. 169 Aage Hauken
s. 172–173 Yanta / Shutterstock
s. 175 PixAchi / Shutterstock
s. 176 Nick Lewis Photography / Alamy
s. 177 Nick Lewis Photography / Alamy
s. 179 Aage Hauken
s. 183 Danilo Ascione / Shutterstock

- s. 185 Barry Mason / Alamy
s. 186 Elena Ray / Shutterstock
s. 189 mediacolor's / Alamy
s. 193 North Wind Picture Archives / Alamy
s. 194 Rainer Hackenberg / akg-images / Scanpix
s. 196 Photo Scala, Florence / Luciano Romano
s. 197 Igor Stepovik / Shutterstock
s. 198 Paolo Gallo / Alamy
s. 203 donato r / Alamy
s. 205 Photo Scala, Florence / Fotografica Foglia - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 206 Peter Connolly / akg-images / Scanpix
s. 209 Aage Hauken
s. 210 Aage Hauken
s. 213 Platinum Gpics / Alamy
s. 215 Aage Hauken
s. 217 Aage Hauken
s. 218 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 221 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 224 Photo Scala, Florence - courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 227 Bildarchiv Steffens / akg-images / Scanpix
s. 228 Adam Eastland / Alamy
s. 231 Aage Hauken
s. 236–237 Adam Eastland / Alamy
s. 240 Werner Forman / akg-images / Scanpix
s. 243 Bahnmueller / Imagebroker / Alamy
s. 244 Aage Hauken
s. 247 Bildarchiv Steffens / akg-images / Scanpix
s. 249 Aage Hauken
s. 250 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 253 Roger Ressmeyer / Corbis / Scanpix
s. 254 Mimmo Jodice / Corbis / Scanpix
s. 257 Werner Forman / akg-images / Scanpix
s. 258–259 Alfio Ferlito / Shutterstock
s. 262–263 Loukas Hapsis / IML Image Group Ltd / Alamy
s. 264 Bahnmueller / Imagebroker / Alamy
s. 265 Federico Meneghetti / Cubolimages srl / Alamy
s. 266 Juneisy Q. Hawkins / Shutterstock